

วิวัฒนาการของเมืองลำพูน

"เมือง" เป็นคำในภาษาไทยที่มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า "บ้าน" คือ การเป็นชุมชน แต่จะแตกต่างกันในเรื่องของขนาด อาณาบริเวณ และระดับความซับซ้อนทางสังคม และวัฒนธรรม นั่นคือ เมือง "เมือง" อาจหมายถึง ชุมชนที่มีฐานะเป็นศูนย์กลางของสังคมท้องถิ่นจากระดับเมืองที่มีขนาดเล็กขึ้นไป จนถึงเมืองที่เป็นศูนย์กลางของรัฐ และอาณาจักร (ศรีศกดิ์ วัลลโภดม, 2535)

จากการที่ เมือง หมายถึง ชุมชนที่มีฐานะเป็นศูนย์กลางนั้น ทำให้ชุมชนที่เป็นเมืองและบ้านแยกจากกันไม่ได้ บนเส้นทางพัฒนาการของสังคม เมืองพื้นฐานที่สำคัญ คือ ชุมชนที่เกิดขึ้นมาจากบ้าน เนื่องจากชุมชนหลาย ๆ บ้าน หรือหมู่บ้านที่รวมท้องถิ่นเดียวกัน ที่มีสภาพความเป็นอยู่ที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง จำเป็นต้องมีศูนย์กลางในการติดต่อเกี่ยวข้องกัน ทำให้ชุมชนบ้านที่มีการพัฒนา หรือถูกยกให้เป็นศูนย์กลางมีการขยายตัวโดยมีโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และการปกครอง ที่ซับซ้อนขึ้น

ภาพของเมืองในปัจจุบัน คือ เมือง เป็นชุมชนขนาดใหญ่ ที่มีอาณาเขตครอบคลุมชุมชนที่เป็นหมู่บ้านหลายหมู่บ้าน โดยมี วัด เป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งใช้ในการประกอบพิธีทางศาสนา และประกอบพิธีกรรมของท้องถิ่น โดยมี ย่านตลาด ร้านค้า ที่อยู่อาศัยของผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ ตั้งอยู่โดยรอบ ซึ่งไม่ไกลจากศูนย์กลางชุมชนมากนัก นอกจากนี้ เมือง ยังเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนที่อยู่ภายในหมู่บ้านเอง และชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ภายนอกหมู่บ้าน นอกจากนี้ความสำคัญอีกประการหนึ่งของ เมือง คือ เมืองยังทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางการปกครอง อันเป็นที่ทำการของบุคคลที่เป็นหัวหน้า หรือที่เรียกขานว่า "เจ้าเมือง"

ในอดีตกาลเมืองจะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าปราศจากพัฒนาการของหมู่บ้านมาเป็นเมือง แต่ไม่ได้หมายความว่า ชุมชนหมู่บ้านทุกแห่งจะมีพัฒนาการเป็นเมืองได้ในลักษณะที่เหมือนกัน และเท่า

เทียมกันทั้งหมด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมของเมือง เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ โดยที่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ และสังคมเหมือนเป็นปัจจัยและเงื่อนไขสำคัญ ที่เป็นเครื่องกระตุ้นทำให้เกิดพัฒนาการของเมืองขึ้น หรือไม่ก็เป็นเครื่องกีดขวางไม่ให้เกิดพัฒนาการของเมืองได้เหมือนกัน เช่น บรรดาชุมชนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นที่สูงตามป่าเขา เป็นต้น สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติไม่เอื้ออำนวยให้ผู้คนมีโอกาสทำการเพาะปลูกและตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยที่ทำได้แต่เฉพาะไร่เลื่อนลอย ซึ่งมีผลผลิตจำกัดเลี้ยงคนได้เป็นจำนวนน้อย อีกทั้งต่างโยกย้ายถิ่นฐานบ้านเรือน เมื่อเวลาเกิดคิดจิตใจไปยังแหล่งทำกินใหม่ ไม่มีโอกาสที่จะเติบโตมีผู้คนมากที่อยู่รวมกันจนเกิด โครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ชับซ้อนใหญ่โตเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่เป็นเมืองได้ จึงมีสภาพเป็นสังคมแบบเผ่าพันธุ์ที่กระจายและโยกย้ายอยู่ตามที่สูง เช่น ป่าและเขา เรื่อยมา (ศรีศกดิ์ วัลลิโภดม, 2535)

การเพาะปลูกบนพื้นที่ราบลุ่ม เป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ที่จะผลักดันให้สังคมแบบชุมชนในหมู่บ้านมีพัฒนาการก้าวหน้าขึ้นไป เป็นสังคมเมือง ซึ่งเป็นเพียงเงื่อนไขที่ชุมชนหมู่บ้านนั้น ๆ ตั้งหลักแหล่งอยู่อาศัยและมีอาหารเพียงพอที่จะเลี้ยงตนเองได้ ส่วนชุมชนหมู่บ้านใดที่จะพัฒนาการเป็นเมือง แคว้น หรือรัฐ ย่อมต้องมีทรัพยากรอย่างอื่น ๆ ที่สามารถก่อให้เกิดการเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอกมาอุดหนุนด้วย

บรรดาชุมชน หมู่บ้าน ที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในที่ราบลุ่มติดที่ ไม่ต้องโยกย้ายถิ่นฐานไปไหน นั้นมีโอกาสที่จะเจริญเติบโตกลายเป็นเมืองได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากการเพาะปลูกในที่ราบลุ่มมีอาณาบริเวณกว้างขวางกว่า ได้ผลผลิตมากกว่า ซึ่งเพียงพอต่อการบริโภคเลี้ยงคนเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีส่วนที่เหลือพอที่จะแบ่งปันแก่ผู้ที่ไม่ต้องการเพาะปลูก แต่ทำงานเฉพาะอย่างแทน ซึ่งได้แก่ พวกช่างฝีมือ ช่างตีหม้อ ช่างทำเหล็ก หมอรักษาโรค ตลอดจนผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับศาสนา พิธีกรรม ผู้บริหาร และผู้ปกครอง เป็นต้น

ซึ่งการแบ่งหน้าที่เพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคม เป็นสิ่งที่นำไปสู่ความแตกต่างทางสังคมในด้านอาชีพ และชนชั้นทางสังคม ทำให้โครงสร้างทางสังคมมีความซับซ้อน ส่งผลให้เกิดเป็นสังคมเมือง (Urban Society) (ศรีศกดิ์ วัลลิโภดม, 2535)

ในการศึกษาถึงวิวัฒนาการของเมืองลำพูน เป็นเมืองหนึ่งที่อยู่บนแคว้นทริภุชไชย ซึ่ง เป็นศูนย์กลางความเจริญมากแห่งหนึ่งในอดีตกาลที่ผ่านมา ประกอบด้วย กลุ่มของเมืองที่กระจาย อยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดลำพูน บริเวณที่ราบลุ่ม แม่น้ำวัง ในเขตอำเภอเมือง และอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2525 : 94 อ้างถึงใน สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529) โดยมีเมืองลำพูน หรือทริภุชไชยเป็นศูนย์กลาง ตามตำนานจามเทวีกล่าวว่า ฤาษีวาสุเทพสร้างเมืองทริภุชไชยประมาณ พ.ศ.1205 ทั้งนี้เห็นได้ว่า เมืองลำพูนหรือชื่ออีกนัยหนึ่งก็คือ เมืองทริภุชไชยในอดีตกาล เป็นเมืองหนึ่งซึ่งมีพัฒนาการของเมือง มาจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ จากสภาพภูมิประเทศ เป็นที่ราบลุ่มดั่งที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ในการศึกษาวิวัฒนาการของเมืองลำพูน ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งแคว้นทริภุชไชยจนถึงปัจจุบันสามารถ แบ่งได้เป็น 4 สมัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. สมัยแคว้นทริภุชไชย (พ.ศ.1205-1839)
2. สมัยอาณาจักรล้านนา (พ.ศ.1839-2101)
3. สมัยอาณาจักรล้านนาคตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ.2101-2317)
4. สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-ปัจจุบัน)

สมัยแคว้นทริภุชไชย (พ.ศ.1205-1839)

1. การก่อกำเนิดเมือง

จากการติดตามในเรื่องของการกำเนิดสังคมที่เป็นเมือง (Urban Society) เจริญขึ้นก่อนในบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง ในเขตจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ โดยมีศูนย์กลางของความเจริญอยู่ที่เมืองลำพูน หรือทริภุชไชย ประวัติเรื่องราวความเป็นมาของเมืองได้ถูกกล่าวไว้ในศิลาจารึก ตำนาน และพงศาวดาร โดยเฉพาะตำนานธินกาลมาลีปกรณ์ จามเทวีวงศ์ และตำนานมูลศาสนา ได้บันทึกเรื่องราวของเมืองทริภุชไชยไว้เป็นอย่างดี

พงศาวดารโยนกอ้างตามตำนานเมืองทริภุชไชยและจามเทวีวงศ์ กล่าวว่า เดิมถิ่นฐานที่ตั้งของแคว้นทริภุชไชยนั้น เป็นถิ่นที่อยู่ของพวกเมงคบุตร (คือ พวกชนเผ่าสวะสกุลมอญในสุวรรณภูมิภาคเหนืออันเป็นสาขาหนึ่งของชนเผ่ามอญ-เขมรจากมหาอาณาจักรพนม) ตำนานอ้างว่า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จทรงนิพนธ์ปาฐกถาและทรงตรัสพยากรณ์ว่า ณ สถานที่นี้สืบต่อไปในอนาคต พระบรมสารีริกธาตุส่วนหนึ่งจะเสด็จมาประดิษฐานอยู่ และจะมีท้าวพระยาภคิตรีศิ์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า "พระเจ้าอาทิตย์ราช" จะมาสถาปนาพระบรมธาตุ

เมื่อเวลาสว่างเลยมาถึงปี พ.ศ. 1008 ได้มีพระฤๅษี 5 คน ซึ่งแต่ก่อนได้เคยอุปสมบทในบวรพระพุทธศาสนาและลาสิกขาออกมาสมัครบวช ภายหลังจึงพากันออกบวชเป็นพระฤๅษีในทิววันด์ (พงศาวดารโยนก) ตำนานบางฉบับ กล่าวว่าพระฤๅษีเหล่านี้เห็นว่าศิลปกรรมจรรย์ในพระพุทธศาสนาเป็นสภาวะอันหนักที่จะรักษาได้ จึงลาสิกขาแล้วบวชเป็นฤๅษี (ชินกาลมาลินี และตำนานมูลศาสนา) ได้สำเร็จภิกขุญา 5 สมบัติ 8 และมาพำนักอยู่ ณ ตำบลต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1.1 สุเทวฤๅษี (वासुเทพฤๅษี พระवासुเทพ वासुเทพ หรือสุเทพฤๅษี) พำนักอยู่ ณ อุดจันบรรพต ปัจจุบันคือ ดอยสุเทพ อยู่ห่างทิศเหนือของลำพูนในระยะทางประมาณ 42 กม. หรือทางทิศตะวันตกของเชียงใหม่

1.2 สุกกทันตฤๅษี (सुकुंतलฤๅษี) ในชินกาลมาลินี กล่าวว่า มิได้บวชเป็นฤๅษีแต่ยก 4 ฉบับยืนยันว่าเป็นฤๅษีอยู่ที่ดอยธัมมิก เมืองละโว้ ปัจจุบันคือ เขาสมอคอน ริมแม่น้ำลพบุรี อยู่ทางใต้ของแคว้นทริภุญไชย

1.3 สุพรหมฤๅษี (प्रहमल्लि गुमारल्लि) พำนักอยู่ ณ สุกบรรพต ริมฝั่งแม่น้ำวังกะนที ปัจจุบันได้แก่ แม่น้ำวัง จังหวัดลำปาง ซึ่งอยู่เบื้องทิศตะวันออกของแคว้นทริภุญไชย

1.4 สุมณาทะฤๅษี (नारतःฤๅษี พุทธชฎิลฤๅษี) เป็นพระเกจิอาจารย์ผู้สร้างพระรอด พำนักอยู่ ณ พุทบรรพต ริมฝั่งน้ำสาหรณที ปัจจุบันคือ ดอยอินทนนท์ ในเทือกเขาแดนลาว อำเภอมองทอง จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ห่างเบื้องตะวันตกของแคว้นทริภุญไชย

พระฤๅษีทั้ง 4 เป็นคณาจารย์ของทริภุญไชย ผู้สร้างพระศักรพุทธปฏิมาสกุลลำพูน นอกจากพระฤๅษีทั้งสี่แล้ว ยังมีอนุสิชฎฤๅษี (อนุสิช พระสิขณาลัย อนุสิล หรืออนุสิลสฤๅษี) ตำนานกล่าวว่า แยกไปพำนักอยู่ ณ เขาลดางค์ (เขาลดางในสวรรค์โลก) ในทิวทิวลิขันธ์คร ได้แก่เมืองศรีลขณาลัย พระฤๅษีคนนี้เป็นผู้ที่ส่งกาบหอยมาเป็นแบบผังเมืองทริภุญไชย

ชินกาลมาลินี กล่าวว่า พระสุเทวฤๅษีและพระสุกกทันตฤๅษี เป็นผู้ร่วมกันวางผัง

เมืองทริภูไชย โดยสุกกทันตฤาษีแนะนำให้ขอตัวอย่างผังเมืองศรีสังขาลัยจากอนุลิชฏฤาษี เป็นแบบอย่างในการวางผังเมืองทริภูไชย ซึ่งพระฤาษีอนุลิชฏ ได้จัดส่งมาให้ตำนานกล่าวว่าเป็นภาพหอย (ภาพประกอบที่ 3.1) ประชุมตำนานพระธาตูกสาวว่า "ที่ตั้งเวียงทริภูไชยนั้นเดิมเป็นภาคลัวะ"(ตลาดของพวกเขาจะมาก่อน) ตามตำนานจามเทวี กล่าวว่าฤาษีวาสุเทพสร้างเมืองทริภูไชยประมาณพ.ศ.1310-1311(A.B.Griswold and Prasert na Nagara, 1971: 153-156 อ้างถึงใน สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2527) เมื่อสร้างทริภูไชยเสร็จ ฤาษีวาสุเทพได้พูลเชิญพระนางจามเทวีธิดาของกษัตริย์ละโว้ (ลพบุรี) มาเสวยราชย์

ครั้นพระนางจามเทวีเสด็จมาเสวยราชย์ที่เมืองทริภูไชยตามลำแม่น้ำปิง ทรงใช้เวลาเดินทางประมาณ 7 เดือน ระหว่างการเดินทางทรงสร้างเมืองต่าง ๆ ตามรายทางระหว่างละโว้และทริภูไชย(รัตน ปัญญาเดระ, 2517 อ้างถึงใน สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2527) จากตำนานพุทธศาสนาได้กล่าวถึง การเดินทางขึ้นไปเสวยราชย์พระนางจามเทวี ทรงนำพุทธศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และความเจริญต่าง ๆ จากละโว้ขึ้นมาเผยแพร่ยังแคว้นทริภูไชยด้วย โดยที่พระนางจามเทวีทรงพูลขอ สิ่งที่เป็นมงคลจากพระราชบิดาเพื่อนำมายังเมืองทริภูไชย ดังต่อไปนี้ (ตำนานมูลศาสนา, 2512)

- (1) ช้างน้อยขอพระมหาเถระที่ทรงปฏิภก มีประมาณ 500 องค์
- (2) หมู่ปะขาวทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในเบญจศีล 500 คน
- (3) บัณฑิต 500 คน
- (4) หมู่ช่างสลัก 500 คน
- (5) ช่างแก้วแหวน 500 คน
- (6) พ่อเลี้ยง 500 คน
- (7) แม่เลี้ยง 500 คน
- (8) หมูหมอโหรา 500 คน
- (9) หมอยา 500 คน
- (10) ช่างเงิน 500 คน
- (11) ช่างทอง 500 คน
- (12) ช่างเหล็ก 500 คน
- (13) ช่างเขียน 500 คน

ภาพประกอบที่ 3.1 แสดงผังเมืองศรีภูมิไชย

- (14) หมู่ช่างทั้งหลายต่าง ๆ 500 คน
 (15) หมู่พ่อเวียง (การงานฝายโยธา) 500 คน

เมืองศรีภูมิไชย ที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 14 นั้นเป็นการขยายตัวของวัฒนธรรมละโว้มาสู่เมืองทางตอนบน ซึ่งเกิดร่วมสมัยกับอาณาจักรทวารวดี จากการศึกษาของนักวิชาการในหนังสือ (ศรี) ทวารวดี ได้กล่าวว่า "ศิลปะทวารวดีขยายสู่ภูมิภาคต่าง ๆ ของสยามโบราณ มีเมืองสำคัญเป็นแหล่งรองรับการขยายตัวของศิลปะแบบนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา บรรดาเมืองศูนย์กลางของศิลปะทวารวดีต่างอยู่ที่ลุ่มน้ำสำคัญติดต่อกับชุมชนย่อย หรือกลุ่มเมืองเล็กเมืองน้อย อาศัยแม่น้ำ ลำคลอง ที่มีอยู่โดยธรรมชาติ และถูกสร้างขึ้นโดยฝีมือมนุษย์ (ธิดา สาระยา, 2536)

ก่อนที่พระนางจามเทวีทรงเสด็จมาสู่แคว้นศรีภูมิไชย พระนางกำสรงทรงพระครรภ์ได้ 2 เดือน ครั้นพอเสด็จโดยเรือพระที่นั่งตามลำน้ำปิงเป็นเวลา 7 เดือน จึงเสด็จถึงแคว้นศรีภูมิไชย เมื่อเสด็จได้ 7 วันก็ประสูติพระโอรสแฝดทรงพระนามว่า "เจ้ามหันตยศและเจ้านันตยศ (อินทวร)" ซึ่งหลังจากที่เมืองศรีภูมิไชยมีความมั่นคงแล้ว พระนางจึงได้ขยายอาณาออกไปโดยสร้างเมืองเขลางค์ ขึ้นที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำวังปัจจุบัน คือ เขตอ. เกาะคา จ. ลำปาง ซึ่งเมืองเขลางค์ คงมีฐานะเป็นเมืองสำคัญรองจากศรีภูมิไชย เพราะเป็นเมืองที่พระนางจามเทวีสร้างให้ เจ้านันตยศโอรสองค์เล็กครอง ส่วนเจ้ามหันตยศโอรสองค์ใหญ่ครองเมืองศรีภูมิไชย สืบต่อจากพระนางจามเทวี ในปีพ.ศ. 1223

ครั้นปี พ.ศ. 1258 พระนางจามเทวีมีพระชนมายุได้ 92 พระชันษา จึงเสด็จสวรรคต โดยทรงอยู่ในราชสมบัติ 18 ปี และทรงพระเกียรติยศเป็นพระพันปีหลวง 39 ปี พระยามหันตยศทรงจัดการถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระราชมารดาในป่าไม้ยางแห่งหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดสันปายางหลวง ตั้งในตัวเมืองลำพูน ครั้นเสร็จจากการถวายพระเพลิงก็แห่พระอัฐีก่อนพระเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ ณ เมืองศรีภูมิไชย พระเจดีย์องค์นั้นจึงได้เรียกว่า สุวรรณหเจดีย์จิงโกฏ ปัจจุบันตั้งอยู่ภายใน วัดจามเทวี ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของตัวเมืองลำพูน

ภายหลังจากที่พระนางจาม เทวีสวรรคต เมืองทริภูไชย มีกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันรวม 50 พระองค์ โดยรวมระยะเวลาทั้งสิ้น 629 ปี จนถึงในสมัยของพระยาธิบถกษัตริย์องค์สุดท้ายที่ครองแคว้นทริภูไชย ซึ่งต่อมาภายหลังพระยามังรายกษัตริย์แห่งแคว้นโยนก ทรงวางแผนเข้ายึดแคว้นทริภูไชยแล้วนำไปผนวกเข้ากับแคว้นโยนกโดยเปลี่ยนฐานะเป็นอาณาจักรล้านนา ซึ่งเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในปัจจุบัน

จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวถึง ความอ่อนแอของกษัตริย์ทริภูไชยที่หลงเชื่อกลอุบายของอ้ายฟ้า ซึ่งเป็นคนที่พยามังรายส่งมาเป็นไส้ศึก โดยอ้ายฟ้าวางแผนว่า ถูกพระยามังรายขับไล่ออกมา และของพึ่งบารมีของพระยาธิบถ โดยพระยาธิบถทรงรับอุปถัมภ์ จัดให้อ้ายฟ้าทำหน้าที่ตัดสินความและเก็บส่วย อ้ายฟ้าได้สร้างความเดือดร้อนแก่ราชฏ์เป็นอย่างมาก โดยอ้ายฟ้าให้ประชาชนขูดเหมืองในฤดูแล้ง ขนาคหมื่นเจ็ดพันวาสร้างความเดือดร้อนแก่ราชฏ์ ซึ่งผลของการกระทำของอ้ายฟ้าทำให้ราชฏ์เกลียดชังพระยาธิบถ เปิดโอกาสให้พระยามังรายตีเมืองทริภูไชยสำเร็จได้โดยง่ายดาย (สำนักนายก, 2514)

เหตุผลในความต้องการ เข้ามายึดครองเมืองทริภูไชยของพระยามังราย เนื่องจากทริภูไชยเป็นศูนย์กลางความเจริญรุ่งเรืองมาช้านาน และมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ โดยแคว้นดังกล่าวมีที่ตั้งเป็นชุมทางการค้า จากตำนานพื้นเมืองได้กล่าวถึงเมืองทริภูไชย ดังต่อไปนี้ (สำนักนายก, 2514)

"เมืองทริภูไชยที่อยู่ใต้น้ำ ... พ่อค้าทั้งหลายไหว้วานเมืองทริภูไชยที่อยู่ใต้น้ำก็สมฤทธิ์ด้วยเข้าของมาหนัก พ่อค้าทางบกทางน้ำเที่ยวมาค้าขูเมือง ทางน้ำก็ถึงเมืองโยธยาภิมาค้าถึง ขูห่างค้าขายชาวเมืองก็สมฤทธิ์ เป็นมากหนักแล"

การเข้ายึดเมืองทริภูไชยของพระยามังราย ถูกวางแผนไว้อย่างรัดกุม การที่พระยามังรายทรงสร้างเมืองฝาง ในปี พ.ศ.1816 นับเป็นจุดเริ่มต้นของแผนการเข้ายึดเมืองทริภูไชย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากเมืองฝาง มีแดนติดต่อกับเมืองทางด้านเหนือของแคว้นทริภูไชย โดยจุดประสงค์หลักของการสร้างเมืองฝาง เพื่อให้เป็นฐานที่มั่นในการขยายอำนาจเข้ามาสู่แคว้นทริภูไชย เนื่องจากมีเส้นทางสะดวกในการติดต่อกับทริภูไชยและเชียงราย (สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529)

ครั้นแผนของย้ายฟ้าประสบความสำเร็จ ย้ายฟ้าส่งข่าวให้พระยามังรายยกทัพมาตีทริภุชไชย โดยพระยามังรายทรงนำทัพจากเมืองฝางเข้ายึดเมืองทริภุชไชยในราว พ.ศ. 1835 (สุริยวดี อังสกุล, 2529) ครั้นต่อมาตีเมืองเขลางค์นครได้ ทำให้แคว้นทริภุชไชยถูกผนวกเข้ากับแคว้นโยนกซึ่งเป็นของพระยามังราย การรวมตัวของ 2 แคว้นดังที่ได้กล่าวมา ทำให้เริ่มฐานะเป็นอาณาจักรซึ่งรู้จักกันโดยทั่วไปว่า "อาณาจักรล้านนา" แคว้นทริภุชไชย มีกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมาตั้งแต่ ฤาษีवासเทพทูลเชิญพระนางจามเทวีธิดาของกษัตริย์เมืองละโว้ มาเสวยราชย์จนถึงสมัยพระยาอภัย กษัตริย์องค์สุดท้ายเชื้อสายมอญที่ครองแคว้นทริภุชไชย มีกษัตริย์ในราชวงศ์จามเทวีวงศ์ รวม 50 องค์รวมระยะเวลาทั้งสิ้น 629 ปี นับเป็นการสิ้นสุดความสำคัญของแคว้นทริภุชไชยและสิ้นสุดการปกครองโดยชนชาติมอญ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

2. สภาพเศรษฐกิจ

การประกอบอาชีพของชาวเมืองในสมัยแคว้นทริภุชไชยส่วนใหญ่ มักจะประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นอาชีพหลัก ซึ่งเป็นกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจขั้นปฐมภูมิ (Primary Sector) เนื่องจากแคว้นทริภุชไชยตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำปิง-กวัง (ที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน) เป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ ผนวกกับมีแม่น้ำสายหลักสองสายไหลผ่าน คือ แม่น้ำปิง แม่น้ำกวัง ซึ่งการตั้งถิ่นฐานของคนในสมัยโบราณ มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานตามที่ราบลุ่มแม่น้ำสายสำคัญ จึงทำให้รูปแบบความเจริญของแคว้นทริภุชไชย มีความสัมพันธ์กับลักษณะภูมิศาสตร์กายภาพ นอกจากการเป็นที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์เหมาะสมแก่การเกษตรแล้ว พื้นที่แห่งนี้ยังเป็นชุมทางการค้าขายภายในทั้งทางบกและทางน้ำกับเมืองต่าง ๆ ตลอดจนเป็นศูนย์กลางในการติดต่อค้าขายกับอาณาจักรที่อยู่ไกลออกไปได้สะดวก จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ได้ระบุถึงการค้าขายระหว่างอโยธยากับแคว้นทริภุชไชย ดังตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึง ตอนที่พระยามังรายประทับอยู่เมืองฝางแล้วทรงทราบข่าวว่า (สำนักนายก, 2514)

"... เมืองทริภุชไชยที่ดูขำอยู่พ้นที่สมฤทธิด้วยเข้าของมากนัก พ่อค้าทางบกทางน้ำเที่ยวมาค้าขูเมือง ทางน้ำก็ถึงเมืองโยธียาก็มาถึง ยู่ทางค้าขาย ชาวเมืองก็สมฤทธิเป็นดีมากนักแล"

จากตำนานพื้นเมืองดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเจริญของแคว้นทริภุชไชย ที่มีการติดต่อค้าขายกับเมืองสำคัญ ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีความเข้มแข็งทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ ศาสนา เช่น อโยธยา(โยธียา)

การเสด็จมาครองราชย์ยังเมืองทริภูฏายของพระนางจามเทวี ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมขึ้น ในที่ราบลุ่มเชียงใหม่เป็นอย่างมาก เนื่องจากพระนางมิได้เสด็จมาเพียงพระองค์เดียว แต่พระนางทรงนำคณะสงฆ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิต ช่างศิลป์และนักวิชาการ ขึ้นมาเป็นจำนวนมาก ดังกล่าวไว้ในตำนานมูลศาสนา (อ้างถึงหน้า 77)

จากการเสด็จนำประชาชนจากภาคกลางอพยพขึ้นมา พร้อมกับกลุ่มผู้มีความชำนาญและความรอบรู้ในวิทยาการด้านต่าง ๆ ทำให้เกิดกลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ ขึ้น (Specialization) ส่งผลก่อให้เกิดระบบการสร้างงาน สร้างอาชีพให้กับประชาชนในแคว้นทริภูฏายเป็นอย่างมาก ทำให้อาชีพที่เกิดขึ้นในเมืองมีความหลากหลาย และเกิดความสลับซับซ้อนมากขึ้น

รายได้ สภาพเศรษฐกิจของชาวเมืองทริภูฏายอาจจะพิจารณาได้จาก การผลิตสินค้าซึ่งเป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง (Self-Sufficiency) กล่าวคือ มีจุดมุ่งหมายในการผลิต เพื่อบริโภคภายในครอบครัวเป็นหลัก โดยส่วนใหญ่จะ เป็นการผลิตสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ซึ่งในการผลิตสินค้าแต่ละชนิด จะทำการผลิตไม่มากนัก โดยในการผลิตจะทำการผลิตทั้งการเกษตรกรรมและหัตถกรรมควบคู่กันไป โดยการเพาะปลูกที่สำคัญของชาวเมืองทริภูฏายในเวลานั้น คือ การปลูกข้าว เนื่องจากสภาพภูมิประเทศเอื้ออำนวยต่อการเพาะปลูก เช่น ที่ตั้งของเมือง ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีแม่น้ำสายสำคัญ ๆ ไหลผ่าน เมื่อชาวเมืองทริภูฏายสามารถผลิตสิ่งของได้เพียงพอต่อการเลี้ยงตัวเองแล้ว แต่ความจำเป็นในการบริโภคสิ่งของบางอย่างที่ไม่สามารถผลิตได้ด้วยตัวเอง เช่น เกลือ เครื่องใช้โลหะ เครื่องปั้นดินเผา จำเป็นต้องหาจากหมู่บ้านอื่นที่ผลิตสินค้าดังที่ได้กล่าวมา ทำให้เกิดการค้าขายแบบแลกเปลี่ยนของและสินค้าเกิดขึ้น

3. สภาพสังคมและวัฒนธรรม

นับตั้งแต่เริ่มก่อกำเนิดแคว้นทริภูฏายขึ้นในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดลำพูน แต่เดิมชนพื้นเมืองในบริเวณนี้เป็นพวก เมงคบุตร โดยลักษณะของชนพื้นเมืองเป็นแบบเผ่า (Tribal Society) แบ่งออกไปหลายตระกูล (Totemic Groups) กระจายตัวอยู่ในท้องที่ใกล้เคียงกัน โดยที่แต่ละตระกูลมีสัตว์เป็นสัญลักษณ์ของตนเอง (Totem) เช่น แรด ช้าง วัว และเนื้อ

ต่อมามีชาวต่างถิ่น ที่รับวัฒนธรรมอินเดียอพยพเข้ามา ได้มีการแต่งงานกับชาวพื้นเมือง มีการสร้างบ้านเมือง ำให้ลูกหลานปกครอง ความเจริญของบ้านเมืองในช่วงนี้ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นกล่าวคือ เปลี่ยนจากสังคมแบบเผ่า (Tribal Society) มาเป็นสังคมแบบเมือง (Urban Society) เกิดมีชนชั้นและกษัตริย์ปกครอง ครั้นเมื่อสร้างเมืองทริภุชไชยเสร็จ ฤาษีวาสุเทพผู้นำชาวพื้นเมือง ได้ไปทูล เชื้อ เชิญพระนางจามเทวีขึ้นมาปกครองเมืองทริภุชไชย การเสร็จขึ้นครองราชย์ยังเมืองทริภุชไชย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางสังคมและวัฒนธรรม (Social-Cultural Change) ขึ้นกับเมืองทริภุชไชย ในที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน เป็นอย่างมาก ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ได้มีนักวิชาการทางด้านมนุษยวิทยา วิเคราะห์ออกเป็น 3 ประเด็นด้วยกัน คือ (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2535)

3.1 ด้านศาสนา พุทธศาสนาคติดินยานจากภาคกลางได้ขึ้นมาเป็นศาสนาสำคัญของบ้านเมืองมีพระสงฆ์ขึ้นมาสอนศาสนาและมีการสร้างวัดวาอารามขึ้น โดยได้กล่าวไว้ในตำนานมูลศาสนาดังต่อไปนี้ (ตำนานมูลศาสนา, 2512)

"...คนทั้งหลายในหมู่บ้านนั้น ๆ ประกอบด้วย ศรีธำมาในพระพุทธศาสนา ชักชวนกันสร้างวัดวาอารามทั้งหลายถึง 2,000 หลัง วัดใหญ่อันเป็นที่อยู่แห่งชาวเจ้าทั้งหลาย ที่มากับพระนางจามเทวีแต่เมืองละโว้พื้นที่ทรงปีกทั้งสามถึง 500 องค์ เจ้าไททั้งหลายแจกจ่ายศิษย์และอนุศิษย์ทั้งหลายนั้น ๆ เพื่อทำให้รับไทยทานและสั่งสอนชาวเมือง เจริญเมตตาภาวนาในอารามทั้งหลายนั้น ๆ ถึง 2,000 อารามเต็มไปทั่วทุกพระอารามทุกแห่งเจ้าไทยทั้งหลายที่อยู่ในเมืองละโว้ และมากับด้วยพระนางจามเทวีว่า 500 องค์นั้น นับแต่ที่เป็นพระสังฆเถระเท่านั้นหนา หมู่สานุศิษย์ทั้งหลายนั้นไม่สามารถจะคณานับได้ พระนางจามเทวีนำเอาพระพุทธศาสนา คือ มหาเถระเจ้าทั้งหลาย 500 องค์นั้น มาให้รุ่งเรืองในเมืองทริภุชไชยนี้แท้จริง"

3.2 ด้านการปกครอง มีสถาบันกษัตริย์และลักษณะการปกครองเป็นแบบบ้านเมืองในทางภาคกลางที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดีย

3.3 ด้านสังคม มีประชาชนจากภาคกลางอพยพเข้ามาพร้อม ๆ กับความชำนาญ ความรอบรู้ในวิทยาการด้านต่าง ๆ ทำให้เกิดกลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ ขึ้น (Specialzation) ภายในเมืองทริภุชไชย อีกทั้งยังมีคนหลายเผ่าพันธุ์มาอยู่รวมกัน ดังที่ได้กล่าวไว้ในตำนานมูลศาสนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (ตำนานมูลศาสนา, 2512)

"... พระนางทรงจัดยั้งบุคคลทั้งหลายให้อยู่เป็นพวก เป็นหมู่ เป็นต้นว่าบุคคลที่มาแต่เมืองละโว้นั้น พระนางทรงจัดให้เขาอยู่รวมกันในที่แห่งเดียวในทิศเหนือสถานแห่งเมืองทริภุชไชย ส่วนชาวมิถิลนครนั้นพระนางให้เขาอยู่หนัจฉิม ชาวนิคมนั้นพระนางให้เขาอยู่หนัจฉิศคนทั้งหลายที่เป็นเชื้อชาติมาแต่เมืองที่คนทั้งหลายเกิดในสังเสกชะคือ เกิดในรอยเท้าสัตว์ทั้งหลาย พระนางให้เขาอยู่ในเวียงทริภุชไชยนั้นแล เมืองทริภุชไชยนี้เป็นที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยหมู่เจ้า และสงฆ์ พร้อมด้วยหมู่ปภราชญ์ และอุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลายที่มีศรัทธาเทียรยอมให้ทาน และรักษาศีลภาวนาเป็นอันมาก และเป็นที่สนุกสนาน เสมอด้วยเมืองสวรรค์แท้ไชย"

ในสภาพของสังคมเมืองทริภุชไชยในขณะนั้นประกอบด้วย ชนหลายกลุ่ม หลายเผ่าพันธุ์ แต่ก็อยู่รวมกันอย่างสงบสุข ดังสังเกตได้จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ไม่ได้กล่าวถึงการรบราฆ่าฟัน เพื่อชิงอำนาจซึ่งกันและกันทั้งนี้ เนื่องมาจากสาเหตุ

1) การนับถือพระพุทธศาสนา โดยที่พระมหากษัตริย์ทรงได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเผยแผ่ให้ประชาชนเคารพนับถือ สร้างทำนุบำรุงวัดวาอาราม และประกอบการบำเพ็ญกุศลทานในทางศาสนา ดังจะเห็นได้จากในสมัยพระยาอาทิตย์ราชถือได้ว่า เป็นยุคที่รุ่งเรืองที่สุดในสมัยทริภุชไชย เนื่องจากเป็นช่วงที่บ้านเมืองปราศจากสงคราม มีการสร้างวัด การกัลปนาผู้คน และที่ดินให้แก่วัดได้กล่าวไว้ในพงศาวดารโยนก ดังต่อไปนี้ (พระยาประชาภิจักรจักร, ผู้รวบรวม, รศ.125)

"...สมเด็จพระเจ้าอาทิตย์ราช จึงให้จัดการสถาปนาพระบรมธาตุเจดีย์ หลวงสูง 1 เส้น 3 วา ๗ ที่บรรจุพระบรมธาตุนั้นแล้ว ให้สร้างโบสถ์ วิหารการเปรียญ ศาลาใหญ่น้อย เป็นมหาอารามหลักนครทริภุชไชย พระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เป็นอเนกประการ พระนครก็เป็นผาสุก เกษมสันต์ หาทุกข์ภัยมิได้"

ส่วนในด้านานุมูลศาสนาได้กล่าวถึงการทำนุบำรุงศาสนาในสมัยทริภุชไชยดังต่อไปนี้ (ตำนานมูลศาสนา, 2512)

"...สืบลูกหลานเหลนแห่งนางจามเทวี ตั้งแต่พระยามหินดยศ มาถึงพระยาอาทิตย์ราชนี้ได้ 27 พระองค์ ส่วนแต่เป็นปัจจุทายก ช่วยกันรักษาศาสนาพระพุทธเจ้ามาทุกพระองค์แล"

เมื่อประชาชนในเมืองทริภูไชยนับถือศาสนาเดียวกันแล้ว ความรังเกียจและการขัดแย้งกัน อันเนื่องมาจากการแตกต่างในด้านผิวพรรณ การตั้งถิ่นฐานและความรู้ความสามารถก็ผ่อนคลายลงได้บ้าง

2) การแต่งงานปะปนกัน (Intermarriage) เป็นผลเนื่องมาจาก คนที่ต่างเผ่าพันธุ์เหล่านั้น นับถือศาสนาอันเดียวกันเป็นสำคัญ โดยที่ทางฝ่ายภริยาเองทรงทำเป็นตัวอย่าง ดังกล่าวไว้ในพงศาวดารโยนก ดังต่อไปนี้ (พระยาประชากิจกรจักร์, ผู้รวบรวม, ร.ศ.125)

"...พระยามีสกขราชนั้นมีราชธิดาสององค์ ทรงสิริลักษณะโสภาคงามยิ่งนัก ราชกุมารทั้งสองของพระนางจามเทวี จึงส่งทูตไปสู่สำนักมีสกขราชนั้นแล้วกล่าวท้าวว่าจะยกมาทำยุทธนาการกับราชธิดาทั้งสองของพระเจ้ามีสกขราช ถ้าพระเจ้ามีสกขราชเห็นว่าจะสู้ได้ก็จงทำพระนครไว้ให้คุ้มกัน พระเจ้ามีสกขราชได้ทรงฟังก็ตกพระทัย รับจะยกธิดาทั้งสองให้แก่ ราชกุมารทั้งสอง เพื่อจะผูกพันสันธมิตรภาพแก่กันโดยชอบธรรม ครั้นอำมาตย์ผู้เป็นทูตกลับมาทูลความแก่พระราชกุมาร และพระนางจามเทวี ทรงทราบแล้ว พระนางจามเทวีจึงให้แต่งเครื่องบรรณาการ และมีพระราชสาส์นไปสู่อสองราชธิดานั้นต่อพระเจ้ามีสกขราช พระเจ้ามีสกขราชตกแต่งราชธิดาทั้งสองส่งมายังนครทริภูไชย ก็กระทำอวาทมงคลการกับสองราชกุมารแห่งพระนางจามเทวีองค์ละองค์ ตั้งแต่บัดนั้นมา เมืองมีสกขะและเมืองทริภูไชยทั้งสองนี้ก็ เป็นอันดับหนึ่งอันเดียวกัน"

ซึ่งนับ เป็นการประสานระหว่างเมืองทริภูไชยกับเมืองต่าง ๆ ทำให้เกิดการปรองดองกัน ระหว่างเมืองทั้งสอง

4. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน (ศรีศักดิ์ วัลทิโกตม, 2517)

แคว้นทริภูไชย เป็นกลุ่มของเมืองที่เจริญขึ้นในที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง ในเขตจังหวัด เชียงใหม่ จังหวัดลำพูนและพื้นที่บางส่วนของที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง ในเขตจังหวัดลำปาง โดยที่บรรดาเมืองในสมัยทริภูไชยในที่ราบลุ่ม เชียงใหม่นั้นจะกระจายอยู่ในเขตอำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน อำเภอจอมทอง อำเภอสันป่าตอง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ตามตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ อยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ $18^{\circ} 30'$ เหนือ กับเส้นละติจูดที่ $18^{\circ} 38'$ เหนือ และเส้นลองจิจูดที่ $98^{\circ} 50'$ ตะวันออก กับเส้นลองจิจูดที่ $99^{\circ} 65'$ ตะวันออก โดยบริเวณดังกล่าวเป็นบริเวณที่ราบลุ่มทำการเพาะปลูกได้ถึงปีละ 2 ครั้ง จากการศึกษาสำรวจเมืองโบราณ และชุมชนโบราณในภาคเหนือ พบที่ตั้งของชุมชนเมืองโบราณในสมัยทริภูไชย แต่ละเมืองอยู่ใกล้กับลำน้ำที่ใช้เป็นเส้นทาง

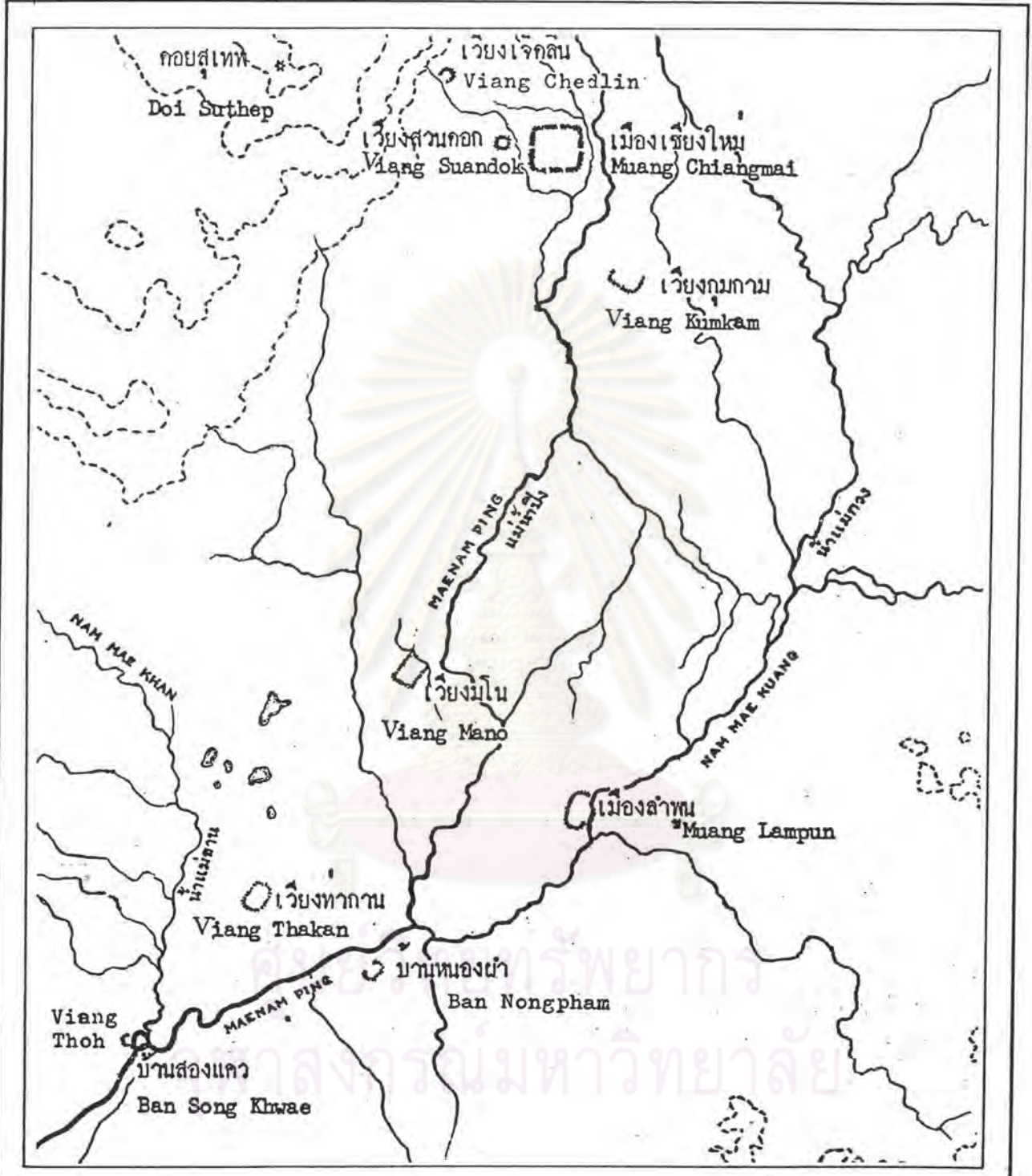
คมนาคมติดต่อถึงกันได้ มีจำนวน 4 แห่ง ประกอบด้วย (ภาพประกอบที่ 3.2)

4.1 เมืองลำพูนหรือเมืองหริภุญไชย เป็นเมืองหลวงของแคว้น ตั้งอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ $18^{\circ} 35'$ เหนือ และเส้นลองจิจูดที่ 99° ตะวันออก ลักษณะผังเมืองเป็นรูปกาบหอย ขนาด $1,100 \times 500$ เมตร มีลำน้ำ 2 สายตัดผ่าน คือ ลำน้ำปิงเก่า ทางด้านตะวันตก และลำน้ำแม่กวัง ทางด้านตะวันออก โดยที่ขนาดของตัวเมืองมีขนาดเล็ก แต่สภาพแวดล้อมของเมืองแสดงให้เห็นความเจริญทางด้านศิลปวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก สังเกตได้จากบริเวณรอบ ๆ เมืองออกไปในรัศมี 1 กิโลเมตร จะพบ วัด ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนโดยรอบ

4.2 เวียงมโน ตั้งอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ $18^{\circ} 37'$ เหนือ และเส้นลองจิจูดที่ $98^{\circ} 57'$ ตะวันออก ลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาด 750×900 เมตร ตั้งอยู่ห่างจากเมืองลำพูน 8 กิโลเมตรทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ โดยที่ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านหนองตอง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ เวียงมโน เป็นเมืองที่ตั้งอยู่กลางที่ราบลุ่ม มีร่องรอยของแม่น้ำปิงเก่าไหลผ่านลงไปทางด้านใต้ สภาพของตัวเมืองถูกทำลายจนเกือบหมด เหลือให้เห็นแต่รอยคูน้ำและคันดินเพียงบางส่วนของทางด้านตะวันออก ด้านตะวันตก และด้านใต้

4.3 เวียงท่ากาน ตั้งอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ $18^{\circ} 33'$ เหนือและเส้นลองจิจูดที่ $98^{\circ} 53'$ ตะวันออก ลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาด 740×490 เมตรมีกำแพงดินล้อมรอบ 2 ชั้น เวียงท่ากานเป็นตัวเมืองที่ตั้งอยู่บนเนินสูง มีลำน้ำเก่าซึ่งแยกจากลำน้ำแม่ขานไปทางตะวันตกเฉียงใต้ บรรจบกับแม่น้ำปิงตามระยะทางริมน้ำมีซากวัดเก่าเรียงรายเป็นระยะ ซึ่งบางวัด พบร่องรอยให้เห็นว่ามีมาแต่สมัยหริภุญไชย ปัจจุบันเวียงท่ากาน ตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้านท่ากาน ตำบลทุ่งเสียว อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเวียงมโนในระยะทางประมาณ 8 กิโลเมตร และห่างจากเมืองลำพูนประมาณ 13 กิโลเมตร

4.4 เวียงเกาะ ตั้งอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่ $18^{\circ} 30'$ เหนือ และเส้นลองจิจูดที่ $98^{\circ} 51'$ ตะวันออก ลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาด 300×550 เมตร เป็นเมืองที่อยู่ทางตอนใต้สุดของกลุ่มเมืองหริภุญไชยในที่ราบลุ่มเชียงใหม่ โดยตั้งอยู่ห่างจากเวียงท่ากานประมาณ 6 กิโลเมตร และห่างจากเมืองลำพูนประมาณ 17 กิโลเมตร ตัวเมืองเวียงเกาะตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิงฝั่งตะวันตกใกล้กับ บริเวณที่ลำน้ำแม่ขานไหลมาบรรจบกับแม่น้ำปิง ซึ่งเวียงเกาะได้ถูกกระแสน้ำแม่ปิงกัดเซาะตัวเมืองทางทิศตะวันออกพังลงเกือบครึ่งเมือง ปัจจุบัน เวียงเกาะ ตั้งอยู่บริเวณบ้านสองแคว ตำบลสองแคว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

ภาพประกอบที่ 3.2 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองโบราณในสมัยแคว้นหริภุญไชย
เขตจังหวัดเชียงใหม่ และจังหวัดลำพูน

นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีเมืองในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง ในเขตจังหวัดลำปาง อันเป็นที่ตั้งของเมืองเขลางค์นคร พบร่องรอยให้เห็นว่ามีความเก่าแก่อยู่เพียง 2 แห่ง

1) เมืองโบราณที่วัดพระธาตูลำปางหลวง มีลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยม ประกอบด้วย กำแพงดินล้อมรอบ 3 ชั้น ในตำนานพระธาตูลำปางหลวง เรียกชื่อว่า "เมืองลัมพะกัปปะ" ชาวลำปางเชื่อว่าเมืองนี้ คือ เมืองลำปางเก่า (สำนักนายก, 2514)

2) เมืองโบราณขนาดใหญ่ อยู่ในเขตเทศบาลเมืองลำปาง ตำบลเวียงเหนือ ลักษณะผังเมืองเป็นรูปรีโอนไปตามลำน้ำวัง ทางทิศเหนือของเมืองมีคูน้ำคันดินที่มีลักษณะเป็นแบบ ลานนาแทบทั้งสิ้น

ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองหรือชุมชนสมัยทวารวดี ในเขตจังหวัดลำปาง กระจายอยู่ทางฝั่งตะวันออก หรือฝั่งเหนือของแม่น้ำวัง เป็นส่วนมาก เนื่องจากพบร่องรอยของโบราณวัตถุ โบราณสถาน บนฝั่งน้ำที่หลายแห่ง

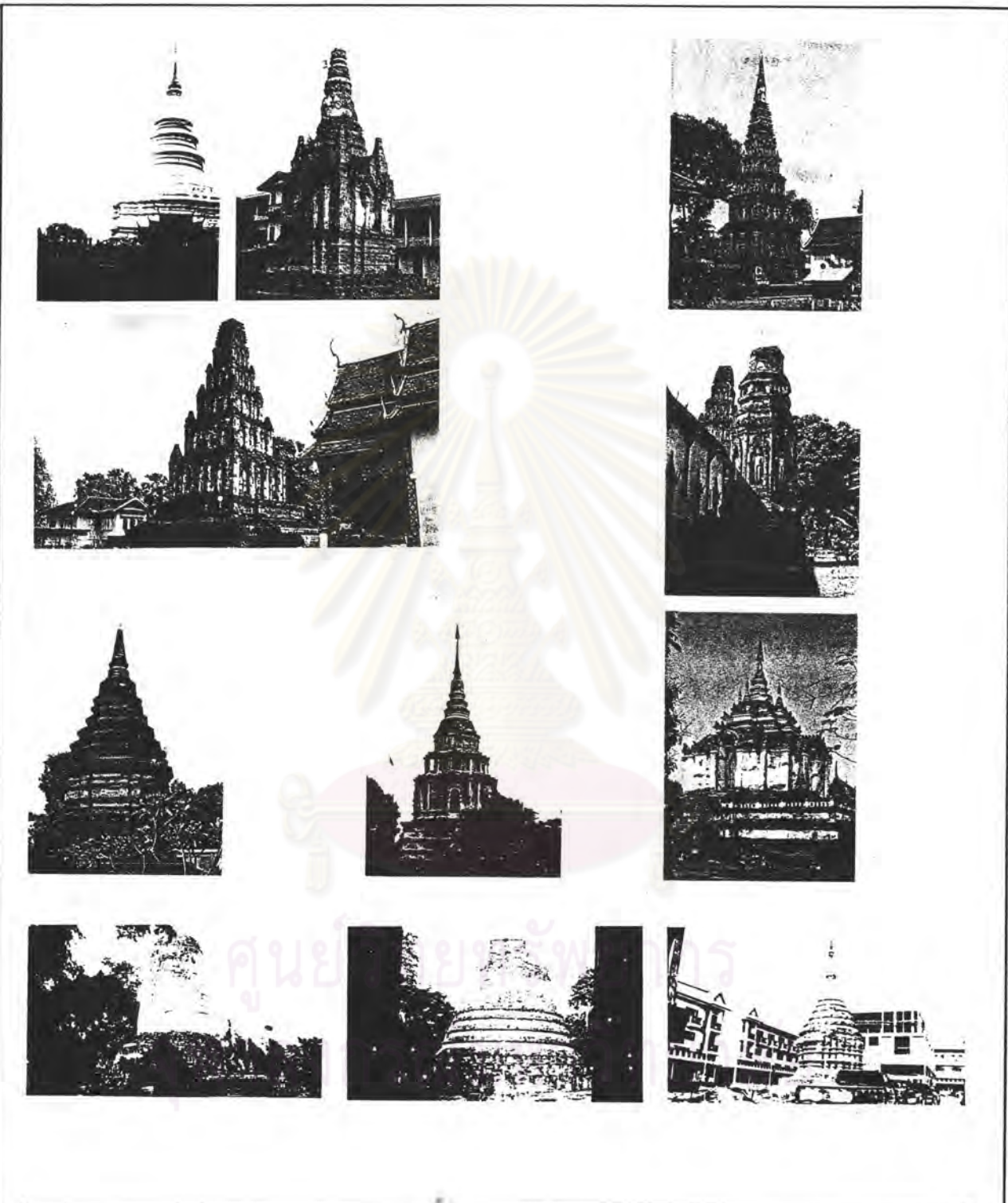
5. ศิลปะและวัฒนธรรมในสมัยทวารวดี

โบราณสถาน โบราณวัตถุ ที่พบในกลุ่มแคว้นทวารวดีนั้น นอกจากเป็นหลักฐานให้ทราบถึงความเก่าแก่ของเมืองแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงระบบบางอย่างในทางวัฒนธรรมของบ้านเมืองในสมัยนั้น โดยเฉพาะในเรื่องศาสนาและระบบความเชื่อ ระดับความเจริญในทางเทคนิค วิทยา การเกี่ยวข้องในทางวัฒนธรรมกับสังคมภายนอก โบราณสถาน และโบราณวัตถุ ดังกล่าว ประกอบด้วย

5.1 พระสถูปเจดีย์

เป็นโบราณสถานสร้างขึ้นในวัดตามคติพุทธศาสนา ฉายหินยาน ที่ยังคงเหลือ ปรากฏให้เห็น มีจำนวน 5 องค์ ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 4 แบบ (ภาพประกอบที่ 3.3)

1) แบบเจดีย์สี่เหลี่ยม ประดิษฐานอยู่ในวัดจามเทวีองค์หนึ่ง และวัดพระธาตุนครวิทยารวมหาวิทยาลัยอีกองค์หนึ่ง เป็นเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยม มีคูหาสี่เหลี่ยมก่อซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป เป็นชั้น ๆ แต่ละชั้นมีพระพุทธรูปยืนประดับซุ้ม พระเจดีย์แบบนี้ถือว่า เป็นแบบที่เด่นที่สุดในศิลปกรรมสมัยทวารวดี และเป็นที่แพร่หลายกว่าแบบอื่น ๆ ทั้งนี้ เพราะเคยพบร่องรอยของเจดีย์แบบนี้ในเวียงท่ากาน และเวียงงมโง ในสมัยหลังลงมาอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรสุโขทัย ได้มี

ภาพประกอบที่ 3.3 แสดงรูปแบบเจดีย์ที่ปรากฏอยู่ในชุมชนเมืองลำพูน

การสร้างพระเจดีย์ทรงนี้เช่นกัน เช่น วัดเจดีย์เหลี่ยม (คูคำ) ในจังหวัดเชียงใหม่ วัดพญาวัต ในเขตจังหวัดปทุมธานี วัดพระพายหลวง และวัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย ในประเทศลังกา มีการสร้างเจดีย์ที่มีทรงคล้ายคลึงกัน คือ เจดีย์โลหะปราสาท

2) แบบเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยม มีฐานพระยืนประดับโดยรอบ ตอนบนมีฐานพระที่นั่งประดับก่อนที่จะถึงองค์ระฆังซึ่งเป็นส่วนยอดมีพบเพียงองค์เดียวที่วัดจามเทวี

3) แบบเจดีย์ทรงกลมพื้นเมืองล้านนา ได้พัฒนารูปแบบมาจากอิทธิพลของเจดีย์ทรงกลมของสุโขทัย ผสมผสานกับเจดีย์ทรงเหลี่ยมของทริภูมไชยจนเป็นแบบอย่างของตนเอง ดังปรากฏให้เห็นจนถึงปัจจุบัน เช่น พระธาตุทริภูมไชย ซึ่งมีหลักฐานปรากฏว่า ในอดีตแต่เดิมพระธาตุทริภูมไชยเป็นรูปทรงเหลี่ยม เมื่อพระยามังรายทรงเข้ายึดครองทริภูมไชยทรงบูรณะซ่อมแซมตัดแปลงรูปแบบเป็นเจดีย์ทรงกลมดังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน ซึ่งเป็นต้นแบบของรูปทรงเจดีย์ที่ได้นิยมก่อสร้างกันในสมัยล้านนา

4) แบบเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมตั้งซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ บนฐานสี่เหลี่ยมมีสวนยอดสูงเป็นทรงระฆัง

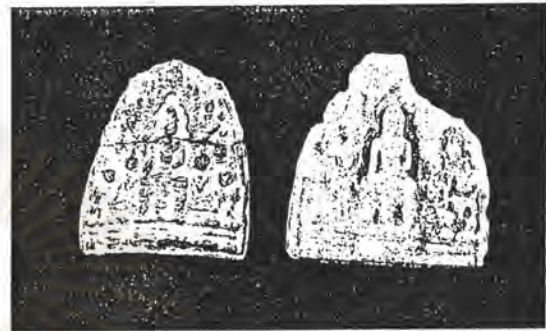
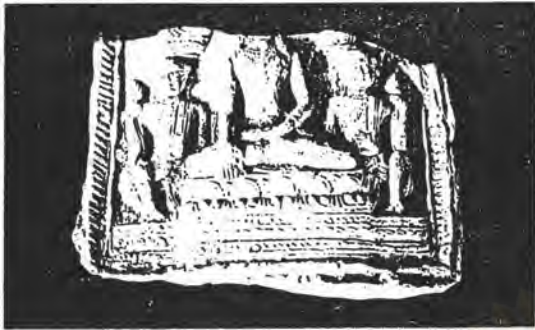
นอกจากแบบที่กล่าวไปข้างต้นแล้ว ยังมีเจดีย์อีกหลายองค์ซึ่งปรักหักพังแต่มาได้รับการซ่อมแซมและถูกของใหม่สร้างทับ พระเจดีย์เหล่านี้เป็นพระสถูปที่มีความสำคัญทางศาสนา เช่น พระเจดีย์ประธานวัดดูลมิก เป็นต้น

5.2 พระพุทธรูป

เป็นโบราณวัตถุที่มีหลายแบบหลายขนาดมีทั้งที่สร้างด้วย ดินเผาและปูนปั้น ดินเผา และสัมฤทธิ์ สามารถแบ่งคร่าว ๆ เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ตามลักษณะของรูปร่างหน้าตา ดังต่อไปนี้ (ภาพประกอบที่ 3.4)

1) เป็นพระพุทธรูปที่มีพระพักตร์อ่อน ตอนข้างกลม ส่วนมากเป็นพระที่นั่งขัดสมาธิ มีพระกมลอยู่ข้างหลัง สร้างด้วยดินปูนบ้าง ดินทรายบ้าง พระพุทธรูปแบบนี้ถ้ามองเฝิน ๆ คล้ายพระพุทธรูปแบบทวารวดี เป็นพระที่น่าจะมียุอยู่ในสมัยแรก ๆ และใช้ตั้งอยู่ในหุ้มอกบ้าง ๆ ฐานพระเจดีย์

2) เป็นพระพุทธรูปสลักบนดินปูนหรือดินทราย เป็นรูปนูนต่ำกว่าแบบแรก นั่งอยู่ในกรอบที่มีลวดลายไขว้ปลาประดับ พระพุทธรูปแบบนี้มีพระพักตร์ยาวกว่าและเข้มกว่า

ภาพประกอบที่ 3.4 แสดงรูปแบบของพระพุทธรูป และพระพิมพ์ในสมัยแคว้นหริภุญไชย

แบบแรกเล็กน้อย ลักษณะเป็นพระที่ตั้งในซุ้มที่ฐานเจดีย์ เช่นเดียวกับกับแบบแรก

3) เป็นพระพุทธรูปที่มีพระพักตร์ยาว พระเศียรโหนก พระเนตรโปน และริมพระโอษฐ์ตอนบนมีพวย พระโอษฐ์ลักษณะดู แสดงให้เห็นถึงลักษณะประจำท้องถิ่น ที่ไม่เหมือนใคร พระพุทธรูปแบบนี้มีทั้งขนาดใหญ่และเล็ก ขนาดใหญ่ส่วนมากสร้างด้วยดินทราย หรือไม้ก๊วน ซึ่งมีศิลาแลงเป็นโกลนอยู่ภายใน พระพุทธรูปดังกล่าวคงสร้างขึ้นเพื่อเป็นพระประธาน ปัจจุบันมีเหลืออยู่อย่างสมบูรณ์เพียงองค์เดียว เป็นพระประธานอยู่ที่วิหารสองแคว ในเขตเวียงเกาะอาเภोजอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ส่วนองค์อื่น ๆ ถูกทำลายเหลือแต่พระเศียร กับชิ้นส่วนขององค์พระบ้าง เช่น มีเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติลำพูน เป็นต้น

บรรดาพระพุทธรูปที่กล่าวมา เป็นพระพุทธรูปในคติพระพุทธรูปศาสนาทางฝ่ายหินยาน เช่นเดียวกับกับพระพุทธรูปแบบทวารวดีในภาคกลาง

5.3 พระพิมพ์

เป็นโบราณวัตถุที่นิยมมากในศิลปะแบบหริภุญไชย ทั้งนี้อาจพิจารณาตามวัตถุประสงค์ในการสร้างเป็น 2 ประเภท (ภาพประกอบที่ 3.4)

1) ประเภทที่ใช้ไม้ประดับในซุ้ม หรือผนังศาสนสถาน เป็นพระพิมพ์ที่มีขนาดใหญ่ ที่พิมพ์ด้วย ปูน ดินเผา และสัมฤทธิ์ เช่น พระพุทธรูปยืนที่ประดับในซุ้มพระเจดีย์ วัดจามเทวี พระพุทธรูปประเภทนี้มีพระพักตร์ยาว เข้ม เป็นแบบท้องถิ่น ในบางแห่งมีรอยขูดขีดเป็นสัญลักษณ์ทางคาถาอาคมบนฝ่ามือ เช่น พระพุทธรูป ที่พบที่ซากพระเจดีย์ที่เวียงท่ากาน พระพิมพ์สัมฤทธิ์ บางองค์สร้างเป็นคู่ ๆ คล้ายกับ พระหน้าพระ และหน้านาง เช่น พระพุทธรูป ที่พบในวัดร้างเวียงท่ากาน คู่หนึ่งมีพระพักตร์สี่เหลี่ยมดู ทรงมงกุฏ เทร็ดขนนก อีกคู่หนึ่งมีพระพักตร์ยาวรี อัมละโม เป็นศิลปะปาละหรือศรีวิชัย ลักษณะของพระพิมพ์แบบนี้มีพบที่เมืองละโว้เหมือนกัน คงเป็นพระพิมพ์ที่สร้างขึ้นในสมัยหลัง เมื่อมีศิลปะแบบศรีวิชัยและแบบลพบุรี แพร่หลายขึ้นไป

2) ประเภทที่ใช้สร้างเพื่อพิธีในทางศาสนา แล้วบรรจุลงกรุ เป็นพระพิมพ์ที่สร้างขึ้น เพื่อพิธีกรรมในทางศาสนานั้นมีขนาดเล็กกว่า เมื่อพิจารณาตามลักษณะของศิลปะแล้วอาจกล่าวได้ว่าเป็นพระพิมพ์ที่ทำสืบเนื่องติดต่อกันมา ในระยะแรกพระพิมพ์เป็นแบบเดียวกับที่พบตามเมืองสมัยทวารวดีในเขตภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น แบบที่เป็นพระที่นั่งอยู่ในซุ้มที่มียอด เป็นพระสถูปแบบพุทธคยา และแบบที่นั่งอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว เป็นต้น สมัยต่อมาพระพิมพ์เป็นแบบลพบุรี เช่นพระที่นั่งในซุ้ม 3 องค์ และ 12 องค์ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วสมัยหริภุญ

ไชย ยังมีการสร้างพระพิมพ์ที่เป็นแบบของตัวเอง เป็นพระที่นั่งอยู่ในขุมโพธิ์มีขนาดใหญ่เสกลดหลั่นลงไป คือ พระลือ พระเป็ม พระลาปูน และพระรอด พระพิมพ์ในสมัยหลังนี้ คงสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องราง ตามลัทธิตันตระ ซึ่งแพร่หลายผ่านลพบุรีเข้าในยุคหลัง ๆ ก็เป็นไปได้ เพราะพระเครื่องเหล่านี้ มีพบในสมัยล้านนาตามพระเจดีย์วัดต่าง ๆ ด้วย

5.4 รูปปั้นและเครื่องประดับ

นอกเหนือไปจากพระพุทธรูปพิมพ์ที่ทำด้วยปูนปั้น หรือดินเผาใช้ประดับขุมเจดีย์ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ยังมีรูปเทวดา ยักษ์ สัตว์ และลวดลายที่ใช้ประดับขุมพระสถูปเจดีย์ สิ่งเหล่านี้มีการแสดงออกที่ทำให้แลเห็นลักษณะอันเป็นของตนเอง และระดับความเจริญในด้านช่างของวัฒนธรรมทวารวดีไชย คือ มีการปั้นอย่างง่าย ๆ ด้วยปูนหรือดิน แล้วขูดขีดลวดลายลงไปอย่างเป็นอิสระก่อนที่จะปล่อยให้ปูนแห้ง หรือนำเอาดินไปเผา โดยที่ลักษณะของเทวรูป ยักษ์ มักมีหน้าตาที่เข้มข้ม และมีเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ ที่เป็นแบบอย่างใหม่ เหมือนกันกับที่พบในศิลปกรรมในเขตนคร ๆ ของไทยเลย รูปปั้นบางรูปปั้นทำด้วยดินเผาเป็นรูปพระศ พระศรีสะท้อนให้เห็นถึง การมีเทพเจ้าของศาสนาฮินดูอยู่ในระบบความเชื่อของชาวทวารวดีไชย

5.5 หม้อบรรจุกระดูก

พบกันอยู่ทั่วไปตาม เมืองต่างๆของแคว้นทวารวดีไชย เป็นหม้อดินเผา มีหลายแบบ หลายขนาด ทำด้วยฝีมือประณีต บนหม้อมีลายขูดขีด หรือเขียนลงไป บางแบบก็ประดับตราลงบนหม้อ ก่อนนำไปเผา โดยลวดลายต่าง ๆ เป็นสัญลักษณ์แสดงโชคลาภ หรือคาถาอาคมมากกว่าเพื่อการประดับให้สวยงาม การพบหม้อบรรจุกระดูกนี้ นับเป็นการยืนยันว่าชาวทวารวดีไชยมีประเพณีเผาศพผู้ตาย แล้วนำมาบรรจุลงในหม้อ แล้วตั้งไว้ในบริเวณวัด ประเพณีนี้เป็นของผู้ที่นับถือศาสนาในประเทศไทย ซึ่งได้ถือปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์แล้ว

5.6 เสมาหิน

เป็นโบราณวัตถุที่สำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งบ่งบอกวัฒนธรรมของแคว้นทวารวดีไชย โดยมีคติความคิด ความเชื่อ ในการใช้คล้ายคลึงกับเสมาหิน ที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย กล่าวคือ

- 1) ไข่ เป็นสิ่งนอกเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์โดยมีกรอบ 8 ทิศ เช่น ที่พบใน

เขตวัดคูสมิง จังหวัดลำพูน และวัดสองแคว อำเภอสองแคว จังหวัดเชียงใหม่ ในปัจจุบันยังคงมี
 เสมาดินแบบนี้หลงเหลืออยู่ในบริเวณวัดพระธาตุนฤทมิษฐ์วรมหาวิหาร และวัดจามเทวี ขนาดและ
 ลักษณะของ เสมาดินมีความคล้ายคลึงกันกับบรรดา เสมาดินสมัยทวารวดีและลพบุรี ที่พบในภาคตะวันออกเฉียง
 ออกเฉียงเหนือ ผิดกันแต่เพียงว่าไม่มีการสลักเป็นรูปหรือลวดลายเท่านั้น

2) ใช้ เป็นศิลาจารึกประกาศประวัติของศาสนาสถาน โดยจารึกด้วย
 อักษรมอญเป็นภาษามอญข้าง ภาษามอญข้าง แล้วนำไปปักไว้ใกล้ ๆ กับศาสนสถานนั้น โดยที่ เป็น
 ลักษณะเดียวกับที่พบในเมืองโบราณในภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้

การค้นพบศิลาจารึกในเขต เมืองโบราณในสมัยทริภุชไชย ทำให้เราทราบว่า
 ว่าประชาชนชาว เมืองทริภุชไชยมีอักษรมอญ และภาษามอญใช้ เป็นภาษาราชการ เรื่องราวที่จารึก
 ได้กล่าวถึง กษัตริย์และชื่อ เมืองทำให้ เห็นได้ว่า เมืองทริภุชไชยมีตัวตนอยู่จริง ตามที่ได้มีกล่าวไว้
 ในตำนานพงศาวดารของเมืองเหนือ ภาษามอญและอักษรมอญที่พบในแคว้นทริภุชไชย เป็นของที่มี
 อายุร่นราวเดียวกันกับภาษามอญและอักษรมอญ ที่พบในศิลาจารึกในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
 และจารึกที่ใช้ในเมืองพม่าโบราณ สมัยพระเจ้ากะยิ่นลิขฐานราว พ.ศ. 1628-1655 การพบศิลา
 จารึกที่มีอักษรและภาษาอยู่ในยุคใกล้เคียงกันดังกล่าวนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าแคว้นทริภุชไชยมีการ
 เกี่ยวข้องในทางวัฒนธรรมกันกับบ้าน เมือง เขตพม่า และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย

6. ความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นทริภุชไชยกับเมืองต่าง ๆ

ทริภุชไชยมิได้ เป็นแคว้นที่อยู่โดดเดี่ยว หากมีความ เกี่ยวข้องสัมพันธ์ในทาง
 สังคมและวัฒนธรรมกับแคว้นต่าง ๆ ทั้งไกลและใกล้ เช่น ความสัมพันธ์กับเมืองละโว้ และ
 เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสะเทิม และเมืองหงสาวดีตะวันตก อาณาจักรอโยธยา แคว้นโยนก
 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ความสัมพันธ์ของแคว้นทริภุชไชยและ เมืองละโว้

เริ่มจากการขยายตัวทางวัฒนธรรมจาก เมืองละโว้ขึ้นมา โดยการขึ้นมานครองราชย์
 ของพระนางจามเทวี หลังจากนั้นก็ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางการค้าดังปรากฏว่า มีพ่อค้า
 ชาวเมืองละโว้เดินทางมาค้าขายยัง เมืองทริภุชไชย ในบางยุคสมัยก็ได้กล่าวถึงการทำสงคราม
 ระหว่างกัน เช่น ในสมัยของพระเจ้าตราพกะได้ยกกองทัพส่งไปไปตามลำน้ำพงศ์ เพื่อยึดครอง

เมืองละโว้ ซึ่งมีพระเจ้าอัญจนจักรพรรดิครองอยู่ แต่ขณะที่กษัตริย์ทั้งสองออกมาตั้งค่ายเตรียมรบกันอยู่นั้น กษัตริย์องค์หนึ่งมีพระนามว่า ชิวก ยกกองทัพมาจากเมืองสิริธัมมนคร (ปัจจุบันคือ นครศรีธรรมราช) ยึดเอาเมืองละโว้ไว้ได้ จึงเป็นเหตุให้กษัตริย์คู่สงครามทั้งสองซึ่งได้แก่ ฝายทัพของเมืองละโว้ และทัพของเมืองทริภุชไชย แดกกระเจิงหนีขึ้นมาที่เมืองทริภุชไชย เพื่อชิงเมืองกัน ในที่สุดกษัตริย์ทางละโว้เข้ายึดเมืองทริภุชไชยได้ ส่วนกษัตริย์ของเมืองทริภุชไชยก็หายสาบสูญไป

เมื่อฝายชิวกราชทรงยกทัพเข้านครละโว้แล้ว ได้ทรงกระทำพิธีบวงสรวงพระนางจามเทวีพระอัยยิกาของพระองค์แสดงให้เห็นว่ากรุงละโว้กับนครศรีธรรมราชขณะนั้น ปกครองด้วยราชวงศ์เชื้อสายเดียวกัน เมื่อทรงจัดวางการปกครองได้ทรงให้พระยาปะนะโกศลกัมโพชราช (บุรพบุคลกัมโพช) ราชโอรสครองเมืองละโว้แล้วจึงเสด็จกลับยังนครศรีธรรมราช ต่อมาพระยาปะนะโกศลกัมโพชราช ทรงยกทัพไปตีเมืองทริภุชไชยแต่ปราชัยกลับมา

ความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นทริภุชไชยกับ เมืองสะเทิมและเมืองหงสาวดี

ราชวงศ์จามเทวีได้ปกครองแคว้นทริภุชไชยเรื่อยมา จนเกิดเหตุการณ์ครั้งใหญ่ที่กล่าวไว้ในพงศาวดารโยนกโดยระบุว่า เกิดโรคห่าระบาดในเมืองทริภุชไชย ชาวบ้านต้องอพยพทิ้งบ้านเรือนไปพักพิงยังเมืองสะเทิมหัวเมืองมอญ แต่แล้วถูกกษัตริย์เมืองพุมพณมารบกวังแกล ชาวทริภุชไชยจึงหนีไปยังเมืองหงสาวดี ครั้นเมื่อโรคระบาดสงบลงชาวเมืองทริภุชไชยบางส่วนอพยพกลับ เพราะเหตุนี้จึงเกิดทำพิธีลอยกระทงเครื่องสักการะทุก ๆ ปี เพื่อระลึกถึงหมู่ญาติที่ยังคงอยู่ในเมืองหงสาวดี

ความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นทริภุชไชยแคว้นโยนก

ความสัมพันธ์ของแคว้นทั้งสองปรากฏเหตุการณ์ขึ้นในสมัยพระยาธิบยา แคว้นทริภุชไชย มีกษัตริย์ปกครองสืบมาถึง 49 พระองค์ ได้สิ้นสุดลงด้วยการพ่ายแพ้สงครามแก่พระยามังราย กษัตริย์ผู้ครองแคว้นโยนก สงครามในครั้งนั้นแคว้นทริภุชไชยไม่ได้สูญหายไป เป็นแต่เพียงปรากฏการณ์ทางสังคมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น ถ้ามองทางด้านสังคม เป็นการรวมตัวขึ้นระหว่างประชาชนในที่ราบลุ่ม เชียงใหม่กับประชาชนในที่ราบลุ่ม เชียงราย (แคว้นโยนก) โดยมีการเคลื่อนย้ายของประชาชน เผ่าไทยหรือลาว เข้าผสมผสานกับชาวเมืองทริภุชไชย เกิดการขยาย

ที่ทำกินในบริเวณที่ราบเชิงเขาทางตอนเหนือ โดยเกิดเมืองใหม่ ๆ ขึ้น เช่น เวียงกุมกาม และเมืองเชียงใหม่

ภายหลังการโจมตีของพระยามังรายแล้ว แคว้นหริภุญไชยก็หมดสภาพไปแต่เพียงการเป็นศูนย์กลางทางการปกครองและการเมืองเท่านั้น แต่แคว้นหริภุญไชยยังคงสภาพเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรมดั้งเดิม จะเห็นได้จากสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมต่าง ๆ ของพวกโยนก ในระยะแรก ๆ มีการลอกเลียนแบบอย่างศิลปะในสมัยหริภุญไชย เช่น พระเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยม ที่วัดคูหา ในจังหวัดเชียงใหม่ ตามประวัติกล่าวไว้ว่า พระเจ้ามังราย ทรงสร้างขึ้นโดยจำลองมาจากเจดีย์เหลี่ยม ของวัดจามเทวี ในแคว้นหริภุญไชย แคว้นหริภุญไชยถูกผนวกรวมกับแคว้นโยนก เข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา ภายใต้การนำของพระยามังราย โดยมีระบบการปกครองและวัฒนธรรมเดียวกัน

สมัยอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. 1839-2101)

1. หริภุญไชยในฐานะเมืองบริวารของอาณาจักรล้านนา

หลังจากที่พระยามังรายเข้ายึดเมืองหริภุญไชยในราวปี พ.ศ. 1835 แล้วพระองค์ทรงประทับที่แคว้นหริภุญไชยเพียง 2 ปี โดยทรงมอบหมายให้ย้ายฟ้าครองเมืองหริภุญไชยสืบเนื่องแทน โดยที่พระองค์ทรงย้ายมาสร้างเมืองที่เวียงกุมกาม เหตุผลซึ่งพระองค์ทรงไม่ประทับอยู่ที่แคว้นหริภุญไชย โดยตำนานมูลศาสนา ได้กล่าวไว้ว่า (ตำนานมูลศาสนา, 2512)

"... ดูกรย้ายฟ้า เมืองหริภุญไชยนี้เป็นเมืองมหาธาตุเจ้ากูอยู่มิได้แล กูจักออกไปอยู่ที่ทับทาน เชิงฝั่งมิงจง เป็นใหญ่ใน เมืองหริภุญไชยนี้เกิด"

ส่วนตำนานสิงหนวัติกุมารได้กล่าวถึงเหตุผลที่พระยามังรายทรงไม่ประทับอยู่ที่แคว้นหริภุญไชยกล่าวไว้เช่นเดียวกันกับตำนานมูลศาสนา โดยอธิบายว่าเพราะเป็นเมืองพระธาตุและแม่น้ำก็ผ่ากลางเวียงปดแล (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61, หน้า 140 อ้างถึงใน สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529)

การสร้างเวียงกุมกามขึ้น เพื่อเตรียมจะสร้างเมืองที่เชียงใหม่ต่อไป ทั้งนี้เป็น

เพราะการคุกคามของมองโกลในปี พ.ศ. 1835 เนื่องจากสาเหตุที่พระยามังรายให้ความช่วยเหลือแก่ผู้นำไทยใหญ่ ขับไล่กองทัพมองโกลออกจากพุกาม การเคลื่อนไหวกองทัพการเมืองของพระองค์ในการต่อต้านมองโกล ทำให้ทางกองทัพมองโกล ยกมาโจมตีอาณาจักรของพระองค์ในปี พ.ศ. 1835 หลังจากถูกรุกรานพระยามังรายทรงยุติการสร้างเมืองเชียงใหม่ คงเป็นเหตุผลสืบเนื่องมาจาก การสร้างเมืองเชียงใหม่ให้เป็นศูนย์กลางขนาดใหญ่ของอาณาจักร อาจถูกเพ่งเล็งจากมองโกลได้ ภายหลังจากจักรพรรดิคุบไลข่านของมองโกลสิ้นพระชนม์ลงในปี พ.ศ. 1837 พระยามังรายใช้เวลาในการศึกษาสถานการณ์ แล้วทรงตัดสินใจสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นในปี พ.ศ. 1839 เหตุผลที่พระองค์ทรงเลือกเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา ประกอบด้วย

1) เมืองเชียงใหม่ ตั้งอยู่ระหว่างที่ราบลุ่มแม่น้ำกกและที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งเป็นสมรภูมิที่จะควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับแคว้นโยนกและแคว้นหริภุญไชยได้

2) สภาพที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่ เหมาะสมที่จะเป็นชุมทางของการค้า ทั้งนี้เพราะสามารถใช้แม่น้ำปิงในการติดต่อค้าขายกับหัวเมืองตอนใต้ได้สะดวก และยังสามารถติดต่อกับเมืองตอนบน เช่น เชียงแสน เชียงรุ่ง เชียงตุง ยูนาน เป็นต้น เชียงใหม่ จึงเป็นชุมทางการค้ากับเมืองต่าง ๆ ได้อย่างทั่วถึง

3) สภาพที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่ ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงเป็นที่ราบขนาดใหญ่ที่ติดต่อกันไปถึงจังหวัดลำพูน ซึ่งมีความเหมาะสมในการก่อตั้งชุมชน เนื่องจากเป็นแหล่งเพาะปลูกขนาดใหญ่ ซึ่งเหมาะสมแก่การทำการเกษตรกรรม เพื่อเลี้ยงคนในอาณาจักร และทำการค้ากับคนภายนอกอาณาจักร

4) บริเวณที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่ อยู่ระหว่างคอยสุเทพกับแม่น้ำปิง สายน้ำจากคอยสุ เทพจะไหลมาหล่อเลี้ยงตัวเมืองเชียงใหม่ตลอดเวลา

ในการสร้างเมืองเชียงใหม่พระยามังรายทรงเชิญพระยาแม่เมือง กษัตริย์เมืองพะเยา พ่อขุนรามคำแหง กษัตริย์เมืองสุโขทัย มาร่วมพิจารณาถึงชัยภูมิและการวางผังเมือง

ในด้านการปกครอง เชียงใหม่ มีฐานะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร ส่วนเมืองลำพูนจัดให้อยู่ในฐานะ เป็นเมืองบริวารของเชียงใหม่ โดยที่เชียงใหม่ปกครองอย่างใกล้ชิด เสมือนเมืองแฝด ในระยะนี้ ลำพูน ยังคงเป็นศูนย์กลางทางศาสนา ขณะที่ เชียงใหม่ เป็นศูนย์กลางทางการเมืองการปกครอง ส่วนในด้านกฎหมาย พระยามังรายทรงปกครองโดยใช้กฎหมายมังราย

ศาสตร์ ซึ่งเข้าใจกันว่าได้รับอิทธิพลมาจากกฎหมายมอญที่แคว้นทริภุญไชย

ในด้านการทำนุบำรุงพุทธศาสนา พระยามังรายคงจะได้รับอิทธิพลพระพุทธรูปจากเมืองทริภุญไชย โดยพระองค์ทรงโปรดฯให้สร้างเจดีย์คู่คำซึ่งได้รับอิทธิพลจากรูปแบบของเจดีย์คู่กูด ซึ่งอยู่ในวัดจามเทวี จังหวัดลำพูน สร้างวัดกาดม(ช้างคำ)พร้อมกับสร้างเจดีย์ พระพุทธรูป กัลปนาที่ดิน และข้าพระด้วย

หลังจากที่พระยามังรายสิ้นพระชนม์ราว พ.ศ. 1854 พระยาไชยสงคราม ครองเมืองเชียงใหม่สืบมา ส่วนเมืองทริภุญไชย พระยามังรายทรงมอบหมายให้ย้ายฟ้าครองเมืองทริภุญไชยและมีเชื้อสายต่อมาอีกหลายชั่วคน โดยที่เมืองทริภุญไชยยังคงเป็นศูนย์กลางทางศาสนาของอาณาจักรล้านนา จนถึงสมัยของพระยาเกอณา (พ.ศ.1899-1928) ซึ่งเป็นกษัตริย์ล้านนาองค์ที่ 6 ทรงปกครองด้วยทศพิธราชธรรม เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และทรงปรีชาสามารถในศิลปศาสตร์ทุกแขนง สถาปนาเมืองอุดมสมบูรณ์ เหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับแคว้นทริภุญไชยในสมัยนี้ คือ การที่พระยาเกอณา รัชพุทธศาสนาิกายลังกาวงศ์จากสุโขทัย โดยก่อนหน้านี้พุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนา เป็นพุทธศาสนาที่สืบทอดมาจากแคว้นทริภุญไชย และยังได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาจากหงสาวดีและอังวะ ผลผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม (ปริญา กายสิทธิ์, 2528:82 อ้างถึงใน สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529) พระราชประสงค์ของพระยาเกอณา จะให้พระภิกษุอรุณาวาสีมาอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ และสามารถทำสังฆกรรมได้ทั้งหมด ทรงอาราธนาพระสุมนเถระจากสุโขทัย ใน พ.ศ.1912 พระสุมนเถระ เดินทางถึงเมืองทริภุญไชย พร้อมทั้งอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาด้วย โดยที่พระสุมนเถระจำพรรษาที่วัดพระยีน ในเมืองทริภุญไชย เหตุผลที่พระยาเกอณา ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระสุมนเถระ เนื่องมาจากความเชื่อที่ว่าพระภิกษุอรุณาวาสี เป็นพระภิกษุที่มีความรู้ซึ่งในพระพุทธศาสนา และถือว่าพุทธศาสนาิกายลังกาวงศ์เป็นพระพุทธศาสนาที่บริสุทธิ์ ดังนั้นพระยาเกอณา จึงอาราธนาพระนิกายเดิมอันสืบเนื่องมาจากสมัยพระนางจามเทวีให้บวชใหม่ ในลัทธิลังกาวงศ์ถึง 8,400 รูป (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2519 : 9-10 อ้างถึงใน สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529)

ใน พ.ศ. 1914 พระยาเกอณา ทรงสร้างวัดบุปผาราม เพื่อเป็นที่จำพรรษาของพระสุมนเถระ และวัดบุปผารามยังเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาิกายลังกาวงศ์(นิกายวัดสวนดอก

นิกายรามัญ) พระยาโกณาทรทรงสนับสนุนให้พระภิกษุจากเมืองต่าง ๆ เช่น เชียงแสน เชียงตุง เติบ
ทางมาศึกษาพุทธศาสนาที่ วัดบุปผาราม เชียงใหม่ จึงกลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาพระธรรม
วินัยแบบลังกาวงศ์ (สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529) นับเป็นความพยายามที่จะให้ เชียงใหม่ เป็นศูนย์
กลางทางศาสนา แทนเมืองศรีวิชัย ซึ่งเคยมีบทบาททางด้านศาสนามาตลอด

ต่อมาในสมัยพระยาติโลกราช (พ.ศ.1984-2030) กษัตริย์ล้านนาลำดับที่ 9 พระ
องค์ ทรงสร้างความมั่นคงภายในให้กับอาณาจักรล้านนา ดังเห็นได้จากพระองค์ทรงสามารถยึด
เมืองแพร่ เมืองน่าน ได้สำเร็จ ซึ่งเมืองทั้งสองได้ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา นับ
แต่นั้นเป็นต้นมา ในสมัยพระยาติโลกราช พุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง โดยที่พระองค์ทรงเลื่อม
ใสและทำนุบำรุงพุทธศาสนา ทรงสนับสนุนคณะสงฆ์นิกายสีหฬ (สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529) โดย
พระองค์ทรงอาราธนาพระมหาเมธังกร พระภิกษุนิกายสีหฬจากเมืองลพบุรีมาจำพรรษาที่ วัดราชมณ
เทียร และสถาปนาให้เป็นพระมหาสวามี โดยที่พระองค์ทรงผนวช ณ วัดป่าแดงมหาวิหาร เมือง
เชียงใหม่ การสนับสนุนคณะสงฆ์นิกายสีหฬ ทำให้พุทธศาสนาลังกาวงศ์ใหม่ เจริญรุ่งเรือง เป็นอย่าง
มาก ส่งผลให้ผู้คนเกิดความเลื่อมใส และมีพระภิกษุบวชใหม่ในนิกายสีหฬเพิ่มมากขึ้น ทำให้การ
ศึกษาเล่าเรียนด้านปริยัติธรรม เจริญก้าวหน้าอย่างสูง จากการที่พระภิกษุล้านนามีความเชี่ยวชาญ
ในภาษาบาลี และพระไตรปิฎกอย่างสูง ได้มีการทำการศึกษาปริยัติธรรมอย่างละเอียดลึกซึ้ง จึง
เกิดการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นในพ.ศ. 2020 ซึ่งนับเป็นการสังคายนาครั้งที่ 8 ของโลก พระ
ไตรปิฎกฉบับที่ชำระในสมัยพญาติโลกราชถือ เป็นหลักปฏิบัติของพระสงฆ์นิกายต่าง ๆ ในล้านนาสืบมา
(พระรัตนปัญญาเดระ, ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร ผู้แปล, 2517)

พระยาติโลกราช สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.2030 ในช่วงสมัยของพระองค์ชาวอาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองทุกด้านสืบต่อมาจนถึง สมัยของพระยาแก้ว (พ.ศ. 2038-2068) พระราชปนัดดาของพระองค์

สมัยพระยาแก้ว (พ.ศ. 2038-2068) ดำเนินขึ้นเมืองเชียงใหม่ระบุพระนามว่า "เจ้ารัตนราชบุตร" หรือ "พระยาแก้วภูดาธิปติราช เจ้า" (สำนักนายก, 2514) ส่วนพงศาวดารโยนก เรียกว่า "พระ เมืองแก้ว" และชินกาลมาลีปกรณ์ เรียกพระนามว่า "ติลกปนัดดาธิราช" (พระรัตนปัญญาเดระ, ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร ผู้แปล, 2517) ซึ่งได้กล่าวยกย่องพระแก้ว เช่นเดียวกับ

พระยาติโลกราชว่า เป็นกษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม ส่งเสริมและเกื้อหนุนพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง (พระรัตนปัญญาเดระ, ร.ศ.ท. แสง มนวิฑูร ผู้แปล, 2517)

ในพระราชกรณียกิจด้านทำนุบำรุงบ้านเมือง พระองค์ทรงก่อสร้างกำแพงเมืองลำพูนด้วยอิฐใน พ.ศ.2059 (พระรัตนปัญญาเดระ, ร.ศ.ท.แสง มนวิฑูร ผู้แปล, 2517) เมื่อกำแพงเมืองลำพูนเสร็จสมบูรณ์ จึงมาก่อสร้างกำแพงเมืองเชียงใหม่ เหตุผลของการสร้างกำแพงเมือง เนื่องมาจากเพื่อป้องกันภัยจากกองทัพอยุธยา ซึ่งตีลำปางแตกใน พ.ศ.2058

ในด้านพุทธศาสนาพระยาแก้วทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ในชั้นกาลมาลีปกรณ์ได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับด้านทำนุบำรุงศาสนาไว้เป็นอันมาก ในศิลาจารึกภาคเหนือได้ระบุถึง พระยาแก้วทรงสร้างและซ่อมแซมวัด ตลอดจนกัลปนาที่ดิน และข้าพระท้าวราชอาพาจักร เช่น ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวัดพระธาตุหริภุชชัยทุกปี(ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3, หน้าที่ 185-194 อ้างถึงใน สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529)

พระยาแก้วทรงสนับสนุนนิกายสีหฬ โดยการให้การศึกษารัฐบาลและพระไตรปิฎก เช่นเดียวกับสมัยพระยาติโลกราช ผลของการส่งคายนามะไตรปิฎกในสมัยพระยาติโลกราชคงมีส่วนทำให้พระภิกษุสมัยพระยาแก้วมีความรู้ ส่งผลให้เกิดการเขียนวรรณกรรมพุทธศาสนาที่สำคัญ เช่น พระโพธิรังสี แต่งจามเทวีวงศ์ (ประวัติพระนางจามเทวี) และสิงคคันทาน (ประวัติพระพุทธสิงค) รัตนปัญญาเดระ แต่งชั้นกาลมาลีปกรณ์ (ประวัติพุทธศาสนา) เป็นงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ล้านนา พระพุทธญาฬเจ้าและพระพุทธพุกาม แต่งตำนานมูลศาสนา (ประวัติพุทธศาสนาและการประดิษฐานพุทธศาสนาในดินแดนล้านนา)

ท้าวแมงกู (พ.ศ. 2094-2107) กษัตริย์ล้านนาองค์สุดท้ายเป็นกษัตริย์ลำดับที่ 17 แห่งราชวงศ์มังราย สถาปนาเมืองในสมัยนั้นอ่อนแอที่สุดนับตั้งแต่ก่อตั้งอาณาจักรล้านนามา เมื่อพระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์แห่งพม่ายกกองทัพมารบเชียงใหม่ใช้เวลา 3 วัน จึงสามารถยึดเมืองเชียงใหม่ได้ในปี พ.ศ.2101 ความอ่อนแอของอาณาจักร เป็นผลสืบเนื่องมาจากความแตกแยกภายในอาณาจักรโดยกลุ่มขุนนางพยายามแย่งชิงอำนาจกัน นอกจากนี้สถาบันขุนนางในปลายสมัยราชวงศ์มังรายมีอำนาจมากขึ้น ขณะที่สถาบันพระมหากษัตริย์อ่อนแอลง

2. สภาพเศรษฐกิจ

ลักษณะสภาพเศรษฐกิจของอาณาจักรล้านนา มีลักษณะ เช่นเดียวกับแคว้นหรือรัฐไทย และเมืองทั่วไปในสมัยนั้น มีการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง โดยมีจุดมุ่งหมายในการผลิต เพื่อบริโภคภายในครัวเรือน เป็นหลักการผลิตสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีวิตหลายชนิด โดยที่แต่ละครอบครัวจะผลิตไม่มากนัก ในการผลิตแบบนี้ประชากรในพื้นที่จะทำกาเกษตรและหัตถกรรมควบคู่กันไป การเพาะปลูกที่สำคัญของชาวล้านนาในเวลานั้นคือ การปลูกข้าว โดยจะมีการเลี้ยงสัตว์ ควบคู่กับการเพาะปลูก ทั้งนี้เพื่อใช้งานและเพื่อเป็นอาหารสำหรับครอบครัว เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่ ตลอดจนชันชั่งและผ้า โดยเฉพาอย่างยิ่ง วัว นับเป็นสัตว์เลี้ยงที่สำคัญมาก สามารถใช้แรงงานไถนา และบรรทุกของในการเดินทางไกล ๆ ทั้งนี้ วัว เป็นสัตว์ที่มีความทนทานต่อการเดินทางไกล และสามารถทนลำบากต่อสถานที่ทุรกันดารได้ดี (ชูลิทธิ ชูชาติ, 2527)

แม้ว่าราษฎรของอาณาจักรล้านนา สามารถผลิตสิ่งของได้เพียงพอต่อการเลี้ยงตนเอง แต่ความจำเป็นในการบริโภคสิ่งของซึ่งไม่สามารถผลิตได้ด้วยตัวเอง ทำให้เกิดการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าเกิดขึ้น ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างหมู่บ้านต่อหมู่บ้าน เมืองต่อเมือง โดยมีพ่อค้าพื้นเมืองเป็นผู้ดำเนินการ เรียกว่า "พ่อค้าวัวต่าง" ซึ่งพ่อค้าวัวต่างจะเป็นชาวนาในหมู่บ้านที่ใช้เวลาว่างจากการทำไร่ทำนา ทำการรวบรวมผลผลิตที่มากเกินความต้องการสำหรับบริโภคภายในหมู่บ้าน แล้วบรรทุกเดินทางไปขายสินค้าที่หมู่บ้านอื่น และนำสินค้าที่ขาดแคลนในหมู่บ้านตนจากหมู่บ้านอื่นกลับมา (ชูลิทธิ ชูชาติ, 2527)

ในการเดินทางค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าโดยพ่อค้าวัวต่าง เข้าใจว่าส่วนใหญ่เดินทางอยู่ภายในอาณาจักรล้านนา ทั้งนี้เนื่องจากพ่อค้าวัวต่างโดยส่วนใหญ่ มีอาชีพหลักทำนา ดังนั้นหน้าที่สำคัญ คือ การกลับมาทำไร่ ทำนา ในหมู่บ้านของตนเองในช่วงฤดูฝนถึงฤดูหนาว สำหรับเส้นทางที่พ่อค้าพื้นเมืองใช้มีด้วยกันหลายเส้นทาง เช่น เส้นทางเชียงใหม่-ลำปาง โดยผ่านลำพูน แม่ทา เทือกเขาขุนตาล ห้างฉัตร และลำปาง นอกจากนี้ยังมีเส้นทางเชียงใหม่-พะเยา เส้นทางท่าอิฐ-พะเยา-เชียงราย และเส้นทางจากท่าอิฐ ผ่านแพร่ ไปถึงน่าน (ชูลิทธิ ชูชาติ, 2527)

นอกจากการค้าขายแบบแลกเปลี่ยนสินค้าโดยพ่อค้าวัวต่างดังกล่าวมา ก็มีการค้าขายข้ามพรมแต่ไม่มากนัก โดยเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการรับซื้อสินค้า บริเวณเหนือที่ราบ

แม่น้ำโขงขึ้นไป ได้แก่ เขตสิบสองปันนา ยูนาน พม่าทางตอนบน และล้านช้าง เพื่อส่งมายังเมืองท่าสำคัญต่าง ๆ เช่น เมืองท่าในพม่าตอนล่าง และอาณาจักรอยุธยา (อุษณีย์ ธงไชย, 2526) สาเหตุที่เลือกเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางทางการค้าของอาณาจักร ทั้งนี้เนื่องจากสภาพภูมิประเทศตั้งอยู่กลางระหว่างที่ราบลุ่มแม่น้ำกกและแม่น้ำปิง ซึ่งสามารถควบคุมการค้าทั้งภายใน และภายนอกอาณาจักรได้สะดวก เป็นผลมาจากเชียงใหม่มีเส้นทางน้ำ เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญสามารถติดต่อกับเมืองต่าง ๆ ได้สะดวก จะเห็นได้ว่าเมืองเชียงใหม่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นศูนย์กลางทางการค้าแทนแคว้นหริภุญไชย อีกทั้งยังเพื่อเป็นศูนย์กลางรับส่งสินค้าของป่ามาจากเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ตอนบน ส่งมายังเมืองท่าทางตอนล่าง และรับสินค้าจากเมืองท่าทางตอนล่างขึ้นไปขายต่อยังเมืองท่าทางตอนบน

การค้าขายกับเมืองทางตอนบน อยู่ในรูปการแลกเปลี่ยนสินค้าประเภทผลผลิตทางด้านเกษตรและของป่า ซึ่งพ่อค้าคนกลางที่แลกเปลี่ยนสินค้า มักเป็นกลุ่มพ่อค้าที่มาจากตอนบนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ซึ่งประกอบด้วย

- 1) กลุ่มพ่อค้าเงี้ยว จะนำสินค้าจากบริเวณหัวเมืองไทยใหญ่ และสินค้าจากหัวเมืองพม่าทางตอนบน โดยพ่อค้าเงี้ยวจะนำสินค้าพวกของป่ารวมทั้งทาส มาขาย
- 2) กลุ่มพ่อค้าฮ่อ เป็นกลุ่มพ่อค้าจีนเดินทางมาจากยูนาน โดยกลุ่มพ่อค้าฮ่อจะนำสินค้าป่ามาขาย
- 3) กลุ่มพ่อค้าที่มาจากหลวงพระบาง เวียงจันทน์ โดยกลุ่มพ่อค้าที่มาจากเวียงจันทน์ นำสินค้าประเภท เกลือ ยาสูบ ปลาร้าเข้ามาขาย ส่วนพ่อค้าจากหลวงพระบาง นำกำยาน และเครื่องเข้ามาขายเช่นกัน
- 4) กลุ่มพ่อค้าจากน่าน สินค้าที่สำคัญซึ่งนำมาขายได้แก่ เกลือสินเธาว์ ซึ่งเป็นแหล่งที่ผลิตสำคัญแห่งหนึ่งในเขตภูมิภาคนี้

ส่วนการค้าขายกับเมืองทางตอนล่างส่วนใหญ่ เป็นสินค้าประเภทพื้ ฝ้าย เช่น ผ้า นอกจากผ้าแล้วยังมี กระจกเงา ซึ่งเป็นสินค้าที่ชาวล้านนาต้องการมาก เช่นเดียวกับอาณาจักรข้างเคียงได้แก่ อาณาจักรอยุธยา และอาณาจักรล้านช้าง กลุ่มพ่อค้าที่ทำการค้าขายในเขตตอนล่างที่สำคัญได้แก่ กลุ่มพ่อค้าพม่า พ่อค้ามอญ และพ่อค้าอยุธยา

3. สภาพสังคมและวัฒนธรรม

ก่อนที่พระยามังรายจะเข้ามาครอบครองแคว้นทริภุชไชย ยุทธวิธีสำคัญอีกประการหนึ่งที่พระองค์นำมาใช้ในการรวบรวมอาณาจักร คือ การสร้างพันธมิตรกับเมืองที่มีความเข้มแข็ง เพื่อความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ให้เกิดการขัดขวาง ถ้าพันธมิตรผ่ายไถดผายหนึ่งยกทัพไปโจมตีเมืองอื่น ๆ เช่น ในครั้งที่พระยามังรายขยายพระราชอำนาจ ลงมายังแคว้นทริภุชไชย พระองค์ทรงพยายามสร้างพันธมิตรกับพวกสัวะ ซึ่งตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่แถบ เชียงตอยสุเทพ (สงวน สุโขศิริรัตน์, 2515)

จากตำนานพื้นเมือง เชียงใหม่ก็ได้กล่าวถึงการสร้างพันธมิตร เพื่อช่วยเหลือหรือป้องกันการเปลี่ยงพล้ำเช่นกัน ซึ่งพระยามังรายได้ทรงยกทัพไปผูกมิตรกับเมืองพะเยาในปี พ.ศ. 1819 โดยกล่าวไว้ว่า (สำนักนายก, 2514)

"...กูแต่งตั้งนายหื้อย้ายทัพไปพอง เอา เมืองทริภุชไชยด้วย เพทุนาย กับส่งข่าว มาหื้ออูรู้สึก เบื่องลักกัน เพื่อในหว่างอันนี้ก็ควรไปปล้น เอา เมืองญาวาชา..."

ในการยกทัพไปพะเยาของพระยามังรายในครั้งนี้ มีจุดประสงค์ที่จะข่มขู่ให้เมืองพะเยายอมอ่อนน้อม เป็นพันธมิตรมากกว่า ทั้งนี้สังเกตได้จากการที่พระยามังรายยกทัพไปถึงเมืองพะเยา ก็ตั้งทัพไว้ไม่ได้จูโจมหรือล้อมเมืองตามยุทธวิธีปกติแต่ประการใด ดังปรากฏไว้ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ในตอนหนึ่งว่า (สำนักนายก, 2514)

"พระยาจำเมืองเจ้าเมืองญาวารู้ข่าวว่า พระยามังรายยกทัพไป พระยาจำเมือง ก็ยกทัพออกมา ว่าจักไปตอรับพระยามังรายที่ชานค่าย ที่นั้นเจ้าพระยาทั้งสองต่างคนก็ต่างยกทัพเข้ากัน ปอยรบกัน ลวดมีมิตรกับด้วยกัน..."

นอกจากนี้พระยามังรายอาจส่งรัฐมิตส์ของพระยาจำเมือง เนื่องจากพระยาจำเมือง เป็นพระสหายร่วมสำนักศึกษากับพระยาร่วง (พ่อขุนรามคำแหง) แห่งเมืองสุโขทัย และยังมีความเกี่ยวข้อง เป็นสายเครือญาติกับบรรพบุรุษผู้ปกครองเมืองสุโขทัยด้วย หลังจากการเป็นพันธมิตรกับพระยาจำเมืองแห่งเมืองพะเยาแล้ว สายสัมพันธ์ของกษัตริย์ทั้งสองยังนำไปสู่การติด

ต่อกับพ่อขุนรามคำแหงแห่งเมืองสุโขทัย ในเวลาต่อมา ทั้งนี้เนื่องมาจากพระยาจำเมืองเคยเป็นพระสหายร่วมสำนักศึกษาเดียวกันกับพ่อขุนรามคำแหง (พระยาร่วง) แห่งเมืองสุโขทัย ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น

ภายหลังจากการเข้าไปครอบครองแคว้นทริภุชไชยในปี พ.ศ.1835 ตำนานพื้นเมืองหลายฉบับได้กล่าวถึงการอัญเชิญพระสหายของพระยามังราย ซึ่งได้แก่ พระยาจำเมืองแห่งเมืองพะเยา และพระยาร่วง (พ่อขุนรามคำแหง) แห่งเมืองสุโขทัย มาร่วมกันสร้างเมืองเชียงใหม่ ขึ้นในราวปลายปี พ.ศ.1838 ซึ่งแล้วเสร็จในปี พ.ศ.1839 เป็นที่น่าสังเกตการขุดเชิญกษัตริย์ทั้งสองมาช่วยในการวางผังเมือง อาจจะเป็นเหตุผลทางด้านการเมืองก็เป็นได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือ การรุกรานล้านนาของมองโกล และช่วงการทิวคตของกษัตริย์กบิลชานผู้นำมองโกล ในประการแรกนั้น กองทัพของพระยาจำเมืองและพ่อขุนรามคำแหง อพยพจากพื้นที่ขึ้นมาเพื่อเตรียมช่วยเหลือพระยามังราย ในการต่อต้านมองโกล ครั้นเมื่อมองโกลถอยทัพกลับ ผู้นำทั้งสองจึงมาชุมนุมกันที่เมืองเชียงใหม่ เพื่อจะให้การช่วยเหลือพระสหายสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่ให้สำเร็จโดยเร็ว อีกประการหนึ่ง ผู้นำมองโกลผู้ทรงอำนาจได้ลี้ภัยลี้ภัยลงมาเป็นเงื่อนไขซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านที่เกี่ยวกับมองโกล โดยเฉพาะในเวลาต่อมาพระยามังรายทรงมีนโยบายแข็งกร้าวขึ้น และหันไปใช้กำลังยกขึ้นไปรุกรานได้ต่อกับอำนาจของมองโกลถึงแดนเชียงรุ่ง (อ้างศักดิ์ ทานูญ, 2528)

การกำเนิดของอาณาจักรล้านนา อันเป็นผลมาจากการรวบรวมแคว้น 2 แคว้น คือ แคว้นทริภุชไชย และแคว้นโยนกเข้าด้วยกัน ส่งผลต่อการขยายตัวทางการค้า ซึ่งในอดีตแคว้นทริภุชไชย เคยเป็นชุมทางการค้า มีการขยายตัวในฐานะชุมทางการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของเมืองภายในคาบสมุทรม ซึ่งเชื่อมโยงสินค้าระหว่างเมืองท่าทางตอนบนขึ้นไป ได้แก่ เชียงรุ่ง เชียงตุง และสิบสองพันนา กับเมืองท่าทางตอนล่างได้แก่ เมืองอโยธยา ซึ่งเคยติดต่อค้าขายกันมาตั้งแต่สมัยแคว้นทริภุชไชย

ด้านการปกครอง

นับตั้งแต่ทริภุชไชยถูกรวมเป็นอันเดียวกับอาณาจักรล้านนา เชียงใหม่ มีฐานะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร โดยที่พระยามังราย ทรงบริหารราชการบ้านเมืองที่เชียงใหม่ ตลอดจน

พระชนม์ชีพ ส่วนเมืองลำพูน อยู่ในฐานะ เป็นเมืองบริวารของเชียงใหม่ โดยที่เชียงใหม่ปกครองอย่างใกล้ชิด เปรียบเสมือนเมืองฝาแฝด ในระยะนี้ เมืองลำพูน ยังคงเป็นศูนย์กลางทางศาสนา ขณะที่ เชียงใหม่ เป็นศูนย์กลางทางการเมือง การปกครอง ซึ่งในการปกครองก็ยังคงใช้รูปแบบการปกครองที่ขึ้นกับความสัมพันธ์แบบ เครือญาติ

ในสมัยนี้การปกครองของอาณาจักรล้านนาได้นักกฎหมาย "มังรายศาสตร์" ซึ่งเข้าใจว่าได้รับอิทธิพลมาจากกฎหมายของมอญที่แคว้นทริภุชไชย โดยที่ใช้สืบต่อกันมาจนสิ้นสมัยราชวงศ์มังราย (ประเสริฐ ๗ นคร, 2521)

ด้านการทำนุบำรุงศาสนา

ในสมัยของพระยามังราย พระองค์ยังคงได้รับอิทธิพลทางด้านพระพุทธศาสนาจากแคว้นทริภุชไชย ดังจะเห็นได้จากการสร้างเจดีย์คู่คำในสมัยของพระองค์ ทรงนำแบบอย่างมาจากเจดีย์คู่กุด ในวัดจามเทวี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะสมัยทริภุชไชย และยังคงมีการกลบนาที่ดิน และเข้าพระ เช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในสมัยทริภุชไชย

ในสมัยของพระยาผาย ได้มีการส่งเสริมพระพุทธศาสนา ทรงอาราธนามหาอักษะจุฬาเถระ จากเมืองทริภุชไชย มาเป็นสังฆราชาอยู่ที่ วัดสี่เชียงพระ การส่งเสริมพระพุทธศาสนาของพระยาผายเป็นพื้นฐานในการขยายตัวของพระพุทธศาสนา ในเวลาต่อมา

ในสมัยพระยาเกอณา ได้รับพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์จากสุโขทัย โดยที่ก่อนหน้านี้พุทธศาสนาในล้านนา เป็นพุทธศาสนาที่สืบทอดมาจากแคว้นทริภุชไชย การที่พระยาเกอณาทรงสนับสนุนให้พระภิกษุสงฆ์จากเมืองต่าง ๆ เดินทางมาศึกษาพุทธศาสนาที่วัดบุปผาราม ทำให้เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการศึกษาพระธรรมวินัยแบบลังกาวงศ์ ซึ่งนับเป็นความพยายามของพระองค์ที่จะให้เชียงใหม่ เป็นศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนาแทนแคว้นทริภุชไชย

ในสมัยของพระยาติโลกราช พุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองยิ่ง พระองค์ทรงเลื่อมใสและทำนุบำรุงพุทธศาสนา โดยพระองค์ทรงอาราธนาพระสงฆ์ นิกายสีหล จากเมืองลำพูน ซึ่งต่อมา มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นในสมัยของพระองค์ ซึ่งนับได้ว่า เป็นการสังคายนา

พระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ของโลก

จะเห็นได้ว่ากษัตริย์เกือบทุกพระองค์ในสมัยล้านนา ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการทำนุบำรุงศาสนา ทั้งนี้เนื่องมาจากศาสนา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของประชาชน อีกทั้งยังเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของคนในอาณาจักรเดียวกัน

4. ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนากับเมืองต่าง ๆ

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนากับเมืองสุโขทัยและเมืองพะเยา

พระยามังราย กษัตริย์อาณาจักรล้านนา มีความสัมพันธ์กับ พระยาจำเมือง เจ้าเมืองพะเยา และพ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัย โดยที่กษัตริย์ทั้งสามพระองค์ อยู่ในฐานะพระสหายร่วมน้ำสาบาน การเป็นมิตรไมตรีที่ติดต่อกัน เพื่อร่วมมือต่อต้านภัยจากมองโกล ซึ่งกำลังขยายอำนาจในเวลานั้น นอกจากนี้กษัตริย์ทั้งสองยังช่วยวางผังเมือง เชียงใหม่ให้กับพระยามังราย กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านนา กล่าวไว้ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ (สำนักนายก, 2514)

"...พระยาทั้งสามถือกวาดแฉ่วที่จักตั้งเวียง เอา เชือก เบิงดูรู้ว่าแผ่นดินสูงวันตก หลังวันออกมีเดชะ เป็นชัยมงคลอันมากนัก พระยาจำเมืองและพระยาร่วง กล่าวกับพระยามังราย ว่า ดูราเจ้าสหายเรา พร้อมกันสร้างตั้งเวียงที่นี่..."

ในสมัยพระยาเกอณา ทรงรับพุทธศาสนากายลังกาวงศ์จากสุโขทัย จะเห็นได้ว่าการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างอาณาจักรทั้งสอง โดยมีพุทธศาสนากายลังกาวงศ์เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดวัฒนธรรม ประเพณี หลักปฏิบัติ ซึ่งพระยาเกอณาทรงอาราธนาพระสุมนเถระมาจากสุโขทัย การเดินทางครั้งนี้ทรงอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาด้วย ซึ่งต่อมาได้ประดิษฐานไว้ที่วัดพระธาตุดอยสุเทพ และวัดบุปผาราม (ประชุมพระธาตุนาคที่ 2, 2510: 49 อ้างถึงใน สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529)

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนากับอาณาจักรอยุธยา

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนาและอยุธยา มีลักษณะคล้ายกันบางประการ โดยที่อาณาจักรทั้งสอง มีพุทธศาสนาสังกาวงศ์ เป็นศาสนาหลักประจำอาณาจักรเหมือนกัน ความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างอาณาจักรทั้งสอง จึงมีหลายรูปแบบ

ลักษณะความสัมพันธ์ประการแรก เป็นไปโดยอิสระปราศจากการควบคุม ความสัมพันธ์ เป็นไปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่นับถือศาสนาเดียวกัน เช่น เมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ 20 พระสงฆ์สุโขทัยซึ่งเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาที่เมืองเมาะตะมะเดินทางกลับมา ได้นำพุทธศาสนาไปเผยแผ่ยังเมืองต่าง ๆ เช่น อยุธยา ชาน และ เชียงใหม่ (ตำนานมูลศาสนา, 2512) ความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างพระสงฆ์ในอาณาจักรทั้งสอง เห็นได้ชัดในราชวงศ์มังราย สมัยเจ้าสามฝั่งแกน เกิดการทะเลาะระหว่างกลุ่มพระสงฆ์ของล้านนา คือ กลุ่มของวัดสวนดอก ซึ่งสืบต่อมาจากพระสมณเดระ ผู้นำพุทธศาสนิกายสังกาวงศ์จากสุโขทัย มาเผยแผ่ในสมัยพระยาโกนา กับกลุ่มวัดป่าแดง ซึ่งเดินทางไปศึกษาพุทธศาสนาจากลังกาโดยตรง โดยข้อความตอนหนึ่งซึ่งพระสงฆ์ฝ่ายวัดสวนดอก กล่าวหาพวกฝ่ายวัดป่าแดงว่า (ตำนานมูลศาสนา, 2512)

"... เขาเจ้าเอาสิทธิ์แต่อยุธยามานั้นแล..."

ความสัมพันธ์ประการที่สอง คือ ความสัมพันธ์ทางศาสนา ที่เกิดจากการสนับสนุนของสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยที่ตามคติของพุทธศาสนาสังกาวงศ์ กษัตริย์ มีหน้าที่อุปถัมภ์คุ้มครองหรือก่อสร้างสิ่งเคารพในศาสนา ตลอดจนมีหน้าที่เผยแผ่ศาสนา แนวความคิดดังกล่าว ถูกถ่ายทอดมายังพระมหากษัตริย์ในอาณาจักรต่าง ๆ ที่ยอมรับพุทธศาสนาสังกาวงศ์ ซึ่งรวมทั้งอาณาจักรล้านนาและอยุธยา การก่อสร้างวัด และสิ่งเคารพ สักการะบูชาทางศาสนาจึงเกิดขึ้นมา เพื่อสนองแนวความคิดนี้

ซึ่งความสัมพันธ์ทางศาสนาของอาณาจักรทั้งสอง ก่อให้เกิดการนำพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมือง เช่น ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวช พระองค์ทรงขอพระสงฆ์จากล้านนาให้มาร่วมพิธีด้วย และหลังจากนั้นทรงให้พระสงฆ์เดินทางมา เจริญขอ เมือง เชียง จากพระเจ้าติโลกราช(อุชฌีย์ ธิงไชย, 2526)

ความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างอาณาจักรล้านนาและอยุธยา โดยการนำพุทธ

ศาสนาเป็นสื่อกลาง ในการสร้างความชอบธรรมของสถาบันกษัตริย์ ซึ่งการถ่ายทอดแนวความคิด หรือสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทางศาสนา ระหว่างอาณาจักรทั้งสองแบ่งได้ 3 ประการ คือ

1) การถ่ายทอดทางวรรณกรรม ความเจริญทางวรรณกรรมในอาณาจักรล้านนา เริ่มปลายพุทธศตวรรษที่ 20 หลังจากการที่พระสงฆ์จากล้านนาไทย เดินทางกลับจากการศึกษาทาง พุทธศาสนาที่ลังกา ซึ่งจุดประสงค์ในการเขียนวรรณกรรม เพื่อรวบรวมคัมภีร์ต่าง ๆ มาเรียบ เรียง หรืออธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้น ซึ่งวรรณกรรมของล้านนา อาจแบ่งได้เป็น 3 ประเภท

1.1) งานเขียนที่มีลักษณะ เป็นคู่มือในการอ่านคัมภีร์และอรรถกถา เพื่อ ให้เกิดความเข้าใจง่ายขึ้น

1.2) งานเขียนที่มีลักษณะ เป็นการรวบรวมหรืออ้างอิงจากคัมภีร์ และ อรรถกถาหลายเล่มของลังกา แล้วนำมาแต่งขึ้นใหม่

1.3) งานเขียนที่มีลักษณะ เป็นประวัติพุทธศาสนาประวัติพระพุทธรูป และ ประวัติเมืองต่าง ๆ

ลักษณะงานเขียนทางวรรณกรรมทั้งสามประเภท เป็นที่น่าสังเกตว่า ส่วนใหญ่จะ เขียนโดยพระสงฆ์ เป็นงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ซึ่งแสดงความสามารถในการสร้าง สรรค์ผลงานทางภาษาบาลีขึ้น เป็นความสามารถส่วนบุคคลของผู้เขียน งานเขียนของล้านนามีความ รุ่งเรืองมาก ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับแคว้น หริภุญไชยเกิดขึ้นมาในสมัยนี้เช่นกัน เช่น จามเทวีวงศ์ ของพระโพธิ์รังสี เป็นงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเมือง โดยมีพุทธศาสนาเป็นสื่อกลาง การเดินทางของพระนางจามเทวีมาครอบครอง แคว้นหริภุญไชย จนถึงการผนวกแคว้นหริภุญไชย เข้ากับแคว้นโยนกจนกลายเป็นอาณาจักรล้านนา

งานเขียนของอาณาจักรล้านนาส่วนใหญ่ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ส่วนงาน เขียนของอยุธยาจะมีหลายประเภทมากกว่า เช่น งานเขียนประเภทอภิปรัชญา ประเภทที่เข้าใจ ในพิธีกรรม ประเภทนิยาย ประเภทพุทธศาสนา ซึ่งการถ่ายทอดทางวรรณกรรมของอาณาจักร ทั้งสองมีทั้งทางตรง โดยมีหลักฐานระบุว่า อยุธยารับวรรณกรรมของล้านนามาใช้ การถ่ายทอด ลักษณะนี้ปรากฏชัดเจนในช่วงปลายอยุธยา เห็นได้จากในสมัยพระบรมโกศพระองค์พระราชทานหนังสือ คัมภีร์ทางศาสนา 97 เล่ม แก่พระอุบาลีสมณฑุฑโตไปสืบพระพุทธานุชาให้ลังกา (สำนักนายกรัชมณฑรี, 2510: 58-59 อ้างถึงใน อุษณีย์ ธงไชย, 2526) ปรากฏว่ามีคัมภีร์ซึ่งเขียนโดยพระ

สงฆ์ล้านนา รวมอยู่ด้วย ได้แก่ มังคลัตตที่ปยี สิทธิคณิทาน และจกกวาทิตปยี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, อ้างถึงใน อุษณีย์ ธงไชย, 2526) แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวรรณกรรมของล้านนาทางด้านศาสนาที่มีต่ออยุธยา การถ่ายทอดทางวรรณกรรมทางอ้อม ได้แก่ การถ่ายทอดแนวความคิดทางพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นงานเขียนวรรณกรรมทางศาสนา และเรื่องอื่น ๆ เช่น การเขียนเรื่องพระเวสสันดรชาดก เป็นอิทธิพลจากลังกาที่เผยแพร่เข้ามาใช้เป็นบทเทศนาสั่งสอนในอาณาจักรล้านนา (พระรัตนปัญญาเถระ, 2517) สำหรับในอยุธยาได้มีการแต่งเรื่องพระเวสสันดรเป็นคัมภีร์ใช้สอนในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ คือ มหาชาติคำหลวง (คำให้การชาวกรุงเก่า..., หน้า 451 อ้างถึงใน สุรัสวดี มิ่งสกุล, 2526)

2) การถ่ายทอดทางพิธีกรรม การถ่ายทอดทางพิธีกรรม เป็นการขยายตัวทางแนวความคิดจากอาณาจักรอยุธยาขึ้นสู่อาณาจักรล้านนา ลักษณะเช่นนี้เริ่มปรากฏชัดเจนในสมัยพระเมืองแก้ว มีพิธีกรรมซึ่งเข้าใจว่าเป็นอิทธิพลของอยุธยา คือ การได้อัญเชิญพระพิพัฒน์สัตยา มีการเน้นพิธีกรรมนี้มากในสมัยพระเมืองแก้ว ซึ่งคล้ายกับโองการแช่งน้ำในสมัยพระรามาธิบดีที่ 1 (ผู้ทอง) แห่งอาณาจักรอยุธยา (จิตร ภูมิศักดิ์, 2524)

3) การถอดรูปเคารพและการแย่งชิงรูปเคารพ อาณาจักรล้านนาสมัยพระเจ้าติโลกราช มีการสร้างพระพุทธรูปตามแบบละโว้ ดังมีกล่าวไว้ในอินทกาลมาลีปกรณ์ว่า (พระรัตนปัญญาเถระ, 2517)

"...หล่อพระพุทธรูปทองสัมฤทธิ์องค์ใหญ่ทองหนักประมาณสามสิบแสน ให้มีลักษณะเหมือนพระพุทธรูปแบบลวปุระ..."

รูปแบบที่เคารพและเป็นต้นแบบของอาณาจักรทั้งสอง คือ พระพุทธสิหิงค์ เป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะมีความเชื่อที่ว่าเป็นรูปจำลองของพระพุทธเจ้าที่ถูกต้องที่สุด จึงมีการจำลองรูปพระพุทธสิหิงค์ขึ้นในอาณาจักรทั้งสอง โดยในจารึกของพระยามังราย ซึ่งจารึกไว้เมื่อ พ.ศ. 2012 ระบุว่า (ฮันส์ เพนธ์, 2529)

"...ศรีสัมธัมมหาสังฆราชให้สร้างพระพุทธสิหิงค์..."

ส่วนในอาณาจักรอยุธยา มีการกล่าวถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปองค์นี้ ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับจักรพรรดิพงศ์, 2510)

"...พระยาแสนหลวงและชาวเมืองเชียงใหม่ทั้งปวงหาที่พึ่งทางใจมิได้ จึงเสียดายในอารามพระพุทธสิงคซึ่งอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ว่า ถ้าประเทศใดจะเป็นที่พึ่งพาได้ ขอให้พระพุทธเจ้าสว่างให้เห็นประจักษ์และพุทธสิงค นั้นบายพระพิภคร์มายังกรุงเทพมหานครบรรทวารวดีศรีอยุธยา..."

อาณาจักรอยุธยาได้เชิญเชิญพระพุทธสิงคมาไว้ที่อยุธยา ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เสด็จเป็นกษัตริย์เมืองขึ้น เป็นที่เคารพ เปลี่ยนจาก เชียงใหม่มาสู่อยุธยา

การแข่งขันระหว่างอาณาจักรล้านนาและอยุธยาอีกประการหนึ่ง คือ การแข่งขันสร้างความชอบธรรมแก่องค์พระมหากษัตริย์ โดยอาศัยความคิดของพุทธศาสนาสังฆาติก ซึ่งลักษณะ เช่นนี้ปรากฏชัดในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และพระเจ้าติโลกราช โดยจุดมุ่งหมายสำคัญของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ คือ ความต้องการที่จะไปครอบครองสุโขทัย โดยที่วิธีการครอบครองของอาณาจักรทั้งสองจะมีลักษณะคล้ายกัน กล่าวคือ การเข้าไปยึดเมืองที่เคยเป็นพันธมิตรกับสุโขทัย เช่น ล้านนาเข้าไปยึดเมืองน่าน ซึ่งเป็นพันธมิตรของสุโขทัย (ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3, หน้า 62 อ้างถึงใน อุทัย ธิงไชย, 2526) ส่วนอยุธยาเข้าไปครอบครองพิษณุโลก และยังใช้วิธีการทางศาสนา โดยพยายามสร้างความชอบธรรม เพื่อการเข้าครอบครองสุโขทัย จากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจะระบุว่าพระพุทธชินราชมีผ้าพระเนตรไหล เป็นโลหิต แสดงถึงการที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงอ้าง เพื่อแสวงหาความชอบธรรมทางศาสนา เมื่อพระองค์เสวยราชย์แล้วก็ทรงปฏิบัติพระองค์ เป็นกษัตริย์ผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาทั้งสุโขทัยและอยุธยา

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรล้านนากับเวียงจันทน์และหลวงพระบาง

โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นความสัมพันธ์ทางการค้า โดยเริ่มมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย เนื่องจากอาณาจักรล้านนามีความสัมพันธ์อันดีกับอาณาจักรล้านช้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านพุทธศาสนา สังเกตได้จากการที่พระเมืองแก้ว ส่งพระเทพมงคลไปล้านช้างพร้อมกับพระคัมภีร์ไตรปิฎกอีก 60 คัมภีร์ (พระรัตนปัญญาเถระ, 2517) ในปลายสมัยราชวงศ์มังรายเกิดความวุ่นวายในอาณาจักรล้านนา ขุนนางได้ไปเชิญพระไชยเชษฐาจากล้านช้างมาปกครองล้านนา เนื่องจากพระองค์ทรงมีพระราชมารดาเป็นเจ้าหญิงแห่งล้านนา (สำนักนายกรัฐมนตร, 2514) นอกจากนี้

ยัง เป็นความสัมพันธ์ในรูปแบบทางการค้า โดยมีพ่อค้าจากหลวงพระบางนำกำยาน และเครื่องเข้ามาในอาณาจักรล้านนา โดยมีหลักฐานปรากฏอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ (Holt S. Hallet, 1890: 280 อ้างถึงใน อุษณีย์ ธงไชย, 2526)

ล้านนาในสมัยตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า (พ.ศ. 2101-2317)

พม่าได้ทำการปกครองล้านนาถึงสองร้อยกว่าปี นับเป็นความอ่อนแอของล้านนา ดังเห็นได้จากในระหว่างที่พม่าปกครองบางครั้ง กองทัพอยุธยาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงยกกองทัพขึ้นมาตีเมืองเชียงใหม่ และมีบางช่วงที่อาณาจักรเป็นอิสระ เช่น ในปี พ.ศ. 2270-2306 เป็นช่วงเวลาที่พม่าประสบปัญหาการเมืองภายใน เมื่อพม่าสามารถขจัดความยุ่งยากภายในประเทศ เรียบร้อยกันนำกองทัพมาปราบปรามล้านนา โดยที่ล้านนาเป็นเมืองขึ้นของพม่าตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนองจนถึงในสมัยพระเจ้าตากสิน ล้านนาได้เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อไทย และร่วมขับไล่พม่าออกไป เป็นผลสำเร็จ ล้านนาจึงตกเป็นเมืองประเทศราชของไทยนับแต่บัดนั้น เป็นต้นมา ซึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาในช่วงสมัยที่เป็นเมืองขึ้นของพม่าเท่าที่ผ่านมายังไม่ได้มีการค้นคว้าอย่างลึกซึ้ง เนื่องจากหลักฐานของล้านนามีจำนวนน้อย ส่วนหลักฐานของพม่ามีข้อจำกัดทางด้านภาษา ทำให้ไม่มีการนำมาใช้ในการศึกษา ส่งผลให้ประวัติศาสตร์ในช่วงที่ล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าขาดตอน หรือตกหล่นไป

สาเหตุในการเข้ายึดอาณาจักรล้านนา เพื่อตัดกำลังไม่ให้อาณาจักรล้านนาช่วยเหลือหัวเมืองไทยใหญ่ต่อสู้กับพม่า (หม่อง ทิน ฮ่อง, หน้า 73 อ้างถึงใน สุริสวัสดิ์ ฮ่องสกุล, 2529) การที่พม่าได้อาณาจักรล้านนาไว้ในอำนาจมีผลดีต่อพม่าอันเนื่องมาจาก

1) อาณาจักรล้านนามีที่ตั้งที่เหมาะสมในการควบคุมหัวเมืองไทยใหญ่ รวมไปถึง เชียงรุ่ง เชียงตุง

2) การยึดครองอาณาจักรล้านนา จะทำให้การเดินทางเข้ามาโจมตีกรุงศรีอยุธยา ง่ายเข้า เนื่องจากอาณาจักรล้านนาเป็นแหล่งเสบียงอาหาร อาวุธ และกำลังคน ดังจะเห็นได้จากในสงครามการเสียกรุงศรีอยุธยาทั้ง 2 ครั้ง พม่าจะได้เมืองเชียงใหม่ก่อน

ลักษณะการปกครองล้านนาของพม่า พยายามที่จะทำให้เกิดความแตกแยกระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งส่งผลให้หัวเมืองต่าง ๆ ไม่สามารถรวมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ทำให้การ

ต่อต้านอำนาจพม่าที่ควบคุมอยู่ยากที่จะสำเร็จ สำหรับนโยบายการปกครองภายในเมือง กิจการใดที่ไม่ขัดผลประโยชน์ของพม่า พม่าคงปกครองตามจารีตประเพณีดั้งเดิมที่ปกครองมาแต่ก่อน สิ่งที่พม่าให้ความสำคัญ คือ นโยบายควบคุมกำลังคน เนื่องจากล้านนาเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น

ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นช่วงที่อาณาจักรพม่าอ่อนแอ เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน และเมืองลำปาง สามารถอยู่เป็นอิสระได้ระยะหนึ่ง จากตำนานเจ้าเจ็ดตน แสดงให้เห็นว่าเจ้าเมืองลำพูนครองเมืองเป็นอิสระ และได้ขยายอำนาจมาถึงเมืองลำปาง เนื่องจากในช่วงนั้นลำปางกำลังวุ่นวาย จากการถึงแก่กรรมของเจ้าเมือง จึงไม่มีผู้ใดมีอำนาจสิทธิ์ขาดในชั้นเมือง เจ้าเมืองลำพูน จึงส่งท้าวมหายศ คุมกองทัพมาปราบและทำการเก็บภาษีค่าหลังคาเรือนทุกครอบครัว ผู้ใดขัดขวางจะถูกทำร้าย (สงวน โชติสุขรัตน์, 2511) ความเดือดร้อนของชาวเมืองลำปางที่ถูกท้าวมหายศข่มเหง ทำให้พ่อเจ้าศึภย์ช้าง ได้อาสาชาวเมืองลำปางต่อสู้กับกองทัพท้าวมหายศแห่งเมืองลำพูนจนได้รับชัยชนะ ขุนนางและชาวเมืองลำปาง จึงยกย่องให้เป็นเจ้าเมืองลำปางในปี พ.ศ. 2275 โดยยกให้เป็น "เจ้าพระยาสุละวะฎาไชยสงคราม" (พระยาประจำ กิจกรจักร, ผู้รวบรวม, รศ. 125) ปกครองเมืองลำปางเป็นเมืองอิสระ เช่นเดียวกับกับ เชียงใหม่ ลำพูน และเมืองอื่น ๆ ในล้านนา ที่พยายามแยกตัวไม่ขึ้นต่อกันในช่วงสมัยนั้น อาณาจักรพม่าอ่อนแอการควบคุมหัวเมืองล้านนาจึงไม่รัดกุม หลายเมืองพยายามปลดตัวออกจากการเป็นเมืองขึ้นของพม่า ซึ่งทำสำเร็จแต่ช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากผู้นำท้องถิ่นขาดความร่วมมือกัน ใน พ.ศ. 2302 พระยาสุละวะฎาไชยสงครามถึงแก่อสัญกรรม เจ้าชายแก้วผู้เป็นบุตรขึ้นครองราชย์แทน ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. 2305 พระเจ้าอลองพญา กษัตริย์ผู้ครองกรุงอังวะ ได้ส่งกองทัพมาปราบปรามล้านนา เพื่อใช้เป็นที่มั่นในการโจมตีกรุงศรีอยุธยา กองทัพพม่าตีเชียงใหม่แตก พ.ศ. 2306 ผู้คนชาวเชียงใหม่ถูกกวาดต้อนไปอังวะเป็นจำนวนมาก โปงอภัยคามณีครองเมืองเชียงใหม่ ส่วนเจ้าชายแก้วได้รับแต่งตั้งจากกษัตริย์อังวะเป็น "เจ้าฟ้าสิงหราชธานี" ครองเมืองลำปาง ใน พ.ศ. 2307 ต่อมามีบุตรชาย 7 คน ประกอบด้วย เจ้ากาวิละ เจ้าคำโสม(คำสม) เจ้าน้อยธรรมสังกา เจ้าดวงทิพย์ เจ้าหมูล่า เจ้าคำฝั้น เจ้าบุญมา ซึ่งต่อมาเจ้าเจ็ดตนเป็นกำลังสำคัญของบิดาในการช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ ของบ้านเมือง

พ.ศ. 2312 พม่าแต่งตั้งโง่มะยุง่วนมาเป็นเจ้าเมือง โดยมีนโยบายแข็งกร้าวกต

ขี่ข่มเหงชาวล้านนามาก มีการเกณฑ์ราษฎรไม่วางเว้น สร้างความไม่พอใจต่อ พระยาจำบ้าน (บุญมา) และพระยาภาวโละเป็นอย่างมาก ครั้นพ.ศ.2314 รัชเป็นจุดแตกหัก เนื่องจากโง่งมะยุ งวน สั่งจับครอบครัวของพระยาจำบ้านและพระยาภาวโละ เพื่อส่งให้กษัตริย์อังวะ ทำให้พระยาจำ บ้านและพระยาภาวโละตัดสินใจหันมาเข้ากับฝ่ายไทย โดยก่อนหน้านี้พระเจ้าตากสิน ยกกองทัพมาตี เชียงใหม่ใน พ.ศ.2313 ไม่สำเร็จ เนื่องจากพระยาจำบ้าน แข็งเมืองสู้รบพระเจ้าตากสินจึงตี เชียงใหม่ไม่ได้ (จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนครินทร์เทวี, 2516: 6 อ้างถึงใน สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529)

พระยาจำบ้านชักชวนพระยาภาวโละต่อต้านอำนาจพม่า พระยาภาวโละเห็นดีด้วย จึงร่วมกันวางแผน เมื่อได้โอกาสพระยาจำบ้านลงไปกราบทูลพระเจ้าตากสินที่กรุงธนบุรี ให้ทรง เร่งนำกองทัพมาปราบพม่าพระเจ้าตากสินทรงเร่งนำกองทัพขึ้นมาถึงเถิน ที่เถินหัวขมภูได้สังหาร ข้าราชการพม่าผู้กำกับเมืองเถิน เพราะได้รับการนัดหมายจากพระยาภาวโละ ส่วนพระยาภาวโละ สังหารข้าราชการแล้วเข้าสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าตากสิน ในการทำสงครามเชียงใหม่ พระยา ภาวโละอาสาพระเจ้าตากสินเป็นกองทัพหน้า การตีเมืองเชียงใหม่สำเร็จในปี พ.ศ. 2317 ด้วย ความร่วมมือระหว่าง ไทยกับผู้นำชาวล้านนา ครั้นเสร็จสงครามเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2317 พระเจ้าตากสินทรงตอบแทนความดีความชอบ โดยทรงโปรดเกล้าแต่งตั้งพระยาจำบ้านเป็นพระยา วิเชียรปราการ ครองเมืองเชียงใหม่ ส่วนพระยาภาวโละ ครองเมืองลำปาง ส่วนน้องของพระยา ภาวโละอีก 6 คนให้ช่วยราชการที่เมืองลำปาง เมื่อพระเจ้าตากสินทรงมอบบ้านเมืองให้ เป็นเจ้า ในล้านนาเรียบร้อยแล้ว จึงเสด็จกลับในระหว่างที่เดินทางกลับผ่านลำปาง พระเจ้าภาวโละถวาย นัคคานารี เพื่อเป็นบริวารรักษาผู้หนึ่ง พระเจ้าตากสินโปรดเกล้าฯให้ตามเสด็จด้วย (ประชุมพงศาว ดารเล่ม 40 (ภาคที่ 65-66), 2512:67 อ้างถึงใน สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529) การถวายนัค คานารี เพื่อสร้างสายสัมพันธ์ ซึ่งต่อมาได้มีบทบาทในการช่วยสร้างสัมพันธ์ไมตรี ระหว่างตระกูล เจ้าเจ็ดตนกับราชวงศ์จักรีเป็นอย่างมาก

สมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-ปัจจุบัน)

1. เมืองลำพูนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ภายหลังจากที่ทราบข่าวการปราบดาภิเษกของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี พระยาภาวโละได้นำเจ้านายพี่น้องลงมาเข้าทูลละอองธุลีพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชทานเลื่อนยศพระยาภาวโละขึ้นเป็นพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองเชียงใหม่แทนพระยาจำบ้าน ซึ่งเสียชีวิตในปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ภายหลังจาก พระยาภาวโละทรงรับตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2325 ได้จัดแบ่งกำลังไพร่พล จากเมือง ลำปาง ไปตั้งมั่นที่เวียงป่าซาง (ซึ่งปัจจุบันคือ อ.ป่าซาง จ.ลำพูน) เนื่องจากขณะนั้น เชียงใหม่ เป็นเมืองร้างและตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่า ภายหลังจากพระยาภาวโละตั้งมั่นที่เวียงป่าซางเป็น เวลา 14 ปี จึงไปตั้งเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2339

การฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ของพระยาภาวโละ ทรงรวบรวมผู้คนเข้ามาไว้ในเมือง เชียงใหม่ โดยพระยาภาวโละ ทรงกวาดต้อนชาวเมืองเชียงใหม่ที่หลบหนีจากการตกเป็นเมืองขึ้น ของพม่าเข้าป่าไปให้กลับเข้าสู่เมือง และเริ่มกวาดต้อนผู้คนจาก สิบสองปันนา ไทยใหญ่ ไทยลื้อ ไทยเขิน โดยที่ผู้คนที่กวาดต้อนเป็นพวกอั้งยี่มือ หรือไพร่พลชั้นดี จะถูกจัดให้ตั้งถิ่นฐานในตัวเมือง ส่วนไพร่พลที่ไม่เป็นช่างฝีมือจะจัดให้ตั้งถิ่นฐานไว้อยู่นอกเมือง ส่งผลให้เชียงใหม่ ในสมัยพระยา ภาวโละ ฟื้นสภาพจากการเป็นเมืองร้าง และทำการฟื้นฟูบ้านเมืองเป็นปึกแผ่นในช่วงหลัง พ.ศ. 2340

ในปี พ.ศ. 2357 ในสมัยของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมืองลำพูน ได้รับการจัดตั้งใหม่อีกครั้ง โดยมีพระยาบุรีรัตนคำผืน จากเมืองเชียงใหม่ เลื่อนไปครองเมืองลำพูน เป็นเจ้าเมืององค์แรกมีเจ้าบุญมา เป็นพระยาอุปราชเมืองลำพูน โดยที่เมืองลำพูนมีฐานะเป็นเมือง บริวารของเชียงใหม่ (สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529) และมีความสำคัญรองจาก เมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง ตามลำดับ สำหรับนโยบายในการจัดตั้งเมืองลำพูน เพื่อเป็นการเตรียมกำลังสนับสนุนเมืองเชียงใหม่เมื่อมีราชการศึกสงครามเกิดขึ้น ดังเห็นได้จากสารตราสมัยรัชกาลที่ 3 ถึง เจ้าเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน จะเห็นเสมอถึงการให้ทั้งสามเมือง ช่วยกันปกครองบ้านเมือง และป้องกันภัยจากพม่า ดังรายละเอียดต่อไปนี้(หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ทจช.), ร.3 จศ.1204 เลขที่ 14)

"...ให้แต่งกองลาดตระเวนตรวจตรารักษาต้านสิบราชการปลายแดนอย่าให้ขาด ถ้ามีเหตุการณ์ชายแดนให้บอกเมืองลคร ลำพูน แลหัวเมืองที่ไกล ให้รู้ราชการให้เร่งรีบบอกลง

กรุงเทพฯ ให้เมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ช่วยรพุงด้านทานไว้จนกว่ากองทัพกรุงเทพฯ กองทัพหัวเมืองจะขึ้นไปถึงอย่าให้เสียเขตแดนบ้านเมือง..."

ปี พ.ศ. 2369 ภายหลังจากที่อังกฤษทำสงครามกับพม่ายึดหัวเมืองมอญของพม่าไว้ได้ ทำให้เขตแดนของล้านนาติดต่อกับ เขตแดนของอังกฤษ ส่งผลให้ชาวอังกฤษเดินทางเข้ามาติดต่อกับชายแดนล้านนา โดยที่ในพ.ศ. 2371 เจ้าครลำพูนบุญมาได้ส่งหนังสือไปยังข้าหลวงอังกฤษที่เมืองมะละแหม่ง เพื่อเชื้อเชิญให้ข้าราชการอังกฤษเดินทางมายังลำพูน ในปี พ.ศ. 2372 ดร.ริชาร์ดสัน พ่อค้าชาวอังกฤษเดินทางพร้อมกับพ่อค้าพื้นเมือง 12 คนมาถึงลำพูน เพื่อติดต่อกับชายกับลำพูน (Woodman Dorathy, 1962:103 อ้างถึงใน พูนพร พูลทาจกร, 2530) นอกจากชาวอังกฤษจะเข้ามาติดต่อกับชายในล้านนาแล้ว ยังมี ชาวมอญ ชาวพม่า ซึ่งอยู่ในบังคับของอังกฤษ เริ่มเข้ามาดำเนินธุรกิจป่าไม้ในราว พ.ศ.2383 ซึ่งปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่ามี ชาวมอญพม่า ชาวเมืองเมาะด่าเดิม เริ่มเข้ามาตัดไม้ในป่าปลายเขตแขวงเมืองตาก เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน (หจญ., ร.3 จศ. 1204 เลขที่ 14)

ต่อมาในปี พ.ศ. 2398 ภายหลังจากการที่รัฐบาลสยาม ตกลงทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับรัฐบาลอังกฤษ การค้าขายข้ามพรมแดนระหว่างเมืองต่างในอาณัติของรัฐบาลสยาม กับเมืองมะละแหม่งยิ่งขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้รัฐบาลสยามทำการตกลงกับรัฐบาลอังกฤษว่าด้วยเรื่องการอนุญาตให้รัฐบาลอังกฤษในพม่านำเงินรูปี (Rupee) ของพม่า เข้ามาใช้เป็นสื่อกลางในการติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนในบริเวณแนวเขตพรมแดนนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2399 เป็นต้นมา (หจญ., ร.5 จศ.1234 เลขที่ ค.26/13) โดยส่วนของกิจการป่าไม้ในดินแดนล้านนาได้ขยายตัวแพร่หลายมากขึ้น ใน พ.ศ.2404 ข้าหลวงอังกฤษประกาศว่า เมืองมะละแหม่งเป็นเมืองท่าสำคัญของการค้าไม้สักและร้อยละ 95 ของไม้สักทั้งหมด ส่งมาจากเมืองในอาณัติของรัฐบาลสยาม (พูนพร พูลทาจกร, 2530)

ในปี พ.ศ. 2395 อังกฤษทำสงครามกับพม่าครั้งที่ 2 ส่งผลให้เกิดความไม่สงบในบริเวณพรมแดนสยามกับพม่า อันเป็นผลต่อเนื่องทำให้พวกกระเหรี่ยงตั้งตัวเป็นอิสระ ทำการรบและปล้นสดมภ์พ่อค้าที่เดินทางผ่านบริเวณชายแดนดังกล่าวอยู่เสมอ รัฐบาลอังกฤษพยายามที่จะปราบปรามพวกกระเหรี่ยง แต่พวกกระเหรี่ยงมักจะหลบหนีเข้ามายังฝั่งสยาม เจ้าเมืองเชียงใหม่

ไม่สามารถควบคุมขับไล่พวกนี้ไปได้ จากการสู้รบดังกล่าวทำให้ปริมาณการค้าของคนในบังคับของ อังกฤษลดลง ผิดกับผลประโยชน์ของรัฐบาลอังกฤษในพม่าลดลง การสูญเสียผลประโยชน์ดังที่ ได้กล่าวมา ส่งผลให้กงสุลอังกฤษ เรียกร้องต่อรัฐบาลสยาม เนื่องจากล้านนาเป็นเมืองประเทศ ราช ให้จัดการรักษาความสงบบริเวณพรมแดนโดยเร็ว หากไม่เช่นนั้นอังกฤษจะส่งเจ้าหน้าที่มา รักษาการเอง(หจข., ร.5 จศ.1234 เลขที่ 33) ปัญหาอีกประการหนึ่งคือ ปัญหาที่เกี่ยวกับคน ในบังคับอังกฤษที่ขัดแย้งกับเจ้านายพื้นเมืองของล้านนาในเรื่องกิจการป่าไม้ อันเกิดจากสัญญา ป่าไม้ที่เจ้าเมืองออกให้แก่คนพม่าและไทยใหญ่ผู้ขอทำป่าไม้ โดยไม่ระบุวันหมดสัญญาและพื้นที่ป่าไม้ ที่แน่นอน นอกจากนี้ยังมีการละเมิดสัญญาโดยฝ่ายเจ้าเมืองซึ่งถืออำนาจตามอำเภอใจ โดยที่ก่อน หน้าการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ความขัดแย้งไม่ค่อยรุนแรง เนื่องจากคนพม่าและไทยใหญ่ยอมอ่อน น้อมต่อเจ้าเมืองเพื่อจะได้มาซึ่งการทำสัมปทานป่าไม้ แต่ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงคนพม่า และไทยใหญ่ถือว่าตนเป็นคนในบังคับของอังกฤษ มีสิทธิในการขอความคุ้มครองจากกงสุลอังกฤษ ตามที่ได้ระบุไว้ในสนธิสัญญาข้อที่ 2 ความว่า "กงสุลอังกฤษซึ่งตั้งอยู่ที่กรุงเทพฯ จะรักษากฎหมาย การค้าและกฎหมายที่จะห้ามปรามมิให้คนที่อยู่ในบังคับอังกฤษทำผิดล่วงกฎหมายของอังกฤษกับสยาม ที่มีอยู่แล้ว และจะมีต่อไปข้างหน้า ถ้าคนในบังคับอังกฤษเกิดวิวาทกันขึ้นกับคนสยาม กงสุลจะทำ โทษตามกฎหมายอังกฤษ ถ้าคนอยู่ในบังคับสยามทำผิด สยามจะทำโทษตามกฎหมายเมืองสยาม" (กรมสิทธิสัญญาและกฎหมาย, 2521: 22 อ้างถึงใน พูนพร พูลทาจกร, 2530) จากสนธิสัญญา ดังกล่าวทำให้คนในบังคับอังกฤษจึงยื่นเรื่องราวร้องทุกข์ต่อกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ เมื่อเกิดความ ขัดแย้งและเสียผลประโยชน์ในกิจการป่าไม้กับเจ้าเมืองต่าง ๆ ของล้านนา กงสุลอังกฤษร้อง เรียนต่อรัฐบาลสยาม ให้มีการตัดสินคดี เรียกร้องค่าเสียหายจากเจ้าเมือง

ทางรัฐบาลสยามเองก็ไม่ได้มีจุดตายต่อเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกิจการป่าไม้ที่เกิด ขึ้น ทางกรุงเทพฯได้จัดส่งข้าหลวงขึ้นไปตัดสินคดีเป็นครั้งคราวในล้านนา แต่อย่างไรก็ตามกงสุล อังกฤษในกรุงเทพฯยังไม่พอใจกับการแก้ปัญหาของรัฐบาลสยาม จากปัญหาดังกล่าวที่เกี่ยวข้องกับ คนในบังคับอังกฤษทั้งสองปัญหา รัฐบาลสยามได้ถูกกดดันจากกงสุลอังกฤษ ให้จัดการแก้ปัญหาโดย เร็ว ถึงขนาดพูดว่า ถ้ารัฐบาลสยามไม่สามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในหัวเมือง ประเทศราชล้านนาได้ อังกฤษจะติดต่อกับเจ้านายและขุนนางล้านนาโดยตรง และจะถือว่าล้านนา เป็นดินแดนอิสระ (พูนพร พูลทาจกร, 2530) รัฐบาลสยามจึงส่งผู้แทนไปเจรจากับรัฐบาลอังกฤษ เพื่อหาทางแก้ปัญหาในหัวเมืองประเทศราชล้านนา ผลของการเจรจาได้มีการตกลงทำ "สัญญา

เชียงใหม่" (Treaty of Chiangmai) โดยลงนามแลกเปลี่ยนสัตยาบัน เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2417 (รัตนพร เศรษฐกุล, 2525) โดยข้อตกลงกล่าวไว้ว่า รัฐสยามจะต้องส่งข้าราชการ จากกรุงเทพฯ ขึ้นมาประจำที่เมืองเชียงใหม่ เพื่อคอยดูแลปัญหาเกี่ยวกับคนในบังคับของอังกฤษ และมีหน้าที่ตัดสินคดีความของคนในบังคับของอังกฤษในบริเวณ เมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง ซึ่งเรียกว่า "ข้าหลวงสามหัวเมือง" ในการทำงานของข้าหลวงสามหัวเมืองนั้น ปรากฏว่าคดี ความต่าง ๆ ไม่สามารถตัดสินและยุติได้ที่ เชียงใหม่ต้องส่งไปตัดสินที่กรุงเทพฯ นับว่าประสบปัญหา เป็นอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องมาจากคนในบังคับของอังกฤษ ไม่ไว้วางใจศาลต่างประเทศ เชียงใหม่ โดยเกรงว่าข้าหลวงสามหัวเมืองจะตัดสินคดีไม่ยุติธรรม (รัตนพร เศรษฐกุล, 2525) สาเหตุ ที่ทำให้ข้าหลวงสามหัวเมืองไม่สามารถแก้ไขข้อพิพาทต่าง ๆ ได้ ทั้งนี้เนื่องจากประการแรก ข้า หลวงสามหัวเมืองไม่มีอำนาจชำระคดีความได้เต็มที่ ดังนั้นคดีความที่เกิดขึ้นจึงมาสิ้นสุดที่กรุงเทพฯ เสมอ ส่วนอีกประการหนึ่ง คือ นโยบายของรัฐบาลกลางยังไม่ประสงค์จะเปลี่ยนแปลงใจ ๆ มากนัก ทั้งนี้เพราะเกรงปฏิกิริยาของเจ้าเมืองฝ่ายเหนือและบุตรหลาน จึงส่งข้าหลวงสามหัวเมือง เพื่อมาบุหนทางกับการปฏิรูปในครั้งต่อไป

จากสาเหตุดังกล่าว ทำให้กงสุลอังกฤษ เรียกร้องให้รัฐบาลสยามทำสัญญาฉบับใหม่ โดยรัฐบาลสยามและรัฐบาลอังกฤษ ตกลงทำ "สัญญาเชียงใหม่" ฉบับที่ 2 ขึ้นใน พ.ศ.2426 (วิไล สุทธิศิริกุล, 2528) พร้อมกับดำเนินการจัดการปกครองแบบมณฑลขึ้นในล้านนา ซึ่งสนธิสัญญา ฉบับนี้ อังกฤษมุ่งหมายให้ไทยส่งข้าหลวงที่มีอำนาจเพิ่มขึ้นไปดำเนินการที่เชียงใหม่ ซึ่งการดำเนินการแก้ไขข้อพิพาทเกี่ยวกับกิจการป่าไม้ และอีกประการหนึ่งนับ เป็นโอกาสอันดีของรัฐบาลสยามที่จะ ดำเนินการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ ซึ่งเป็นกระบวนการรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนา เข้าส่วนระบบรัฐบาลกลาง โดยที่รัฐบาลกลางมุ่งหวังในการปฏิรูปการปกครอง เพื่อสร้างเอกภาพ ให้ชาติ ซึ่งมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมอำนาจเพียงแห่งเดียว ดังนั้นการดำเนินการจะต้อง กระทำสิ่งสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก ยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราชที่เป็นมาแต่เดิม โดยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล และทำการส่งข้าหลวงมาปกครอง ในขณะที่เดียวกันพยายามยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมือง การดำเนินการจะเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ประการที่สอง การผสมกลมกลืนชาวพื้นเมืองให้มีความรู้สึก เป็นพลเมืองไทย เช่นเดียวกับพลเมืองส่วนใหญ่ของประเทศ

ภายหลังจากรัฐบาลกลาง เข้าไปแทรกแซง และจัดการปกครองในมณฑลพายัพ ตั้ง

แต่พ.ศ. 2417 เป็นต้นมา รัฐบาลจึงได้จัดให้มีการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ในบริเวณมณฑลพายัพ เมื่อเดือน ธันวาคม พ.ศ. 2442 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าแต่งตั้ง พระยาศรีสุทเทพ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษ จัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ในบริเวณมณฑลพายัพเป็นคนแรก ซึ่งการจัดการปกครองแบบนี้ นับเป็นการเปลี่ยนฐานจากหัวเมืองประเทศราชส่วนนา มาเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรอย่างแท้จริง

มณฑลพายัพในช่วง พ.ศ. 2456-2468 การจัดระเบียบแบบแผนเป็นแบบมณฑลภาคอื่น ๆ ทุกประการ และในช่วงนี้เองได้มีการจัดตั้งมณฑลมหาราชฎี ซึ่งประกอบด้วย เมืองลำปาง เมืองแพร่ และเมืองน่าน มารวมกับมณฑลพายัพแล้วกล่าวขานในชื่อใหม่ว่า มณฑลภาคพายัพ แต่อย่างไรก็ตาม มีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในมณฑลภาคพายัพ ภายหลังจากก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือมาถึงปลายทางที่สถานีเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2464 ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นไปอย่างรวดเร็ว มีการขยายเนื้อที่เพาะปลูกข้าวและพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่สำคัญ เพื่อส่งเป็นสินค้าออก และนำสินค้าจากส่วนกลางเข้ามายังมณฑลภาคพายัพมากขึ้น รวมทั้งความเจริญในทุก ๆ ด้านด้วย

ส่วนการปกครองเมืองในมณฑลภาคพายัพในช่วง พ.ศ. 2468-2476 เป็นการปรับปรุงระบบการปกครองช่วงสุดท้ายก่อนยกเลิกระบบเทศาภิบาล โดยเริ่มเมื่อสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ขึ้นครองราชย์ ทรงยกเลิกระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ที่จัดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2458-2468 โดยทรงยุบเลิกตำแหน่งและหน่วยงานที่ไม่เหมาะสม เนื่องจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำเป็นอย่างมาก เช่น ทรงยุบมณฑลมหาราชฎีรวมเข้ากับมณฑลพายัพ ยุบตำแหน่งเสนาหัง 6 ซึ่งว่างมานานแล้ว และทรงดำเนินนโยบายยกเลิกตำแหน่งเจ้าเมือง โดยเด็ดขาด ซึ่งกำหนดไว้ว่านับตั้งแต่ พ.ศ. 2469 เป็นต้นไป (ทจญ., ร.7 รล. 2/6 อ้างถึงใน สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529) โดยที่หากเมืองใดตำแหน่งเจ้าเมืองว่างลง ก็ไม่ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งอีก ส่วนเจ้าเมืองที่มีชีวิตอยู่ให้ได้รับเงินเดือนจนกว่าจะถึงพิราลัย ซึ่งเจ้าจักรคำขจรศักดิ์ เจ้าเมืองลำพูนองค์สุดท้ายได้ถึงพิราลัยในปี พ.ศ. 2486 จึงเป็นการยุบตำแหน่งเจ้าเมืองลำพูน และภายหลังจากคณะราษฎร ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ได้ยกเลิกระบบมณฑลเทศาภิบาลลงในปี พ.ศ. 2476 มณฑลพายัพจึงสลายตัวลง ส่วนเมืองลำพูน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลพายัพในอดีตก็มีฐานะเป็นเพียงจังหวัดเช่นเดียวกับจังหวัดอื่น ๆ สืบมาจนถึงปัจจุบัน

2. สภาพเศรษฐกิจ

สภาพเศรษฐกิจก่อนการเข้ามาของรัฐบาลสยาม

ลักษณะการผลิตของสังคมล้านนา ยังคงจัดว่าเป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง ผลผลิตที่ได้จากการเพาะปลูกราษฎรจะเก็บเอาไว้บริโภคเองและเก็บเอาไว้ทำพันธุ์ อีกส่วนหนึ่งต้องผลิตเพื่อเสียภาษีให้แก่รัฐ โดยที่ระบบการจัดเก็บภาษีจะแตกต่างกันไปในแต่ละเมือง เช่น ชาวนาเชียงใหม่ ต้องนำข้าวเปลือกมาเสียในรูปของภาษี ให้แก่เจ้าสนามหลวง 3 ถัง ต่อพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูก 1 ถัง ส่วนเมืองลำพูน เก็บภาษีเป็นข้าวเปลือก 1 ถัง ต่อพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูก 1 ถัง (ฐิติ์ฐิตี, 2525)

การเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้งาน และเพื่อบริโภคเป็นอาหาร เป็นกิจกรรมอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งทำควบคู่กับการเพาะปลูก ส่วนหัตถกรรมในครัวเรือนปรากฏว่า หมู่บ้านในบริเวณล้านนาเกือบทุกหมู่บ้าน มักจะนิยมปลูกต้นไผ่ ราษฎรจึงนิยมเอาไม้ไผ่ปลูกสร้างบ้านเรือน และทำหัตถกรรมจักสาน เป็นภาชนะ เครื่องมือ เครื่องใช้ในบ้าน เช่น กระจ่า กระบุง ตลอดจนเครื่องมือจับสัตว์น้ำ โดยที่การจักสานภาชนะจากไม้ไผ่ เป็นหน้าที่ของผู้ชาย ส่วนผู้หญิงมีหน้าที่ขึ้นด้ายและกรอด้าย เพื่อทอผ้าฝ้ายสำหรับใช้เองในครอบครัว นอกจากนี้ยังมีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเพื่อทอไหม ดังจะเห็นได้ว่าการทอผ้าทั้งสองชนิดนี้ เป็นที่รู้จักกันดีถึงคุณภาพและความงามสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ภายหลังที่พม่าถูกอังกฤษยึดครองหัวเมืองมอญ ในปีพ.ศ. 2369 อาณาเขตของล้านนาจึงติดต่อกับเขตแดนของอังกฤษ ทำให้เกิดการติดต่อค้าขายระหว่างเมืองเกิดขึ้น ดังปรากฏหลักฐาน ใน พ.ศ. 2371 เจ้าครลำพูนบุญมา ได้ส่งหนังสือไปยังข้าหลวงอังกฤษ ที่เมืองเมะละแหม่ง เพื่อเชื้อเชิญให้ข้าราชการอังกฤษเดินทางมายังลำพูน ซึ่งในปีต่อมา พ.ศ. 2372 คร. ริชาร์ดสัน เดินทางมาพร้อมกับพ่อค้าพื้นเมือง 12 คน เพื่อมาติดต่อค้าขายกับลำพูน (Woodman Dorathy, 1962: 103 อ้างถึงใน พูนพร พูลทาจกร, 2530) โดยในการเดินทางครั้งนี้ อังกฤษส่งซื้อ วัว และควาย จำนวน 300 ตัวและช้างอีกจำนวนหนึ่ง เพื่อนำไปเป็นอาหารและใช้แรงงานในกองทัพอังกฤษ ในการค้าขายครั้งนี้ เป็นผลขยายไปถึงเมืองเชียงใหม่ และลำปาง ในเวลาต่อมา

ในบริเวณล้านนาทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่าทางการค้าที่สำคัญ ได้แก่ ป่าไม้ ภาย

หลังจากอังกฤษได้ยึดครองหัวเมืองมอญในประเทศพม่า อังกฤษได้เริ่มกิจการป่าไม้ โดยการตั้ง
โรงเลื่อยขึ้นที่เมืองเมะละแหม่ง เพื่อเลื่อยไม้แปรรูปส่งไปขายในยุโรป ซึ่งภายหลังจากที่รัฐบาล
สยามเปิดการค้าเสรี โดยการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับรัฐบาลอังกฤษใน พ.ศ. 2398 กิจการป่า
ไม้ในดินแดนล้านนาจึงขยายตัวแพร่หลายมากขึ้น จากการขยายตัวของกิจการป่าไม้มีส่วนกระทบต่อ
สภาพเศรษฐกิจ กล่าวคือ การเดินทางข้ามพรมแดนเข้ามาทำงานที่เกี่ยวข้องกับกิจการป่าไม้ ส่ง
ผลให้จำนวนประชากรในล้านนาเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดความต้องการในการบริโภคสินค้าประเภทต่าง ๆ
และอาหารมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการซื้อขายสินค้าของที่ใช้บริโภคในบริเวณชุมชนที่ประกอบกิจกรรม
ป่าไม้ อาจกล่าวได้ว่ากิจการป่าไม้ มีส่วนกระตุ้นการค้าขายระหว่างเมืองในล้านนากับเมือง
เมะละแหม่ง ให้ขยายตัวมากขึ้น

สภาพเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม (พ.ศ. 2427-2464)

ในการเข้ามาของชนชาติตะวันตก ทำให้เศรษฐกิจของล้านนาซึ่งแต่เดิม เป็นระบบ
แลกเปลี่ยนสินค้า ต้องเปลี่ยนไปเป็นรูปแบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ทำให้เกิดการแข่งขันทางธุรกิจ
ต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น การทำป่าไม้ โดยบริษัทป่าไม้ของอังกฤษ การขยายตัวทางการค้า
ของสยามกับพม่า บทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนที่เพิ่มมากขึ้น ในด้านภาษีอากรและนายทุนเงินกู้
จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางการ
เมือง การปกครองและสังคม ในล้านนาอย่างกว้างขวาง และมีผลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

กิจการป่าไม้

ในระยะแรกเริ่มต้นของปี พ.ศ. 2383 โดยชนชาวมอญพม่า ได้เดินทางเข้ามา
ฝากตัวกับเจ้านายพื้นเมือง และได้รับอนุญาตให้เข้าทำป่าไม้ในบริเวณ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน
ขึ้นต่อมาจากพม่าตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ บริษัทที่ทำป่าในพม่าของอังกฤษได้ทำกิจการ
ป่าไม้ ทำให้พื้นที่ป่าไม้ในพม่าลดลง ส่งผลต่อการขยายกิจการทำป่าไม้เข้ามายังล้านนา (สมัยจอม
สุทรสวัสด์, 2521) ซึ่งบริษัท บริติชบอร์เนียวจำกัด นับเป็นบริษัทแรกที่เข้ามาดำเนินการป่า
ไม้ในล้านนาในปี พ.ศ. 2432 และต่อมาในปี พ.ศ. 2435 บริษัทบอมเบย์ เบอร์มา ได้เข้ามา
ดำเนินการทำป่าไม้เช่นกัน ซึ่งทั้งสองบริษัทมีบทบาทต่อกิจการป่าไม้ในล้านนาเป็นอย่างมาก ใน
การดำเนินการทำป่าไม้ในบริเวณ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เป็นการดำเนินการ ในรูปของการ
เช่าหรือขอสัมปทานจากเจ้าของป่า และเจ้าเมืองโดยตรง ในการทำกิจการป่าไม้นับเป็นผล

ประโยชน์โดยตรงของบริษัทอังกฤษ ที่สามารถแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของไทยอย่างเต็มที่ และทุกขั้นตอนของการทำป่าไม้จะตกอยู่ในมือของบริษัทป่าไม้อังกฤษ นับตั้งแต่การเริ่มเข้าทำป่าไม้ การตั้งโรงเลื่อยไม้ การจำหน่าย การขนส่ง แต่เมื่อเปรียบเทียบระหว่างบริษัทอังกฤษกับรัฐบาลไทยและเจ้านายพื้นเมืองแล้ว รัฐบาลไทยและเจ้านายพื้นเมืองได้รับผลประโยชน์น้อยกว่ามาก

การขยายตัวทางการค้า

ซึ่งการค้าระหว่างล้านนากับพม่าเริ่มต้นใน พ.ศ. 2372 ภายหลังจากที่ ดร. ริชาร์ดสัน ได้เดินทางตามคำเชิญของเจ้าเมืองลำพูนเพื่อมาขอซื้อ ข้าว โคน กระบือ จากนั้นกิจการทางการค้าได้เพิ่มขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ในปี พ.ศ. 2398 และภายหลังจากการเปิดสถานกงสุลอังกฤษที่เชียงใหม่ใน พ.ศ. 2427 การค้าข้ามแดนระหว่างคนอังกฤษและคนใต้ถึงกับขงอังกฤษ กับชาวล้านนาขยายตัวเพิ่มมากขึ้น โดยที่สินค้าที่นำเข้ามายังล้านนาส่วนใหญ่จะนำเข้าจากเมืองเมาะละแหม่งซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการค้าสำคัญของพม่า สินค้าที่นำเข้ามาส่วนใหญ่เป็นสินค้าสำเร็จรูปจากโรงงานของประเทศอังกฤษ เช่น เสื้อผ้า น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ ส่วนสินค้าส่งออกที่สำคัญของล้านนาส่วนใหญ่เป็นของป่า เช่น ครั่ง งาช้าง แต่อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ. 2452 ได้มีการส่งน้ำตาลและยาสูบ เป็นสินค้าออกเพิ่มขึ้นมา และในปี พ.ศ. 2453 ได้พบว่ามี การส่งข้าวเป็นสินค้าออก โดยที่สินค้าทางการเกษตรเหล่านี้ เริ่มเข้ามาแทนที่สินค้าส่งออกในระยะแรกซึ่งเป็นของป่า (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2528: 1 อ้างถึงใน สุริสวัสดิ์ ย่องสกุล, 2529) การผลิตข้าวในครั้งนี้ ยังรวมไปถึงการผลิตเพื่อขายให้แก่คนงานป่าไม้บริเวณ

การค้าขายทางเรือระหว่างล้านนากับกรุงเทพฯ โดยส่วนใหญ่กระทำโดยพ่อค้าชาวจีน โดยที่พ่อค้าจะเดินทางไปรับซื้อสินค้าที่ปากน้ำโพ และบางรายที่มีทุนมากจะเดินทางไปซื้อถึงกรุงเทพฯ เพื่อนำกลับมาขายยังล้านนา ซึ่งในการค้าขายทางเรือพ่อค้าจะส่งเรือบรรทุกผลิตผลของป่าลงมายังกรุงเทพฯ แล้วซื้อสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรม เช่น น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ ผ้า ฯลฯ กลับขึ้นมาขายยังล้านนาโดยการขนส่งบ้างหรือขายที่ร้านค้าของตนเองบ้าง

สินค้าที่นำเข้ามาสำคัญซึ่งส่งมาจากภาคกลางก่อน พ.ศ. 2398 ได้แก่ เกสือ ผ้า จากต่างประเทศ กระจกสองหน้า แต่ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและมีการเปิดการค้าขาย

อย่างเสรี พ.ศ. 2398 แล้ว สินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมได้หลังไหล เข้ามาสู่เมืองในด้านนามากขึ้น ทั้งนี้เป็นผลมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม และการแสวงหาแหล่งค้าขายในเอเชียของชาวยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักล่าอาณานิคมอย่างอังกฤษ และฝรั่งเศส

สวนสินค้าส่งออกที่สำคัญ ได้แก่ ผลผลิตจากป่า เช่น ครั่ง หนึ่งสัตว์ เขาสัตว์ งา ช้าง ฯลฯ ซึ่งภายหลังสินค้าส่งออกที่สำคัญของภาคเหนืออีกอย่างหนึ่ง คือ ไน้สก

กล่าวโดยสรุปการค้าทางเรือก่อน พ.ศ. 2398 เป็นที่น่าสังเกตว่า จุดจำกัดของการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า จำกัดอยู่ในสินค้าบางประเภท โครงสร้างของระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองยังปรากฏให้เห็นเด่นชัด จนกระทั่งค่อย ๆ สูญสลายไปอย่างช้า ๆ ภายหลังจากเปิดการค้าเสรี ในปี พ.ศ. 2398 ซึ่งสิ่งดังกล่าวเป็นตัวเร่งให้ชาวพื้นต้องผลิตสินค้าในปริมาณเพิ่มขึ้น จากความต้องการของตลาด

การขยายตัวทางการค้าในด้านนา ทำให้มีการใช้เงินตราเพิ่มขึ้น แต่ส่วนใหญ่ยังจำกัดอยู่เฉพาะในส่วนของการซื้อขายแลกเปลี่ยน ผลจากการใช้เงินตราเพิ่มขึ้น ย่อมต้องมีส่วนต่อการปรับปรุงการเก็บภาษีเป็นเงินตรา ซึ่งเริ่มมีขึ้นใน พ.ศ. 2416 ซึ่งในระยะแรก เป็นการเก็บภาษี ครั้ง ชีตัง หมากพลู ครั้งใน พ.ศ. 2427 กรมหมื่นพิชิตปรีชากรปฏิรูปการปกครองเป็นระบอบมณฑล ทำให้เกิดการจัดภาษีเพิ่มขึ้นอีกหลายประเภท เป็นในรูปแบบของเงิน ซึ่งในจำนวนนี้ได้แก่ ภาษีที่นา ภาษีการหาของป่า ภาษีอากร และภาษีพืชสวน โดยชาวจีนเป็นเจ้าของภาษีนายอากรจากการเก็บภาษีดังกล่าว ได้สร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรเป็นอย่างมาก ซึ่งเหตุผลหนึ่งก็คือ ราษฎรไม่มีเงินจะเสียภาษีโดยการชำระภาษีในรูปแบบเงินตรา เป็นผลให้ราษฎรต้องขายผลผลิตทางการเกษตรเป็นเงิน ซึ่งการกระทำครั้งนี้เป็นการบังคับให้เข้าสู่ระบบทุนนิยมในเวลาต่อมา

สภาพเศรษฐกิจในระบบการผลิตเพื่อการค้า (พ.ศ. 2464-2475)

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของภาคเหนืออย่างมาก เป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบการคมนาคมขนส่ง ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในการก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ โดยเสร็จสมบูรณ์ถึงปลายทางสถานีรถไฟเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2464 ผลจากการสร้างเส้นทางรถไฟก่อให้เกิด

เกิดการสร้างถนนสายต่าง ๆ เพื่อสอดรับกับการเชื่อมต่อทางรถไฟ และยังมีการตัดถนนสายต่าง ๆ ภายในจังหวัด ทำให้การขนส่งสินค้าระหว่างเมืองต่าง ๆ ในภาคเหนือกับกรุงเทพฯ สะดวกสบาย และขนส่งสินค้าได้ในปริมาณที่มาก รวดเร็ว ซึ่งส่งผลกระทบต่อภาระขนส่งทางเรือ และการใช้สัตว์บรรทุก ทั้งนี้เนื่องจากราคาในการขนส่งถูกกว่า ดังนั้นเมื่อเส้นทางรถไฟสายเหนือก่อสร้างเสร็จสมบูรณ์ การค้าโดยเส้นทางเรือระหว่างกรุงเทพฯ ถึงมณฑลพายัพจึงสิ้นสุดลง และมีผลทำให้เศรษฐกิจของมณฑลพายัพหันเหเข้ามาสัมพันธ์กับ เศรษฐกิจของกรุงเทพฯ มากขึ้นด้วย

จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในครั้งนี้นำส่งผลกระทบต่อทางด้านการค้า เนื่องจาก การคมนาคมทางรถไฟ ได้ช่วยให้เมืองในมณฑลพายัพสามารถติดต่อกับตลาดภายนอกได้สะดวกขึ้น ทำให้ผลผลิตของมณฑลพายัพถูกส่งออกไปสู่ตลาดภายนอกได้มากขึ้น เช่น ข้าวเปลือก ข้าว ไม้แปรรูป สุกกร สินค้าป่า เขาสัตว์ และหนังสัตว์ ตลอดจนพืชผลทางการเกษตรชนิดอื่น ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต จากการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองเพียงอย่างเดียว มาเป็นการผลิตเพื่อการค้าควบคู่ไปด้วย

สินค้าส่งออกของภาคเหนือในช่วงหลัง พ.ศ. 2464 มีข้าวเป็นสินค้าหลัก ซึ่งเข้ามาแทนที่การค้าของป่า ชาวนาปลูกข้าวโดยมีเป้าหมายเพื่อการค้า มิได้เพียงการยังชีพดังเช่นอดีตที่ผ่านมา ดังนั้นการขยายเนื้อที่เพาะปลูกข้าวจึงเกิดขึ้นกว้างขวางมาก ภายหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ เนื่องจากรถไฟสามารถบรรทุกสินค้าที่มีน้ำหนักสูงได้คราวละมาก ๆ

จากตารางที่ 3.1 จะเห็นได้ว่า สถานีรถไฟเชียงใหม่ เป็นสถานีที่มีการส่งยอดข้าวเปลือกมากที่สุดในทุก ๆ ปี รองลงมา ได้แก่ สถานีเด่นชัย ลำพูน และป่าปางเล็ง การที่ข้าวเปลือกถูกส่งออกจากสถานีเชียงใหม่ ลำพูน และสถานีย่อยระหว่างเมืองทั้งสองเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เป็นเพราะว่า บริเวณแหล่งเพาะปลูกข้าวอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง (ที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน) ในเขตเมืองเชียงใหม่และเมืองลำพูน สภาพภูมิประเทศมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มที่มีความอุดมสมบูรณ์และกว้างใหญ่ ประกอบกับมีชุมชนมาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ชานแล้ว นอกจากนี้เส้นทางรถไฟยังตัดผ่านบริเวณดังกล่าว จากสาเหตุดังกล่าวทำให้ชาวนาเมืองเชียงใหม่และเมืองลำพูนปรับตัวเข้าสู่ระบบการผลิตข้าวเพื่อการค้าได้อย่างรวดเร็วกว่าชาวนาในบริเวณอื่น ๆ

ตารางที่ 3.1 แสดงจำนวนข้าวเปลือกที่ส่งไปและรับมา ณ. สถานีสำคัญของมณฑลพายัพ ระหว่าง พ.ศ. 2464-2480

สถานี พ.ศ.	เด่นชัย		นครลำปาง		ลำพูน		ป่าปางเจียง		เชียงใหม่		สถานีอื่นๆ		รวม	
	ส่ง	รับ	ส่ง	รับ	ส่ง	รับ	ส่ง	รับ	ส่ง	รับ	ส่ง	รับ	ส่ง	รับ
2464	983	20	211	424	803	0	221	0	4,302	0	694	0	7,214	444
2465	1,766	0							7,079	0			8,845	0
2466*	6,417	0							12,421	0			18,838	0
2467	6,016	0	2,884	0	8,738	0	2,263	0	11,303	136	3,663	0	29,973	136
2468	4,170	30	4,482	0	6,294	0	3,335	0	12,825	0	3,037	0	31,106	30
2469*	7,026	0							14,463	0			21,489	0
2470	10,629	0	4,801	0	10,702	0	5,242	0	24,563	0	4,460	0	49,768	0
2471*	12,665	0							24,233	0			36,898	0
2472	5,650	0	8,677	35	6,031	218	4,071	12	11,789	0	7,353	0	43,571	265
2473*	2,690	0							10,571	0			13,261	0
2474*	3,599	0							14,471	0			18,070	0
2475	1,795	0	607	0	3,576	0	14,137	0	19,623	0	8,094	0	47,832	0
2476	2,929	10	23	32	1,480	0	7,497	0	9,825	0	6,311	0	28,065	42
2477	11,201	0	20	187	3,889	112	4,804	0	10,997	76	7,389	0	38,300	375
2478**	7,635	0			7,260	0	9,817	0	15,363	0			40,075	0
2479**	3,325	0			10,456	0	12,692	0	34,590	0			61,063	0
2480***					3,019	0	5,895	0	9,212	0			18,126	0

ที่มา : สมุดรายงานกิจการรถไฟประจำปี พ.ศ. 2464, 2467, 2468, 2470, 2472, 2475-77 และ Statistical Year Book อ่างถึงโน พูนพร พูลทงจักร

หมายเหตุ * มีข้อมูลเฉพาะสองสถานี
 ** มีข้อมูลเฉพาะสี่สถานี
 *** มีข้อมูลเฉพาะสามสถานี

มหาวิทยาลัยพายัพ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สำหรับในช่วงปี พ.ศ. 2472 - 2477 บริเวณมณฑลพายัพประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากเกิดสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ทำให้ตลาดรับซื้อข้าวของไทยปิดตัวเองลง ส่งผลให้ราคาข้าวเปลือกในมณฑลพายัพตกลงอย่างรวดเร็ว จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้ชาวนาแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยปลูกพืชชนิดอื่น ระบายทดแทนข้าวได้แก่ กระเทียม หัวหอม มัน เหลือง ตลอดจนผักต่าง ๆ รวมไปถึงยาสูบ

หัตถกรรมทอผ้า เป็นกิจกรรมการผลิตในระบบ เศรษฐกิจ เพื่อเลี้ยงตนเองของราษฎรในบริเวณมณฑลพายัพมาช้านานแล้ว เกือบทุกครอบครัวจะปลูกฝ้ายและปลูกหม่อน เลี้ยงไหม เพื่อนำมาทอ เป็นผ้าสำหรับนุ่งห่ม สอนที่จะมีด้ายและผ้าที่ปั่นและทอจากโรงงาน เข้ามายาขาย

เหตุผลที่สำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้หัตถกรรมทอผ้าในมณฑลพายัพดำรงอยู่ท่ามกลางการแข่งขันของผ้าสำเร็จรูป คือ ผ้าที่ทอสามารถขาย เป็นสินค้าโดย เฉพาะอย่างยิ่ง ผ้าไหม ซึ่งมีการส่ง เป็นสินค้าส่งออกไปยังกรุงเทพฯ และพม่า ภายหลังจากมีการก่อสร้างรถไฟสายเหนือ การส่งสินค้าผ้าไหมที่ เชียงใหม่ และที่อื่นในบริเวณนี้ ถึงแม้จะไม่ส่ง เป็นสินค้าออกที่สำคัญแต่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น เนื่องจากความต้องการที่กรุงเทพฯ ฯ มีมากขึ้น

ที่เมืองลำพูน ซึ่งมีชื่อเสียงในการทอผ้าไหมยกดอก กล่าวกันว่าราชชายาเจ้าดารารัศมี ทรงเป็นผู้ริเริ่มวิชาการทอผ้าไหมยกดอก มาถ่ายทอดให้แก่เจ้าหญิงลำพูนสองคน คือ เจ้าหญิงสวนบุญ จักรคำขจรศักดิ์ และเจ้าหญิงลำเจียก ณ ลำพูน ซึ่งต่อมาเจ้าหญิงทั้งสองคนได้ตั้งโรงงานทอผ้าขึ้นในคุ้มของตน โดยการจ้างหญิงชาวบ้านมาเป็นช่างทอผ้า วิธีการทอผ้าไหมยกดอก จึงแพร่หลายออกไปมากขึ้น ประมาณ พ.ศ. 2480 จึงมีพ่อค้าพื้นเมืองบางกลุ่ม เข้ามาลงทุนในโรงงานทอผ้า เช่น โรงงานทอผ้าของนายสิงค่านางศรีแก้ว โนนตานนท์ และโรงงานทอผ้าของนายสุขนางค่านวล เทพมณี (สงวน โขติสุขรัตน์, 2514)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าภายหลัง พ.ศ. 2464 หัตถกรรมทอผ้าในบริเวณมณฑลพายัพมีการเปลี่ยนแปลง จากการทอผ้าเพื่อใช้สอยเองภายในครอบครัวและชุมชนมา เป็นการทอผ้าเพื่อการค้ามากขึ้น เช่นกัน

สภาพเศรษฐกิจภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน)

การขยายตัวทางเศรษฐกิจของเมืองลำพูน เฝ้าที่ผ่านมาจากอดีตนับว่าเป็นไปอย่างเชื่องช้ามาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเมืองลำพูนอยู่ในรัศมีอิทธิพลของเชียงใหม่ ผู้คนจึงนิยมที่จะไปลงทุนภายในเชียงใหม่มากกว่าลำพูน เนื่องจากเชียงใหม่ เป็นศูนย์รวมความเจริญและเป็นเมืองหลักของภูมิภาคนี้ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ซึ่งรัฐบาลได้กำหนดไว้ ผนวกกับการคมนาคมได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น เป็นการส่งเสริมสนับสนุนให้ลูกค้าของเมืองลำพูนต่างพากันเข้าไปหาซื้อสินค้าที่เชียงใหม่มากขึ้น เมืองลำพูน จึงเป็นแค่เมืองผ่านหรือเปรียบเสมือนอำเภอหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่เท่านั้น อาจเป็นเพราะระยะทางจากลำพูน-เชียงใหม่ไม่ไกลกันมากนัก

พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา สังคมไทยได้ดำเนินนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจซึ่งมีลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ การเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรม และสนับสนุนการลงทุนของต่างชาติ นับตั้งแต่นั้นจนถึงปัจจุบันเป็นเวลา 30 ปีเศษ นโยบายดำเนินการเกี่ยวกับเศรษฐกิจดังกล่าวได้รับการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ยิ่งไปกว่านั้นได้มีนโยบายเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก (Export-Oriented Industrialization) เพื่อที่จะให้ประเทศไทยกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่หรือที่เรียกกันว่า "นิคส์"

ในปี พ.ศ. 2515 รัฐบาลได้ดำเนินนโยบายเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกตามข้อเสนอของธนาคารโลก ได้จัดตั้งหน่วยงานชื่อ "นิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย" ขึ้น สำคัญในการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมขึ้น เพื่อส่งเสริม สนับสนุน การพัฒนาอุตสาหกรรมและการลงทุนของต่างชาติอย่างเต็มที่ ทั้งนี้เนื่องจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของไทยโดยอาศัยการลงทุนของต่างชาติเป็นหลัก

โดยมีการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือขึ้นที่จังหวัดลำพูน เริ่มดำเนินการตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ. 2526 และก่อสร้างเสร็จเดือนมีนาคม พ.ศ. 2528 เป็นไปตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ที่ต้องการกระจายการพัฒนาอุตสาหกรรมออกไปยังส่วนภูมิภาค

นับตั้งแต่เริ่มดำเนินการในปี 2528 จนถึงปี 2530 มีโรงงานอุตสาหกรรมเปิด

ดำเนินการเพียง 3 แห่ง อยู่ในเขตอุตสาหกรรมทั่วไป 1 แห่ง และอยู่ในเขตอุตสาหกรรมส่งออก 2 แห่ง สะท้อนให้เห็นว่าผู้ประกอบการส่วนใหญ่อยู่ในกรุงเทพฯและต่างประเทศ ไม่มีใครอยากมาลงทุนในต่างจังหวัด ซึ่งอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ เนื่องจากต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขนถ่ายสินค้าสูงกว่า อีกด้านหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่าผู้ประกอบการผลิตในท้องถิ่นมีน้อยไม่สามารถลงทุนทำธุรกิจขนานนั้นได้

ในปี 2534 จำนวนโรงงานเพิ่มมากขึ้น ซึ่งมีโรงงานอุตสาหกรรมเปิดดำเนินการถึง 19 แห่ง และมีอยู่ในระหว่างการก่อสร้างอีก 17 แห่ง ทั้งนี้เป็นเพราะการค้าส่งออกและการลงทุนจากต่างชาติได้ขยายตัวอย่างมากในสังคมไทยช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2528-2533 และรัฐบาลไทยได้เพิ่มสิทธิพิเศษให้แก่การลงทุนในนิคมอุตสาหกรรมต่างจังหวัด ส่งผลทำให้มีนักลงทุนสนใจไปเปิดกิจการในนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ กลางปี พ.ศ. 2534 โรงงานในนิคมอุตสาหกรรมเป็นของคนไทยจำนวน 38 แห่ง และเป็นของคนต่างชาติถึง 43 แห่ง ทั้งนี้ผู้นับมีจำนวนถึง 27 ราย ซึ่งโรงงานเหล่านี้โดยเฉพาะส่วนที่เป็นของชาวต่างชาติ ทำการผลิตเพื่อส่งออก เกือบทั้งหมด

จากการลงทุนในการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือในจังหวัดลำพูน ซึ่งอยู่ใกล้กับตัวเมืองเชียงใหม่ มีสถานะไม่ต่างกับตัวจังหวัดลำพูนซึ่งได้กล่าวไปแล้วข้างต้นนั่นคือ ในที่สุดนิคมอุตสาหกรรมนี้ ก็เป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ นักธุรกิจ และผู้บริหาร ล้วนมีที่พักอยู่ในเชียงใหม่ ถึงแม้จะมีการลงทุนในการก่อสร้างที่พักอาศัย และพาณิชยกรรม ขึ้นในบริเวณโดยรอบนิคมอุตสาหกรรม ทำให้ราคาที่ดินในบริเวณนั้นถีบตัวสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด จากอดีตเคยซื้อขายกันไร่ละ 300,000 - 500,000 บาท ในปีปัจจุบัน ราคาที่ดินได้เพิ่มขึ้นถึงไร่ละ 1,000,000 - 2,000,000 บาททั้งนี้ขึ้นอยู่กับความใกล้-ไกลจากถนน และบริเวณที่เป็นที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรม (สภาวรัตน์ พุทฺธง, 2536) คนงานในนิคมส่วนใหญ่จะเป็นคนในเขตอำเภอเมืองลำพูน และพื้นที่ใกล้เคียง ซึ่งได้แก่ บางอำเภอ ในจังหวัดเชียงใหม่ จะเห็นได้ว่าผลประโยชน์จากการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ไม่ได้ตกอยู่กับคนในพื้นที่ทั้งหมด แต่ในทางกลับกันมีชาวออกมาหลายครั้งเกี่ยวกับนิคมอุตสาหกรรมที่จังหวัดลำพูน เริ่มสร้างมลพิษให้แก่ชาวเมืองลำพูน เช่น ศูนย์วิจัยน้ำของคณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้พบว่า แม่น้ำกว๊าง เริ่มเน่าเสียเป็นบางส่วน และโรงงานอุตสาหกรรมบางโรงในนิคมอุตสาหกรรม ได้ปล่อยน้ำเสียเข้าไปในลำเหมืองของชาวบ้าน นอกจากนี้จากการวิจัยสุขภาพของพนักงานบางคนที่ทำงานในนิคมอุตสาหกรรม ได้พบอาการเจ็บ

ป่วยอันเกิดจากการทำงานในโรงงาน เช่น อาการปวดตา โรคเกี่ยวกับทางเดินหายใจ (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2536)

จากการพัฒนาประเทศ โดยปราศจากการคำนึงถึงคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่ เมืองลำพูนน่าจะเป็นกรณีตัวอย่างที่สำคัญ ในการที่จะให้พัฒนาประเทศไปสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ควรเก็บเป็นบทเรียนที่สำคัญในการที่จะให้ชาวต่างชาติมาลงทุนโดยใช้พื้นที่ ซึ่งในอดีตเป็นที่ราบลุ่มสำคัญในการเพาะปลูกข้าว เพื่อเลี้ยงคนในพื้นที่และส่งออก มาญี่ปุ่นี่น่าและใช้แรงงานของคนในบ้านเมืองเรา โดยปราศจากการดูแลคุณภาพชีวิตของคนงานอย่างจริงจัง ทั้งนี้อาจเป็นผลเนื่องมาจากแรงงานในบ้านเรา มีค่าแรงถูกมากเมื่อเทียบกับประเทศอื่น

3. สภาพสังคมและวัฒนธรรม

สภาพสังคมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ของชาวเมืองลำพูน ในช่วงสมัยเป็นเมืองประเทศราชของสยามสามารถแบ่งอย่างคร่าว ๆ ได้ 2 ชั้น คือ ชั้นขุนนางและพวกที่ไม่ใช่ขุนนาง

ชนชั้นขุนนาง โดยทั่วไปหมายถึงคนที่ไม่ใช่ไพร่ ทาส ภิกษุหรือข้าพระ และอยู่ในฐานะที่มีอภิสิทธิ์เหนือสามัญชน ซึ่งขุนนางในระดับสูงสุดเหนือกว่าขุนนางทั้งปวงในล้านนา คือ เจ้าเมือง ซึ่งมีฐานะเป็นประมุขของขุนนาง ส่วนขุนนางระดับรองจากเจ้าเมือง คือ กลุ่มญาติวงศ์ของเจ้าเมืองชั้น ได้แก่ เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และเจ้าบุรีรัตน์ ถัดมาเป็น เจ้านายขุนนาง ข้าราชการชั้นสูงเรื่อยมาจนถึงแก่บ้าน(ผู้ใหญ่บ้าน) ซึ่งถือว่าเป็นขุนนางระดับต่ำสุด

เจ้าเมืองในหัวเมืองประเทศราชล้านนาดำรงฐานะอยู่ได้ เพราะได้รับการสนับสนุนจากพระมหากษัตริย์ที่กรุงเทพฯ นอกจากนี้จะได้รับสิทธิธรรมดั่งกล่าว ยังต้องสถาปนาและรักษาอำนาจของตน โดยอาศัยพิธีกรรมที่กระทำตามประเพณีท้องถิ่น เช่นเดียวกับราชวงศ์มังราย ดังนั้นฐานะของเจ้าเมืองประเทศราชล้านนา จึงเสมือนกษัตริย์ของท้องถิ่นที่ท้าวหน้าสืบต่อจากราชวงศ์มังรายและเจ้าเจ็ดตน ซึ่งตระกูลเจ้าเจ็ดตนได้สร้างสิทธิธรรมในการปกครองบ้านเมือง โดยผ่านทางพิธีกรรมตามโบราณราชประเพณี เช่น พิธีราชภิเษก ซึ่งเป็นพิธีประกาศสิทธิธรรม ในการขึ้นครองเมืองของกษัตริย์และพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ซึ่งมี 2 แบบ กล่าวคือ แบบแรก เป็นการถือน้ำ

พิพัฒน์สัจจาต่อพระมหากษัตริย์ไทยปีละ 2 ครั้ง ซึ่งเป็นการสาบานตนด้วยการดื่มน้ำสาบาน ถือว่าเป็นพิธีสำคัญที่แสดงถึงความจงรักภักดี ส่วนแบบที่สอง เป็นพิธีสาบานตนด้วยการดื่มน้ำสาบานแสดงถึงความจงรักภักดีของเจ้านายขุนนางที่มีต่อเจ้าเมืองต่าง ๆ ในล้านนา

การสร้างลัทธิธรรมของเจ้าเมือง โดยผ่านทางพิธีราชาภิเษก และพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัจจาตั้งที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว เจ้าเมืองยังแสดงออกถึงฐานะ และบทบาทที่อยู่เหนือผู้คนทั้งหมดในชั้นเมืองของตน ในรูปแบบ " เป็นชีวิตที่ใกล้ชิดเคียงกับชีวิตของกษัตริย์ เพียงแต่ย่อส่วนลงให้พอสัมกับฐานะ" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527)

พวกที่ไม่ใช่มูลนาย ซึ่งได้แก่ ไพร และทาส โดยที่กลุ่มคนทั้งสองกลุ่มเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมือง

ไพร่ หมายถึง สามัญชนทั่วไปที่มีได้เป็นมูลนาย และมีได้เป็นทาส แต่ต้องขึ้นสังกัดมูลนายคนเดียวคนหนึ่ง มีหน้าที่มาเข้าเวรรับราชการ ระยะเวลาที่กฎหมายกำหนดทุกปี ไพรเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองกล่าวคือ

ใน พ.ศ. 2325 พระเจ้ากาวิละ เริ่มดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่ขณะนั้น เป็นเมืองร้างและยังคงอยู่ในเขตอิทธิพลของพม่า พระเจ้ากาวิละไม่สามารถฟื้นฟูได้ทันทีจึงต้องตั้งมั่นที่เวียงป่าซางก่อน (พ.ศ. 2325-2339) ซึ่งปัญหาของพระเจ้ากาวิละในขณะนั้นคือ การขาดแคลนกำลังคน เป็นสภาพ"ไพร่ก็หายากนัก" พระเจ้ากาวิละตั้งเวียงป่าซาง โดยแบ่งไพร่จากลำปาง 300 คน ไพรของจำปาศักดิ์ 700 คน ภายหลังจากพระเจ้ากาวิละตั้งมั่นที่เวียงป่าซางอยู่ 14 ปี ก็สามารถตั้งเมืองเชียงใหม่ได้ พระเจ้ากาวิละได้ฟื้นฟูล้านนาโดยการเริ่มต้นสะสมกำลังคนเป็นยุคที่เรียกว่า "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" โดยกวาดต้อนผู้คนตามที่ต่าง ๆ เข้ามาไว้ในเชียงใหม่ โดยทำการกวาดต้อนผู้คนตั้งแต่บริเวณสิบสองปันนา ไทยใหญ่ ไทยลื้อ ไทยเขิน โดยกลุ่มคนเหล่านี้จะอาศัยอยู่ตามบริเวณต่าง ๆ ของเมือง ในระบบไพร่หน้าที่อย่างหนึ่งของเจ้าเมือง คือ ควบคุมไพร่ มิให้ไพร่หนีไปอยู่เมืองอื่น เจ้าเมืองในฐานะมูลนายสูงสุด จะทำหน้าที่ติดตามไพร่ให้กลับมา ซึ่งการกระทำเช่นนี้เท่ากับว่า เจ้าเมือง มีพันธะในการช่วยคุ้มครองมูลนายในเขตของตนให้ได้ครอบครองแรงงานของไพร่ไว้ โดยมิให้หัวเมืองอื่นมาแย่งชิงเอา

ไพร่ของมูลนายในเขตของคนไปได้ โดยที่ไพร่ในสังกัดล้านนา เป็นไพร่ที่ขึ้นสังกัดตาม เมืองที่ตนอยู่อาศัย

ทาส หรือข้า หมายถึง ชนชั้นต่ำสุดในสังคมล้านนามีฐานะ เสมือนทรัพย์สินส่วนตัวของ นายทาส ซึ่งเรียกกันว่า นายเงิน ในกฎหมายล้านนาแบ่งทาสออกเป็น 2 ประเภท คือ ทาส ประเภทแรก ทาสสินไถ่ คือ ผู้ที่ขายตัวเองเป็นทาส หรือถูกขายตัวเป็นทาส หรือเป็นทาสในเรือนเบี้ย คือ ลูกที่เกิดขึ้นขณะที่พ่อแม่ เป็นทาส การหลุดพ้นจากการเป็นทาสสินไถ่กระทำได้โดย นายเงิน มาไถ่ตัวให้พ้นจากความ เป็นทาส ส่วนทาสประเภทที่สอง คือ ทาสเชลย เป็นทาสเนื่องจากพ่ายแพ้สงคราม จึงถูกแม่ทัพกวาดต้อนมาไว้ในบ้านเมือง เชลยและบุตรหลาน จะถูกแบ่งให้แม่ทัพนายกองและบุตรหลานสืบ เป็นมรดก เรื่อยมา ทาสในล้านนาส่วนใหญ่จะ เป็นทาสสินไถ่

ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม: การยกเลิกชนชั้นมูลนาย ไพร่และทาส

โดยความ เปลี่ยนแปลงทางสังคมในการยกเลิกชนชั้นมูลนาย ไพร่และทาส รัฐบาล ได้ดำเนินการควบคู่กันกับการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ โดยที่รัฐบาลรัตนอนาจอของเจ้าเมืองรวมทั้งญาติวงศ์แบบ "ค่อยเป็นค่อยไป" ส่วนการยกเลิกระบบไพร่ และทาสนั้น เกิดขึ้นในช่วงที่จัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2443 โดยได้มีพระราชบัญญัติลักษณะ ทายมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือรัตนโกสินทรศก 119 ซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 21 กันยายน 2443 ตามพระราชบัญญัติ คือ ทาสเชลยและทาสสินไถ่ สาระสำคัญของพระราชบัญญัติ คือ

- 1) ให้ลดค่าตัวทาสเชลยทั้งปวง ชายให้คงมีค่าตัว 25 บาท หญิง 32 บาท ทาสเชลยมีสิทธิจะไถ่ค่าตัวตามราคาที่ลดลงตามพระราชบัญญัตินี้
- 2) ทาสเชลยและทาสสินไถ่ ถ้าอายุถึง 60 ปี แล้วพ้นค่าตัวเป็นไทย
- 3) บรรดาลูกทาสทั้งปวงที่เกิดในวันที่ 16 ธันวาคม ร.ศ.116 หรือ ภายหลังวันที่ 16 ธันวาคม รศ.116 ให้พ้นตัวเป็นไทย และลูกทาสที่เกิดตามวันดังกล่าวห้ามขายตัวเป็นทาส (สุรัสวดี อ๋องสกุล, 2529)

ผลของพระราชบัญญัตินี้ ทำให้ทาสส่วนหนึ่งเป็นอิสระ ส่วนที่เหลืออยู่ก็ค่อย ๆ หดหายไป นโยบายการเลิกทาสได้ดำเนินการต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 6 โดยมีประกาศให้มณฑลพายัพใช้ "พระราชบัญญัติลักษณะทายศก 124" พระราชบัญญัตินี้ได้ใช้ในมณฑลพายัพตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน

พ.ศ. 2455 เป็นต้นไป ผลของพระราชบัญญัติฉบับนี้ ทาสที่มีอยู่จะลดค่าตัวลงเดือนละ 4 บาทจนหมดค่าตัว เนื่องจากทางรัฐบาลเห็นว่า ทาสพวกนี้จะมีโอกาสพ้นค่าตัว เป็นไทยอีกหลายสิบปีจึงไม่หันกับความเจริญของบ้านเมือง

ผลกระทบทางสังคมต่อมณฑลพายัพภายหลังการตัดเส้นทางรถไฟ

ภายหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ เสร็จสมบูรณ์ใน พ.ศ. 2464 การขยายตัวทางเศรษฐกิจส่งผลกระทบต่อสภาพทางสังคมของมณฑลพายัพด้วย ในที่นี้จะยกกล่าวถึงผลกระทบทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อการเติบโตของชุมชนเมืองและการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับการเติบโตของชุมชนเมือง

ตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น เส้นทางรถไฟสายเหนือที่ก่อสร้างยังเมืองต่าง ๆ ในมณฑลพายัพ มีสถานีรถไฟตั้งอยู่นอกบริเวณที่เป็นชุมชนออกไปเล็กน้อย ซึ่งที่ตั้งของสถานีรถไฟแต่เดิมมักจะเป็นทุ่งนาหรือเพียงตำบลเล็ก ๆ ที่มีผู้คนอาศัยไม่มากนัก เมื่อมีการคมนาคมทางรถไฟบริเวณรอบ ๆ สถานีรถไฟก็จะกลายเป็นชุมชนการค้าแห่งใหม่ ทำให้พ่อค้าและราษฎรพากันอพยพมาตั้งบ้านเรือนร้านค้าในบริเวณใกล้ ๆ กับสถานีรถไฟ ทำให้ชุมชนเมืองขยายตัวออกไปยังบริเวณที่ตั้งของสถานีรถไฟ

การขยายตัวของชุมชนเมืองลำพูน มีลักษณะคล้ายกับเมืองอื่นที่มีเส้นทางรถไฟผ่านเช่นกัน กล่าวคือ มีการขยายตัวของแหล่งชุมชนจากเมืองเก่าออกมายังบริเวณที่เป็นสถานีรถไฟ

กล่าวโดยสรุป เส้นทางรถไฟสายเหนือ มีส่วนทำให้ชุมชนเมืองขยายตัวจากบริเวณชุมชนดั้งเดิมออกไปยังบริเวณรอบ ๆ สถานีรถไฟ นอกจากนี้การขยายตัวทางเศรษฐกิจยังทำให้ชุมชนเมืองมีความเจริญ ความสะดวกสบายในด้านต่าง ๆ ตลอดจนมีแหล่งบันเทิงเกิดขึ้นมากมาย ชีวิตในชุมชนเมืองเริ่มซับซ้อนมากขึ้นทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา เช่น ปัญหาอบายมุข และปัญหาทางสังคม เป็นต้น

ชวณากับการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิต

การเปิดเส้นทางรถไฟสายเหนือ จากกรุงเทพฯมายังมณฑลพายัพ ซึ่งมีผลทำให้

ข้าว กลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของมณฑลพายัพ และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการผลิตข้าว จากการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง มาเป็นการผลิตข้าวเพื่อการค้าควบคู่ไปด้วย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ยังมีผลกระทบต่อเนื่องถึงวิถีชีวิตของชาวนาด้วย กล่าวคือ การผลิตข้าวเพื่อการค้าที่เพิ่มเข้ามาในการผลิต ทำให้ชาวนาต้องทุ่มเทเวลาให้กับการเพาะปลูกข้าวมากยิ่งขึ้น อาจทำโดยการขายพื้นที่นาออกไป หรือการทำสองครั้งในหนึ่งปี ชาวนาบางส่วนจึงเลิกผลิตสิ่งของที่จำเป็นต่อการยังชีพชนิดอื่น ๆ แล้วใช้เงินที่ได้จากการขายข้าว ไปซื้อสินค้าสำเร็จรูปมาใช้แทน

กลุ่มเจ้านายพื้นเมืองกับระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า

ก่อนหน้าที่เจ้าหน้าทีจากส่วนกลางจะเข้ามาดำเนินการจัดการปกครอง ในมณฑลพายัพนั้น กลุ่มเจ้านายพื้นเมืองนับเป็นกลุ่มชนที่มีฐานะทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมสูงสุด โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจ เจ้านายพื้นเมืองเป็นผู้ควบคุมกำลังคน และทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ จึงมีเอกสิทธิ์ผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ ทางการเมือง และจลนการระบอบ

เจ้านายพื้นเมืองบางคนได้พยายามปรับตัว เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยการลงทุนในกิจการบางประเภท คือ การบุกเบิกที่นา และกิจการยาสูบ นอกจากนี้ยังมีการลงทุนทำตลาดและห้องแถวให้เช่าด้วย

ที่เมืองลำพูน ปรากฏว่าตลาดเก่าแก่ในเมือง เป็นกิจการของเจ้าพงษ์ธาดา ๗ ลำพูน บุตรของเจ้าจักรคำขจรศักดิ์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนคนสุดท้าย ซึ่งปัจจุบันตลาดดังกล่าวได้ถูกเปลี่ยนแปลงทำการลงทุนจัดสร้างเป็นอาคารพาณิชย์ โดยใช้ชื่อว่า "ศูนย์การค้าอินทอยยศ"

จะเห็นได้ว่าแม้จะมีเจ้านายพื้นเมืองบางคนพยายามลงทุนในกิจการค้าบางอย่าง แต่ส่วนใหญ่ เป็นกิจการที่แสวงหาผลประโยชน์แบบเก่า คือ การให้เช่าที่นา ห้องแถว และตลาด การลงทุนแบบนี้เมื่อได้กำไรมาแล้วก็ไม่ค่อยนำไปขยายกิจการให้ใหญ่โตต่อไป ต่างกับการลงทุนในกิจการค้าขายของพ่อค้าจีน ที่นำเอากำไรไปขยายกิจการค้าของตนให้ใหญ่โตยิ่งขึ้น นอกจากนี้อุปนิสัยส่วนตัวของเจ้านายที่เคยมีความสุขสบายใช้ชีวิตอย่างพุ่มเฟิย ใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมาก ทำให้เงินทองที่ได้มาจากการเก็บค่าเช่าไม่ค่อยพอใช้ เจ้านายหลายคนจึงต้องขายกิจการของตนให้แก่พ่อค้าคนจีน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า หลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ในบริเวณมณฑลพายัพ กลุ่มเจ้านายพื้นเมือง ซึ่งเริ่มมีฐานะทางเศรษฐกิจตกต่ำมาก่อนหน้านี้แล้ว ยิ่งตกต่ำลงไปอีกหลายคนต้องตกเป็นลูกหนี้พ่อค้าคนจีน ต้องขายที่ดิน ที่นา ตลอดจนทรัพย์สินสิ่งของมีค่าต่าง ๆ ฐานะทางสังคมก็ย่อมจะลดลงไปด้วย แม้ว่าในชนบทอิทธิพลของความเป็น "เจ้า" จะยังคงมีอยู่ในจิตใจของราษฎรในชนบทแต่คงจะ เริ่มลดน้อยถอยลงไป มีเจ้านายเพียงไม่กี่กลุ่มเท่านั้นที่ยังคงดำรงฐานะและบทบาททางสังคมและเศรษฐกิจอยู่ได้ต่อมา เช่น ตระกูล ณ เชียงใหม่ ณ ลำพูน เป็นต้น นอกนั้นมักจะสูญเสียฐานะทางสังคม เกือบทั้งหมด

กล่าวโดยสรุป สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในมณฑลพายัพ อันเป็นผลเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นหลัง พ.ศ. 2464 คือ มีการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเมือง โดยมีการขยายตัวของชุมชนเมือง มีความเจริญในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการศึกษา มีโรงเรียนในเมืองต่าง ๆ มีโรงพยาบาล สำหรับรักษาคนเจ็บไข้ได้ป่วย มีสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เช่น โรงภาพยนตร์ สำหรับกลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมต่างก็ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น

ดังนั้นหลังจากมีเส้นทางรถไฟสายเหนือแล้ว นอกจากจะมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแล้วยังมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในมณฑลพายัพด้วย

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 การดำเนินชีวิตความเป็นอยู่เริ่มเป็นอิสระมากขึ้นกว่าในอดีตที่ผ่านมา ส่งผลให้ประชากรในประเทศมีสิทธิเสรีภาพที่จะเลือกประกอบอาชีพได้มากมายหลากหลายประเภท จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2504 รัฐบาลมีนโยบายชัดเจนในการพัฒนาประเทศ โดยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจโดยมีการปรับปรุงแผนทุก ๆ 5 ปี จังหวัดลำพูนถูกกำหนดบทบาทให้มีการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ที่มุ่งเน้นให้มีการกระจายการพัฒนาอุตสาหกรรมออกไปยังส่วนภูมิภาค จากการสำรวจและทำการเลือกพื้นที่ ในการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมโดยทำการนิคมอุตสาหกรรม ได้เลือกพื้นที่ในการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม โดยได้เลือกพื้นที่จัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ที่ตำบลบ้านกลาง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เหตุผลในการจัดตั้ง เนื่องจาก เป็นพื้นที่มีศักยภาพสูงกว่าพื้นที่อื่นในบริเวณใกล้เคียงกัน ในการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อจังหวัดลำพูนเป็นอย่างมาก โดยมีทั้งข้อดีและข้อเสียให้กับจังหวัด โดยในข้อดี เป็นการสร้างงานให้กับคนใน

พื้นที่และบริเวณใกล้เคียง ก่อให้เกิดการกระจายรายได้ไปในส่วนภูมิภาค อีกทั้งยังส่งผลให้จังหวัด
 ชัยภูมิในอดีต เป็นเมืองที่เติบโตค่อนข้างช้า มีการส่งเสริมการลงทุนทางด้านอุตสาหกรรม ทำให้เกิด
 การลงทุนทางด้านอื่นตามมา เช่น ทางด้านพาณิชยกรรม และสถานบริการประเภทต่าง เกิดขึ้นมาก
 มาย ผิดกับในอดีตที่ผ่านมา ส่วนข้อเสีย ซึ่งเป็นผลต่อเนื่องมาจากการเข้ามาลงทุนก่อสร้างนิคม
 อุตสาหกรรมในจังหวัดลำพูน ก่อให้เกิดปัญหาทางด้านสังคมตามมา เป็นอย่างมาก ผิดจากอดีต ซึ่ง
 เมืองลำพูน เป็นเมืองที่มีความสำคัญในด้านพระพุทธศาสนา เป็นเมืองที่ค่อนข้างจะสงบร่มเย็น ไม่
 คอยมีคดีอาชญากรรม เกิดขึ้นมากนัก ต่างจากปัจจุบันอย่างเห็นได้ชัดเจน ทั้งนี้อาจเป็นผลสืบเนื่อง
 มาจากการอพยพเข้ามาของคนต่างถิ่นด้วยส่วนหนึ่ง ผสมกับสภาพแวดล้อมของเมืองที่เปลี่ยนแปลง
 ไป เช่น สถานบริการประเภท คาเฟ่ ร้านอาหาร เกิดขึ้นทั้งภายในตัวเมืองและระหว่างทางไป
 นิคมอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดความหมกหม昧แก่บรรดาผู้ประกอบการชาวบ้าน และเจ้าหน้าที่ของบ้านเมือง
 เป็นอย่างมาก อีกทั้งยังก่อให้เกิดปัญหาอุบัติเหตุตามมา เนื่องจากเร่เดินทางไปทำงานของคนใน
 นิคมอุตสาหกรรมโดยส่วนใหญ่จะอาศัยจักรยานยนต์ ซึ่งเกิดจากค่าแรงที่ได้จากการทำงานในนิคม
 อุตสาหกรรม หรือไม่อาจเกิดจากการรับเหมาผู้ประกอบการ เนื่องจากเห็นเพื่อนร่วมงานมีการอพยพ
 เข้ามาของคนที่มาจากต่างถิ่น รวมไปถึงการออกจากบ้านเพื่อมาเช่าบ้านอยู่เอง ของคนลำพูนที่ทำ
 งานในนิคมอุตสาหกรรม ก่อให้เกิดปัญหาทางด้านการมั่วสุมสิ่งเสพติด และปัญหาทางด้านสังคมที่
 ตามมา การทำงานในนิคมอุตสาหกรรมต้องใช้ความละเอียดอ่อนในการทำงาน เช่น ใช้สายดาใน
 การเพิ่มขึ้นส่วนในอุตสาหกรรมการผลิตก่อให้เกิดปัญหาทางด้านสายดา ผสมกับบางโรงงานมีสาร
 บางประเภทที่เป็นอันตราย อาจจะไม่เห็นผลทันตาแต่ร่างกายได้สะสมสารพิษ ซึ่งอาจปรากฏผล
 ในอนาคตข้างหน้า อีกทั้งบางโรงงานยังแอบปล่อยน้ำเสียลงแม่น้ำกวัง ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญ
 ของคนในจังหวัดลำพูน ส่วนในด้านประเพณีวัฒนธรรม ในการเข้าไปทำงานที่นิคมอุตสาหกรรมของ
 ประชาชนในจังหวัดลำพูน ทำให้การร่วมกิจกรรมทางด้านประเพณีลดน้อยลงแต่ไม่มากนัก เนื่อง
 จากชาวลำพูนให้ความร่วมมือในการสนับสนุนประเพณีวัฒนธรรม เป็นอย่างมาก จากปัญหาที่กล่าว
 มาทั้งหมดคงจะ เป็นข้อคิดในการพัฒนาจังหวัดลำพูนต่อไปในอนาคต

4. ลักษณะทางกายภาพ

การคมนาคม

ในอดีตการคมนาคมส่วนใหญ่จะใช้การเดินทางโดยทางน้ำ ควบคู่กับทางเดินเท้า

และเส้นทางเกวียน โดยที่เส้นทางเกวียน และทางเดินเท้าภายในมณฑลพายัพ ก่อนหน้าที่จะมีการก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ มีบทบาทสำคัญมาก สำหรับการเดินทางติดต่อค้าขายระหว่างเมืองต่าง ๆ เนื่องจากการคมนาคมทางน้ำกระทำไม่ได้ไม่สะดวก จากเหตุผลที่ว่าเมืองแต่ละเมืองตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำคนละสาย และน้ำในแม่น้ำก็ไหลเชี่ยวมีเกาะแก่งอยู่ตามลำแม่น้ำมากมาย จากคำบอกเล่าของศาสตราจารย์ ดร.แดเนียล แมคกิลวารี ได้เดินทางโดยทางเรือขึ้นไปเชียงใหม่เพื่อเผยแพร่คริสต์ศาสนาในปี 2406 ได้กล่าวว่า (แดเนียล แมคกิลวารี, หน้า 5-10 อ้างถึงใน ชูลิทธิ ฐยาดี, 2529)

"... เราก็มุ่งขึ้นไปเมืองเชียงใหม่อันไกลโพ้น หลังจากที่ได้เดินทางรอนแรมมาถึง 19 วัน ก็ถึงตัวเมือง" และกล่าวต่อไปว่า "ได้ผ่านแก่งต่าง ๆ จากเมืองตากถึงเชียงใหม่ทั้งหมด 32 แห่ง การเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปเชียงใหม่ นั้น หนทางไกลและรุกรันดาร จนดูเหมือนกับว่าเดินทางไปในอีกโลกทีเดียว"

จากคำบอกเล่าดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การเดินทางโดยทางน้ำมีความยากลำบาก จากสภาพภูมิประเทศที่โหดร้าย การคมนาคมจึงต้องอาศัยเส้นทางบกเป็นหลัก ก่อนที่จะมีการจัดการปกครองมณฑลเทศาภิบาล เส้นทางคมนาคมทางบกได้รับการปรับปรุงน้อยมาก โดยที่เส้นทางคมนาคมมักจะมีคันแคบ และมีอันตราย ส่วนใหญ่จะใช้การได้เฉพาะในฤดูแล้ง จากการขาดเส้นทางคมนาคมที่สะดวกสบาย เป็นสาเหตุทำให้เมืองต่าง ๆ ไม่สามารถเคลื่อนย้ายถ่ายเทผลผลิตส่วนเกินที่ผลิตขึ้นในพื้นที่ไปยังพื้นที่อื่นได้มากนัก นับเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการขยายตัวของการค้าขายภายในบริเวณมณฑลพายัพ เป็นอย่างมาก

หลังจากการจัดระบบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลขึ้นในมณฑลพายัพ ได้ให้ความสำคัญต่อการปรับปรุงเส้นทางคมนาคมทางบกภายในมณฑล เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองต่าง ๆ ใน พ.ศ. 2442 พระยาศรีสทเทพข้าหลวงพิเศษได้พยายามขยายทางเดินเท้าให้เป็นทางเกวียนจากปากน้ำโพผ่านเมืองตาก เดินจนถึงลำปาง (หจญ., ว.5 ยธ. 9/50 เลขที่ 590/8269) โดยเส้นทางนี้ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของถนนสาย เอ เชียง

ในปี พ.ศ. 2449 จากรายงานของกงสุลอังกฤษมีการปรับปรุงถนนสาย เชียงใหม่-ลำพูน ระยะทาง 36 ไมล์ ทำให้สามารถใช้รถจักรยานยนต์เดินทางไปและกลับได้ภายในวันเดียว (BCR., Chiangmai, 1907 อ้างถึงใน พจนานุกรม พจนานุกรม, 2530) ต่อมาในปี พ.ศ. 2458 กรมทางหลวงได้อนุมัติเงินเพื่อใช้ในการโรยหินบนถนนสาย เชียงใหม่-ลำพูน และถนนเด่นไชย-เมืองแพร่ (หจข., กค. 0301.1.16/6 อ้างถึงใน พจนานุกรม พจนานุกรม, 2530) ทำให้ถนนเหล่านี้ใช้การได้ดี และสามารถนำรถยนต์แล่นได้ตลอดปี

นอกจากการปรับปรุงเส้นทางต่าง ๆ ยังมีการสร้างเส้นทางเพื่อรองรับการขนส่งสินค้า และคนโดยสารของรถไฟที่กำลังจะเกิดขึ้น เนื่องจากรัฐบาลได้ตระหนักถึงผลประโยชน์จากค่าบรรทุก และค่าโดยสารของรถไฟ จะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับเส้นทางคมนาคมภายในเมืองซึ่งจะได้รับการพัฒนาหรือไม่ ถนนที่สร้างเตรียมไว้สำหรับเส้นทางรถไฟสายเหนือตามเมืองต่าง ๆ จะมีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายหลังจากมีเส้นทางรถไฟแล้ว เนื่องจากถนนเหล่านี้ช่วยในการกระจายผลผลิตสินค้าสำเร็จรูปที่ถูกขนส่งมาจากกรุงเทพฯ โดยทางรถไฟไปยังบริเวณต่างๆที่รถไฟไปไม่ถึง ในขณะที่ตัวถนนผลผลิตจากหมู่บ้านที่ห่างไกลจะถูกขนถ่ายผ่านเส้นทางต่างๆเหล่านี้ เพื่อรวบรวมบรรทุกขึ้นรถไฟไปยังเมืองทางตอนใต้ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายหลังจากการมีเส้นทางรถไฟสายเหนือ จึงไม่เกิดขึ้นเฉพาะภายในเมืองต่าง ๆ ที่มีเส้นทางรถไฟเท่านั้น แต่จะเกิดขึ้นในบริเวณต่าง ๆ ที่ห่างไกลจากเส้นทางรถไฟด้วย

มูลเหตุจูงใจในการก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ นั้นมีจุดมุ่งหมายทางการเมือง เพื่อป้องกันการขยายอิทธิพลของประเทศมหาอำนาจตะวันตกซึ่ง ได้แก่ อังกฤษ และฝรั่งเศส เข้ามาในบริเวณหัวเมืองส่วนภูมิภาคของราชอาณาจักรสยาม (สมใจ ไพโรจน์ธีรวิทย์, 2517)

โดยการก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือได้รับอนุมัติให้ลงมือก่อสร้างเส้นทางช่วงแรกเมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2440 จากการศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเส้นทาง และระยะทางสำหรับสร้างทางรถไฟสายเหนือ เพื่อให้รัฐบาลพิจารณาเลือกมีรวมทั้งหมด 4 เส้นทางคือ (หจข., ร.5 มธ.5.9/13)

เส้นทางด้านตะวันตก 2 เส้นทาง ประกอบด้วย

- 1) เส้นทางจากปากน้ำโพผ่านกำแพงเพชร ตาก(ระแหง) ลำพูนถึงเชียงใหม่

รวมระยะทางทั้งสิ้น 415 กิโลเมตร

2) เส้นทางจากปากน้ำโพผ่านกำแพงเพชร ตาก เมืองเถิน ลำปาง ลำพูน ถึง เชียงใหม่ รวมระยะทางทั้งสิ้น 445 กิโลเมตร

เส้นทางด้านตะวันออก 2 เส้นทางประกอบด้วย

3) เส้นทางจากปากน้ำโพผ่านพิษณุโลก อุตรดิตถ์ แพร่ ลำปาง ลำพูนถึง เชียงใหม่ รวมระยะทางทั้งสิ้น 491 กิโลเมตร

4) เส้นทางจากปากน้ำโพผ่านพิษณุโลก อุตรดิตถ์ ลำปาง ลำพูนถึง เชียงใหม่ รวมระยะทางทั้งสิ้น 450 กิโลเมตร

รัฐบาลได้ตัดสินใจเลือกเส้นทางสายที่ 4 เนื่องจากเห็นว่า ให้ผลตอบแทนทาง เศรษฐกิจจากการ เติมน้ำมัน และการสร้างทางรถไฟสายเหนือมาทางต้นตะวันออก ยังเป็นการ ชีงกันก ระลกลวยผลประโยชน์จากทางรถไฟ และการแทรกแซงจากฝ่ายอังกฤษ ดังเห็นได้จาก กระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวไว้ว่า (ทรงจ., ร.5 คค.5.3/8 ช้างถึงใน พุทธศักราช, 2530)

"ส่วนที่เขาได้ถามเรานั้น เราจะต่อทางเมืองมอลแมน (เมาะละแหมง) เข้ามา เมืองตาก ซึ่งแต่เดิมรถไฟสายเหนือของเราคิดว่าจะไปทางเมืองตาก แต่เพราะเหตุนี้ได้ย้าย ขึ้นมาข้างตะวันออกตัดจาก เมืองพิษณุไปสวรรคโลกและนครลำปางทางสายนี้ ถ้าอังกฤษได้ต่อแปล ว่าอังกฤษสู้เลือดเมืองเหนือเราหมด สินค้าข้างเมืองเหนือเห็นจะไม่ลงมาเมืองบางกอก ส่วน สินค้าทางที่ เข้ามาก็คงมาทาง เมืองมอลแมน เป็นตัดทางสินค้า ซึ่งจะลงมาบางกอกได้ เป็นแน่ เพราะ ระยะทางใกล้กว่า ถ้าอังกฤษได้ทำแล้ว เป็นอันได้ประโยชน์แท้จริงข้างฝ่ายเขา "

การก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ ต้องประสบกับอุปสรรคนานับประการที่เกี่ยวข้อง กับการก่อสร้าง ได้แก่ ปัญหาจากสภาพภูมิประเทศ และพื้นที่ที่เส้นทางรถไฟตัดผ่าน โดยที่เส้นทาง ในช่วงชุมทางบ้านภาชีถึงสถานีท่าเสา เมืองอุตรดิตถ์ พื้นที่ก่อสร้างส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม ทุ่งนาและ ป่าละเมาะ การก่อสร้างประสบปัญหาแต่เพียงการขุดดินให้สูงขึ้น เพื่อชองกันน้ำท่วมเส้นทางรถไฟ แต่เมื่อพ้นสถานีท่าเสาขึ้นไป การก่อสร้างเริ่มเข้าสู่บริเวณป่าดิบมากขึ้น ทำให้การก่อสร้างยาก

ลำบาก คนงานได้รับอันตรายจากไข้ป่าและสัตว์ป่า ทำให้ได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตมากมาย ส่วนบริเวณที่ทำการก่อสร้างลำบากมากที่สุด ได้แก่ ทางรถไฟช่วง ลำปางถึง เชียงใหม่ ซึ่งเส้นทางรถไฟต้องตัดผ่าน ภูเขาสูง ป่าทึบ แม่น้ำหรือลำห้วย เทือก และจำเป็นต้องทำการเจาะภูเขาเป็นอุโมงค์ เพื่อวางเส้นทางรถไฟลอดผ่านภูเขาได้แก่ อุโมงค์ขุนตาล ซึ่งเป็นแนวเชื่อมต่อระหว่างจังหวัดลำปาง และจังหวัดลำพูน การเจาะอุโมงค์นี้เป็นงานที่ค่อนข้างจะยากลำบากมาก โดยใช้เวลานานในการดำเนินการขุดเจาะจากภายนอกทั้งสองด้าน เข้าไปบรรจบกันตรงกลาง ใช้เวลานานถึง 7 ปี (พ.ศ. 2450-2457) (บุญเสริม สาตราภัย, ผู้รวบรวม, 2522)

นอกจากนี้ในช่วงปี พ.ศ. 2456-2461 ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 เส้นทางรถไฟสายเหนือบางช่วงต้องก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำและลำห้วย โดยที่สะพานทั้งหมดกรรมรถไฟกำหนดจะใช้สะพานเหล็กทั้งหมดได้ตั้ง เหล็กมาจากยุโรป ทำให้เครื่องเหล็กไม่สามารถจัดส่งมาได้ทันตามกำหนดต้องรอจนสงครามสิ้นสุด จึงสามารถดำเนินการก่อสร้างต่อไป พ.ศ. 2462 (นาย., ร.6 คค. 5.3/8 อ้างถึงใน พจนานุกรม พจนานุกรม, 2530)

และสุดท้ายเป็นปัญหาในเรื่องแรงงาน ในระยะแรกกรรมทางรถไฟใช้แรงงานชาวจีน ซึ่งเคยรับจ้างก่อสร้างทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-นครราชสีมา แต่เมื่อการก่อสร้างดำเนินถึงพื้นที่ซึ่งเป็นภูเขาและป่าทึบ ทำให้ได้รับความยากลำบากและอันตรายจากไข้ป่าและสัตว์ ทำให้คนงานล้มตายเป็นจำนวนมาก จึงขยายไปยอมรับจ้างทำงานต่อ กรรมรถไฟต้องแก้ปัญหา โดยการจ้างแรงงานชาวจีนและชาวพื้นเมืองแทน จากอุปสรรคที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้การดำเนินการก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือดำเนินไปได้ช้า การก่อสร้างแล้วเสร็จถึงสถานีเชียงใหม่วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2464 นับเป็นเวลาในการดำเนินการก่อสร้างทั้งสิ้นถึง 24 ปี

ในการก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ เริ่มส่งผลกระทบต่อการค้าทางเรือในแม่น้ำปิงและแม่น้ำวัง เมื่อการสร้างเส้นทางรถไฟเสร็จถึงสถานีปากน้ำโพ ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2448 ทำให้ลดระยะเวลาการเดินทางจากมณฑลพายัพกับกรุงเทพฯ เป็นอย่างมาก นอกจากการประหยัดเวลาแล้ว รถไฟยังช่วยในการขนถ่ายสินค้าในปริมาณที่มากกว่า ทำให้ช่วยลดค่าขนส่งสินค้าลง ที่เมืองลำพูน เส้นทางรถไฟสายเหนือได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนการค้าทางเรือ ที่ท่าเรือวัดบ้านก้อง (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลปากช่อง อำเภอบางช้าง) และชุมชนการค้าที่บ้านช้างเผือกในตัว

เมืองลำพูน เช่นกัน โดยเกิดชุมชนการค้าขึ้นใหม่แทนในบริเวณรอบๆสถานีรถไฟลำพูน ถึงแม้ว่าชุมชนทางการค้าที่สถานีรถไฟลำพูนนี้ จะไม่ใหญ่โตและสำคัญ เท่ากับชุมชนการค้าที่สถานีรถไฟเชียงใหม่ก็ตาม (ปลายข้อ ชนะนนท์, 2529)

กล่าวโดยสรุปภายหลังจากการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ ทำให้การค้าขายทางเรือระหว่างเมืองต่าง ๆ ในมณฑลพายัพกับกรุงเทพฯ ชะงักลง ชุมชนการค้าดั้งเดิมที่ท่าเรือลดความสำคัญลง บริเวณรอบๆสถานีรถไฟ เริ่มกลายเป็นชุมชนการค้าแห่งใหม่ สินค้าจากกรุงเทพฯ ถูกลำเลียงผ่านเส้นทางรถไฟสายเหนือไปยังเมืองต่าง ๆ ในมณฑลพายัพ ผลผลิตและสินค้าจากบริเวณมณฑลพายัพจะถูกส่งผ่านเส้นทางรถไฟสายเหนือไปส่งขายยังกรุงเทพฯ เช่นกัน ทำให้บริเวณรอบ ๆ สถานีรถไฟ จึงกลายเป็นแหล่งชุมชนสินค้าที่พ่อค้าขายย่อยจากที่ต่าง ๆ พาเดินทางมาซื้อสินค้า เพื่อนำกลับไปขายในท้องถิ่นอื่นต่อไป

ภายหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือก่อสร้างเสร็จสมบูรณ์ ในปี พ.ศ. 2464 ทำให้การคมนาคมติดต่อระหว่างมณฑลพายัพกับภาคกลางและกรุงเทพฯ สะดวกรวดเร็ว เป็นอย่างมาก การติดต่อค้าขายระหว่างเมืองในมณฑลพายัพกับเมืองในภาคกลาง ซึ่งในอดีตเคยใช้แค่เส้นทางเรือมีโอกาสได้เลือกใช้เส้นทางใหม่ ได้แก่ เส้นทางรถไฟ ซึ่งเส้นทางรถไฟสามารถขนส่งสินค้าได้ปริมาณคราวละมาก ๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการผลิต จากรูปแบบในอดีตการผลิตเป็นไปแบบเพื่อเลี้ยงตัวเองแต่เพียงอย่างเดียว มาเป็นการผลิตเพื่อการค้าควบคู่กันไปด้วย ทำให้เกิดการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างมณฑลพายัพกับกรุงเทพฯ เพิ่มมากขึ้นทั้งปริมาณและชนิดของสินค้า

การปรับปรุงประเทศครั้งใหญ่ขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านกายภาพของเมืองเป็นอันมาก ทั้งรูปแบบของอาคารที่อยู่อาศัย ระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการ ระบบเศรษฐกิจ รวมทั้งระบบชุมชนเมือง ซึ่งปัจจัยที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบชุมชน สภาพแวดล้อมทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของเมือง ได้แก่ การได้รับอิทธิพลจากชาติตะวันตก โดยผ่านมาทางรูปของการติดต่อค้าขายกับมณฑลพายัพ ประกอบด้วย อังกฤษ ฝรั่งเศสรวมทั้งกระแสทางวัฒนธรรมจากส่วนกลาง ก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมสมัยใหม่ (Modernization) กับวัฒนธรรมวิถีชีวิตพื้นบ้านดั้งเดิม จากการเปลี่ยนแปลงลักษณะ

ทางกายภาพของเมืองปรากฏให้เห็นเด่นชัดในปัจจุบัน เป็นผลสืบเนื่องมาจากการปรับปรุงประเทศในสมัยนั้นทั้งสิ้น

ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรในปี พ.ศ. 2475 ฐานะของเมืองลำพูน ซึ่งอยู่ในมณฑลพายัพได้กลายเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดคนแรกของเมืองลำพูนคนแรก คือ พระยาประศาสน์วิริยะ และในปี พ.ศ. 2479 ได้มีพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งเทศบาลเมืองลำพูน ซึ่งประกอบด้วยพื้นที่ 6 ตารางกิโลเมตร ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เมืองเชียงใหม่ มีพัฒนาการของเมืองอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ตัวเมืองเชียงใหม่ขยายตัวอย่างมาก บทบาทของเมืองเชียงใหม่ถูกกำหนดให้มีความสำคัญในทุกยุคทุกสมัย ทำให้จังหวัดลำพูนซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับเมืองเชียงใหม่ซึ่งมีความเจริญมาก และสามารถติดต่อกันทางคมนาคมได้อย่างสะดวกกว่าเมืองลำพูน ส่งผลทำให้การธุรกิจของเมืองลำพูน เป็นไปได้อย่างเชื่องช้า แต่เนื่องจากลำพูนมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ถึงแม้ว่าลำพูนเป็นเมืองเล็กและไม่ได้ตั้งอยู่ที่กลางของพื้นที่อันเป็นเขตของจังหวัดก็ตาม ลำพูนจึงถูกกำหนดให้ เป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทยมาจนถึงปัจจุบัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย